

3.- LES FONTS NUMISMÀTIQUES. LA SECA DE KESE-TARRACO (218 a.C.-69 d.C.).

Després d'un període en el qual els intercanvis i els pagaments de les comunitats hispàniques es realitzaren en espècie, considerant-se tota mercaderia, ja fos ramat, productes agrícoles o metalls, com a diners, és a dir, susceptible de canvi i capaç de transmetre valor, l'acció colonial desenvolupada pels fenicis i, especialment, pels grecs, va suposar la introducció de la moneda a la Península Ibèrica, que no és més que un altre tipus de diners, un nou instrument econòmic i financer que deixava de tenir valor intrínsec per adquirir un valor extrínsec simplement per comptar amb un segell oficial que garantia el seu valor, i, en conseqüència, l'inici del progressiu i desigual procés de monetització de l'economia de les diverses comunitats hispàniques¹⁶³, que prendria la seva empenta definitiva amb l'arribada dels romans, produint-se, fins i tot, el sorgiment de seques, centres emissors de numerari, institucions que, a partir d'aleshores, foren imprescindibles per a l'economia de les susdites comunitats¹⁶⁴.

La moneda constitueix, donades les seves característiques, un document històric d'enorme importància, que resulta excepcionalment revelador respecte a l'àmbit d'influència d'una determinada comunitat i, en conseqüència, s'erigeix com altra de les fonts d'informació fonamentals per aproximar-nos al coneixement d'un determinat territori i a l'evolució històrica d'aquest. Per aquesta raó, li dediquem el present apartat, que es centrarà, evidentment, en la controvertida emissió monetària de la seca de *Kese-Tarraco*, que, si s'admet, finalment, la identitat de *Tarraco* i *Kese*, hauria tingut una extraordinària duració, des de la II Guerra Púnica fins ben entrat el s. I d.C.

3.1.- Les dracmes ibèriques d'imitació emporitana amb llegenda «TARAKONSALIR».

La investigació creu que quan els romans arribaren a la Península Ibèrica l'any 218 a.C. amb motiu de la II Guerra Púnica, utilitzaren, com a mesura provisional, la seca de la ciutat grega d'*Emporion*, partidària del bàndol romà, per a batre moneda per al finançament del seu exèrcit, i es va fer amb els mateixos tipus emporitans, és a dir, dracmes caracteritzades per portar el tradicional cap femení envoltat de tres dofins a l'anvers i un pegàs acompanyat de la llegenda «EMPORITON» al seu revers, i la mateixa metrologia, un pes de 4,80 grs., presentant com a única variació la modificació del cap del pegàs del revers, que es converteix en una petita figura humana que amb una mà s'agafa la punta dels peus i va cobert amb un *petasus*. Més endavant, concretament poc després de l'any 212 a.C., amb la creació del denari romà, d'un pes teòric de 4,53 grs., la seca d'*Emporion* va haver d'ajustar aquest patró metrollògic a l'encunyació de les seves monedes, apareixent, d'aquesta manera,

¹⁶³ Hem de ressaltar el fet que la moneda, documentada per primera vegada a *Lidia*, vers el s. VII a.C. (**Herodot**, *Hist.* I, 94), fou creada amb una finalitat financera no comercial, és a dir, per a cobrir les despeses de l'Estat, fonamentalment, el pagament dels exèrcits, i per a recaptar els tributs, quelcom que queda perfectament testimoniat en el fet que els fenicis, poble comerciant per antonomàsia, no iniciaren les encunyacions fins a l'any 410 a.C., és a dir, dos segles després de la seva aparició, i amb la finalitat de pagar a les tropes mercenàries que tenien a Sicília. La utilització de la moneda es va estendre ràpidament, erigint-se com un signe de poder i de prestigi i va passar a ser adoptada per totes les societats poliades. De l'Àsia Menor, la moneda passà a Grècia, on el rei Fidó d'Argos fou el pioner (**Estrabó**, *Geogr.* VIII, 376), i, a partir d'aleshores, l'encunyació de moneda es difongué per tot el món grec i fenicio-púnic, arribant finalment, a causa de les actuacions colonials desenvolupades per aquests dos pobles, a la Península Ibèrica. Veure: L. Villaronga, *Numismàtica Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, pp. 6-20 i 99-113.

¹⁶⁴ Roma, com a incipient potència mediterrània, va iniciar la seva monetització amb el primitiu *aes rude*, un simple fragment de bronze sense mesura de pes, que fou substituït per l'*aes grave*, quedant com a unitat del sistema monetari romà l'*as*, i també van començar les emissions en plata, primer seguint el patró grec, que finalment conduïren a l'aparició del denari. A la Península Ibèrica, Roma no va implantar radicalment el seu incipient sistema monetari, sinó que va procurar aprofitar les estructures prèvies existents que, lentament, es transformaren. Veure: L. Villaronga, *Numismàtica Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, pp. 21-26 i 113; J.A. Pérez Almuquera, "Las cecas catalanas y la reorganización territorial romano-republicana", *Archivo Español de Arqueología*, 69 (1996), p. 48.

vers principis del s. II a.C., les anomenades dracmes lleugeres emporitanes amb un pes real de 4,25 grs., totes amb el cap del pegàs modificat¹⁶⁵.

Paral·lelament, a finals del s. III a.C., van començar a proliferar seques indígenes en les quals es van encunyar dracmes d'imitació emporitana de 4,80 grs., que reduïren el pes davant l'aparició del denari romà de 4,53 grs.

És difícil establir la cronologia inicial d'aquestes monedes a causa de la manca de troballes, però, malgrat tot, han estat diverses les hipòtesis al respecte. En opinió de **L. Villaronga**, que ha estudiat profundament la problemàtica, aquestes dracmes d'imitació emporitana¹⁶⁶ foren encunyades entre el 218 a.C. i principis del s. II a.C.¹⁶⁷. D'altra banda,

¹⁶⁵ La major part de la investigació opina que la seca de plata emporitana sota poder romà va batre noves dracmes amb la finalitat de finançar les necessitats de les tropes romanes destinades a *Hispania*. Les monedes foren encunyades amb els mateixos tipus i llegenda grega «EMPORITON» i utilitzant el mateix sistema metrollògic que, fins aleshores, s'havia emprat, amb un pes de 4,80 grs. L'única variació que es va produir en aquests nous encunyats fou la transformació del cap del pegàs típic del revers de les monedes emporitanes des del 241 a.C., després de la I Guerra Púnica, que es va transformar en un homenet que s'agafa amb una mà la punta dels peus. S'ha especulat molt entorn a la possible identitat d'aquest homenet. La major part d'especialistes opinen que es tractaria de Crisaor, possibilitat ja manifestada per **C. Cavedoni**, o bé de Cabir, idea apuntada per **C. Pujol i Camps** a l'obra d'**A. Delgado** i que va seguir **A.M. Guadán**, malgrat les propostes d'**A. Heiss** i **B.V. Head**, els quals el consideraren com una representació d'Apol·lo o d'un geni alat, possiblement, Eros, respectivament. **L. Villaronga**, que no es decanta per cap de les dues opcions majoritàries, al considerar-les poc fiables i impossibles de provar, en lloc d'entrar en aquest debat sobre la possible identificació del personatge, que considera innecessària per a l'estudi numismàtic, prefereix abordar la problemàtica de la modificació del cap del pegàs com un "fet numismàtic", sense especular sobre la possible identitat de homenet representat, que s'hauria produït per unes necessitats tècniques de la seca, concretament per a poder diferenciar les noves emissions de les anteriors, i que hauria esdevingut a *Emporion* vers l'any 218 a.C., a l'arribada dels romans, un moment en el qual s'encunyaren les dracmes dels tipus "Serinyà" i "rínxol", que presenten peces amb el revers de cap normal i de cap modificat, constituint l'"enllaç" entre els dos tipus de cap de pegàs. A continuació, trobaríem les emissions de cap de pegàs modificat dels tipus "Llaç", "Amorós III", "Amorós III amb dofí", "Iberitzant" i "Puig Castellar", a banda, d'aquelles amb inscripcions ibèriques, que constitueixen les dracmes emporitanes imitades pels fbers, que hi posen inscripcions ibèriques. En darrer lloc, trobaríem les emissions amb pes reduït, totes amb el cap del pegàs modificat, concretament, els tipus "Amorós V", "Amorós VI", "Amorós VII" i, finalment, "Amorós VIII", que constitueixen la darrera emissió de dracmes emporitanes. A partir d'aleshores, acabarien les emissions de dracmes de la seca d'*Emporion*, la qual començaria a encunyar monedes en bronze amb la inscripció ibèrica «UNTIKESKEN». Veure: **C. Cavedoni**, "Singularità del Pegaso delle antiche monete di Emporia della Spagna", *Bullettino dell'Istituto Archeologico* (1841); **A. Heiss**, *Description générale des monnaies antiques de l'Espagne*, París 1870; **C. Pujol i Camps**, "Les monedes d'Empòrion", *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España*, **A. Delgado**, vol. III, Sevilla 1876, pp. 114-234; **B.V. Head**, *Historia Nummorum*, Oxford 1887; **A. Vives Escudero**, *La moneda hispánica*, Madrid 1926; **J. Amorós**, *Les dracmes emporitanes*, Barcelona 1933; **A.M. Guadán**, *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, Madrid 1968, pp. 279-280; **P. Marchetti**, *Histoire économique et monétaire de la Deuxième Guerre Punique*, Brusel·les 1978, p. 385; **L. Villaronga**, *Numismàtica Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, pp. 110-113; *Idem*, "Evolució de les monedes", *Dossier. Empòrion: la ciutat grega d'Empúries, L'Avenç*, 38 (1981), pp. 42-48; *Idem*, "La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica", *Bulletllet Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-1983), p. 88; *Idem*, "Uso de la ceca de Emporion por los romanos, para cubrir sus necesidades financieras en la Península Ibérica durante la segunda guerra púnica", *Studi per Laura Breglia, parte I. Bollettino di Numismatica*, supl. núm. 4 (1987), pp. 209-214; *Idem*, "La masa monetaria acuñada en la Península Ibérica antes de Augusto", *La moneda hispánica: ciudad y territorio*, M.P. García Bellido i R.M. Sobral Centeno (eds.), Anejos de Archivo Español de Arqueología, XIV, CSIC, Madrid 1995, pp. 7-14; *Idem*, "La modificació del cap del pegàs a les dracmes emporitanes", *Acta Numismàtica*, 27 (1997), pp. 27-35; *Idem*, "Metrologia de les monedes antigues de la Península Ibèrica", *ibidem*, 28 (1998), pp. 53-74; *Idem*, "Les dracmes emporitanes de pes reduït. Problemàtica", *Miscel·lània en honor del Dr. J. Ainaud de Lasarte*, vol. I, 1998; **P.P. Ripollès**, *La circulació monetaria en la Tarraconense mediterranea*, València 1982, p. 264; **J. Ruiz de Arbulo**, "Los inicios de la romanización en Occidente: los casos de Emporion y Tarraco", *Athenaeum*, LXXIX, fasc. II (1991), p. 466; *Idem*, "Tarraco, Carthago Nova y el problema de la capitalidad en la Hispania Citerior republicana", *Miscel·lània Arqueològica a J.M. Recasens*, Tarragona 1992, p. 121; **P. Grimal**, *Diccionario de mitología griega y romana*, Paidós, Barcelona 1993, pp. 76-77 i 119; **C. Alfaro et alii** (eds.), *Historia monetaria de Hispania Antigua*, Madrid 1997, pp. 19-49; **M. Campo**, "Les primeres monedes dels fbers: el cas de les imitacions d'Emporion", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en al societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 27-47; *Idem*, "Els exèrcits i la monetització d'Hispania (218-45 a.C.)", *III Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i exèrcits (Barcelona, 25-26 de novembre de 1999)*, Barcelona 1999, pp. 59-62 i 71-72; *Idem*, "Moneda, organització i administració del nord-est de la Hispania Citerior (del 218 a l'inici del segle I a.C.)", *IV Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i administració del territori (Barcelona, 23-24 de novembre del 2000)*, Barcelona 2000, pp. 58-58; **P. Otiña** i **J. Ruiz de Arbulo**, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarraconense ibèrica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), pp. 114-115.

¹⁶⁶ Segons va concloure **J. Amorós**, quan **Titus Livi** utilitza el terme "argenteum oscense" es refereix concretament a les dracmes ibèriques d'imitació emporitana (**Titus Livi**, *Ab Urb. XXXIV*, 46, 2). L'explicació d'aquesta curiosa denominació possiblement es trobi en la similitud existent entre l'escriptura osca i l'ibèrica. Malgrat tot, no n'hi ha una unanimitat al respecte entre els especialistes i, per exemple, autors com **P.P. Ripollès** o **M. Campo** prefereixen pensar que dins el terme l'argenteum oscense quedaven incloses també les emissions emporitanes i cartagineses que encara circulaven a principis del s. II a.C. Veure: **J. Amorós**, "Argenteum oscense", *Numario Hispánico*, VI (1957), pp. 50-71; **P.P. Ripollès**, "Circulació monetaria en Hispania durante el período republicano y el inicio de la dinastía Julio-Claudia", *VIII Congreso Nacional de Numismática (Avilés, 1992)*, Madrid 1994, pp. 115-148; **M. Campo**, "Els inicis de la conquesta d'Hispania: la moneda i el finançament de l'exèrcit romà", *Cicle de Conferències. Moneda i finances a l'antiga Mediterrània (Barcelona, 15 de novembre-1 de desembre de 1993)*, Barcelona 1993, pp. 7-25.

¹⁶⁷ **A.M. Guadán** i **L. Villaronga**, "Las corrientes económicas del nordeste hispánico a la luz de las fuentes numismáticas", *Comunicaciones de la I Reunión de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica*, Papeles de Laboratorio de Arqueología de Valencia, 5, València 1968, pp. 56-57; **P.P. Ripollès**, *La circulació monetaria en la Tarraconense mediterranea*, València 1982, pp. 264 i 374; **L. Villaronga**, "Les dracmes ibèriques de Tàrraco", *Faventia*, 10 1/2 (1988), pp. 143-152; *Idem*, "Les primeres monedes de Tàrraco", *Bulletllet Arqueològic*, èp. V, 14 (1992), p. 94; **J. Ruiz de Arbulo**, "Tàrraco, Carthago Nova y el problema de la capitalidad en la Hispania Citerior

l'eminent epigrafista **G. Alföldy** ha proposat una datació vers l'any 250 a.C. per a l'inici de l'encunyació d'aquestes monedes¹⁶⁸, però, segons **J.A. Pérez Almoguera**¹⁶⁹, aquesta data sembla exagerada sent més prudent la cronologia inicial proposada per **Villaronga**, entre el 218 a.C. i el 212 a.C., abans de la introducció del denari romà de 4,53 grs. de pes¹⁷⁰. En aquest sentit, també es manifesta **M. Campo**, malgrat reconèixer la impossibilitat de precisar el període d'emissió d'aquestes monedes donada la manca de dades¹⁷¹. Segons **Campo**, l'encunyació d'imitacions de dracmes emporitanes per part dels íbers es va iniciar durant els anys de la II Guerra Púnica i continuarien segurament fins després del 206 a.C., moment a partir del qual els pobles ibèrics protagonitzaren diverses sublevacions contra Roma que foren reprimides (en concret, els anys 206, 205, 197 i 195 a.C. i que, probablement, van continuar fins a la pretura de Tiberi Semproni Grac, l'any 180-179 a.C.), la qual cosa els degué suposar unes enormes despeses (tant de caire militar, com per a respondre a les indemnitzacions imposades per Roma) que podria haver provocat, fins i tot, una intensificació en la producció d'aquestes monedes. L'autora no concreta una data per a l'inici d'aquestes emissions monetàries, però afirma, a partir dels testimonis aportats pels dos tresors trobats als poblats d'Ullastret i del Turó del Montgròs¹⁷², amagats, possiblement, arran del clima d'instabilitat que es va viure a la zona a partir de l'any 218 a.C. i formats, únicament, per dracmes i divisors d'*Emporion*, sense que s'apreciï, de manera massa significativa, cap emissió ibèrica, que «no sembla que durant els primers anys de la guerra ja existissin les circumstàncies oportunes per motivar els íbers a començar a emetre moneda pròpia»¹⁷³.

Concretament, ens interessa l'encunyació de dracmes d'imitació emporitana portadores de la significativa llegenda «*TARAKONSALIR*» (en caràcters ibèrics)¹⁷⁴, doncs es tracta d'un nom que presenta evidents similituds amb el topònim *Tarraco* i que, en conseqüència, malgrat la manca de troballes que certifiquin el seu punt d'emissió, les podríem atribuir a una seca ubicada al nucli indígena de *Kese-Tarraco*. Un cas similar seria el de les dracmes d'imitació emporitana amb llegenda «*BARKENO*» clarament associables a altra localitat perfectament documentada històricament, *Barcino*¹⁷⁵.

republicana”, *Miscel·lània Arqueològica a J.M. Recasens*, Tarragona 1992, p. 121; M. Campo, “Les primeres monedes dels íbers: el cas de les imitacions d’Emporion”, *II Curs d’Història Monetària d’Hispania. La moneda en al societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 27-47.

¹⁶⁸ G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, p. 23.

¹⁶⁹ J.A. Pérez Almoguera, “Las cecas catalanas y la reorganización territorial romano-republicana”, *Archivo Español de Arqueología*, 69 (1996), p. 44.

¹⁷⁰ L. Villaronga, “Les dracmes ibèriques de Tarraco”, *Faventia*, 10 1/2 (1988), pp. 143-152.

¹⁷¹ M. Campo, “Les primeres monedes dels íbers: el cas de les imitacions d’Emporion”, *II Curs d’Història Monetària d’Hispania. La moneda en al societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 37-41.

¹⁷² L. Villaronga, *Tresors monetaris de la Península Ibèrica anteriors a August: repertori i anàlisi*, Barcelona 1993 (núm. 40); N. Molist i J. Rovira, “L’oppidum ausetà del Turó del Montgròs (El Brull, Osona)”, *Empúries*, 48-50 (1986-89), p. 134.

¹⁷³ M. Campo, “Les primeres monedes dels íbers: el cas de les imitacions d’Emporion”, *II Curs d’Història Monetària d’Hispania. La moneda en al societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, p. 31.

¹⁷⁴ Al mot «-*SALIR*» (en caràcters ibèrics), que apareix amb certa assiduitat a inscripcions sobre plom en companyia de signes numerals i a diverses monedes de plata, dracmes o denaris, amb llegenda ibèrica, li ha estat atribuït, per la major part dels especialistes, un valor lexemàtic dins el camp semàntic de “diners” o “moneda”, sense que sigui possible, fins al moment, precisar més el seu significat. Alguns, fins i tot, s’han atrevit, a traduir el terme com “plata”. Veure: J. Untermann, *Monumenta Linguarum Hispanicarum III. Die iberischen Inschriften aus Spanien*, Weisbaden 1990 (núm. 579); J. Velaza, *Léxico de inscripciones ibérica (1976-1989)*, Barcelona 1991, pp. 110-111; *Idem*, “La epigrafía monetaria paleohispánica: breve estado de la cuestión”, *II Curs d’Història Monetària d’Hispania. La moneda en al societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 67-84 (especialment pàgina 72); P. Otiña i J. Ruiz de Arbulo, “De Cese a Tarraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización”, *Empúries*, 52 (2000), p. 115.

¹⁷⁵ Pel que fa al nord-est peninsular, encunyaren dracmes d'imitació emporitana les seques de *Barkeno* (després *Laie*), *Itirta*, *Itirka* (possible antecedent de *Dertosa*) i, evidentment, *Tarakon* (o *Kese*). Foren les úniques que tingueren continuïtat al llarg de tot el s. II a.C. i corresponen amb les localitats que jugarien el paper més destacat a l'àrea catalana..

No fa gaire temps, es negava l'existència d'aquestes dracmes d'imitació emporitana amb llegenda «*TARAKONSALIR*», i, per exemple, **P.P. Ripollès**¹⁷⁶, seguint a **A.M. Guadán**¹⁷⁷, considerava que es tractava d'una encunyació inexistent i que, per tant, s'havia de rebutjar, i **D. Fletcher**¹⁷⁸, a l'igual que, en un principi, el mateix **Villaronga**¹⁷⁹, desconfiava tenint en compte que només es coneixia una per un dibuix de lectura poc clara, publicat successives vegades i interpretat de manera diferent per diversos autors, com **A. Heiss**¹⁸⁰, **J. Zobel**¹⁸¹, **A. Delgado**¹⁸² o **C. Pujol i Camps**¹⁸³, entre altres. Però la troballa de cinc dracmes a principis dels anys 80 a la població d'Orpesa¹⁸⁴ ha demostrat la seva existència¹⁸⁵.

Resulta realment complicat determinar les causes que originaren aquestes emissions de dracmes d'imitació emporitana per part dels pobles ibèrics. La problemàtica ha provocat una gran controvèrsia entre els investigadors, doncs mentre que alguns especialistes creuen que aquestes encunyacions sorgiren per a finançar les tropes ibèriques en lluita contra Roma¹⁸⁶, altres opinen que, més aviat, foren producte d'una imposició romana i que estigueren destinades, segurament, a cobrir les despeses dels contingents indígenes que es trobaven al servei de Roma¹⁸⁷, quelcom que ens sembla més adient i que significaria que, en concret, les dracmes d'imitació emporitana amb llegenda «*TARAKONSALIR*» no foren encunyades pels íbers aixecats en armes contra Roma, tal i com s'ha suggerit en ocasions,

¹⁷⁶ P.P. Ripollès, *La circulación monetaria en la Tarraconense mediterránea*, València 1982, p. 374.

¹⁷⁷ A.M. Guadán, *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, Madrid 1968, pp. 322, 338, 352 i 368 (núm. 774).

¹⁷⁸ D. Fletcher, "Breves comentarios sobre las dracmas ibéricas con salir", *Arse*, 24, pp. 821-824.

¹⁷⁹ L. Villaronga, *Las monedas ibéricas de Tàrraco*, Tarragona 1983, p. 41; *Idem*, "La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-1983), p. 87.

¹⁸⁰ A. Heiss, *Description générale des monnaies antiques de l'Espagne*, París 1870 (núm. 30, làm. II).

¹⁸¹ J. Zobel de Zangroniz, *Estudio histórico de la moneda antigua española* (2 vols.), *Memorial Numismático Español* (MNE), IV-V, Madrid 1878-1880, pp. 135 i 286 (núm. 10, làm. VI).

¹⁸² A. Delgado, *Nuevo método de clasificación de las Medallas autónomas de España*, III, Sevilla 1876 (núm. 150, làm. 131).

¹⁸³ C. Pujol i Camps, "La epigrafía numismática ibérica", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XVI (1890), pp. 321-360 (núm. 16).

¹⁸⁴ Dues procedeixen de l'anomenada troballa d'Orpesa, una pertany al *Museo de la Fabrica Nacional de Moneda y Timbre*, altra al *Museo Arqueológico Nacional de Madrid* i la darrera fou trobada al tresor de "Tivissa IV" i publicada per **L. Villaronga** a la següent publicació: L. Villaronga, "El tesoro IV de Tivissa", *Acta Numismática*, 12 (1982), pp. 63-73.

¹⁸⁵ L. Villaronga, "Les dracmes ibèriques de Tàrraco", *Faventia*, 10 1/2 (1988), pp. 143-152; *Idem*, "Les primeres monedes de Tàrraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14 (1992), pp. 89-105; *Idem*, *Tresors monetaris de la Península Ibèrica anteriors a August: repertori i anàlisi*, Barcelona 1993 (núm. 36); P. Otiña i J. Ruiz de Arbuló, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), p. 115.

¹⁸⁶ **A.M. Guadán** afirmava que la major part de les imitacions ibèriques de dracmes emporitanes foren encunyades pels ilergetes i els seus aliats com a mitjà de finançament de les seves sublevacions contra els romans, que havien desembarcat a la Península Ibèrica amb motiu de la II Guerra Púnica, i els pobles del litoral, als quals consideraven aliats de Roma, establint un període cronològic d'encunyació comprés entre els anys 175 i el 133 a.C. **L. Villaronga**, també va opinar el mateix respecte a la funcionalitat d'aquestes monedes, però, a diferència de **Guadán**, va establir la cronologia d'emissió entre finals del s. III i el primer lustre del s. II a.C. Veure: A.M. Guadán, *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, Madrid 1968, pp. 175, 359 i 361; L. Villaronga, *Numismática Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, pp. 113-114; P.P. Ripollès, *La circulación monetaria en la Tarraconense mediterranea*, València 1982, p. 264.

¹⁸⁷ L. Villaronga, "La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-1983), pp. 87-88; M. Campo, "Els inicis de la conquesta d'Hispania: la moneda i el finançament de l'exèrcit romà", *Cicle de Conferències. Moneda i finances a l'antiga Mediterrània* (Barcelona, 15 de novembre-1 de desembre de 1993), Barcelona 1993, pp. 7-25; *Idem*, "Les primeres monedes dels íbers: el cas de les imitacions d'Emporion", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en al societat ibèrica* (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998), Barcelona 1998, pp. 27-47; *Idem*, "Els exèrcits i la monetització d'Hispania (218-45 a.C.)", *III Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i exèrcits* (Barcelona, 25-26 de novembre de 1999), Barcelona 1999, pp. 59-62; *Idem*, "Moneda, organització i administració del nord-est de la Hispania Citerior (del 218 a l'inici del segle I a.C.)", *IV Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i administració del territori* (Barcelona, 23-24 de novembre del 2000), Barcelona 2000, pp. 58-59; J.A. Pérez Almoguera, "Las cecas catalanas y la reorganización territorial romano-republicana", *Archivo Español de Arqueología*, 69 (1996), p. 48; E. García Riaza, "La financiación de los ejércitos en época romano-republicana", *III Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i exèrcits* (Barcelona, 25-26 de novembre de 1999), Barcelona 1999, p. 42.

sinó que foren batudes, molt probablement, sota el control romà, segurament a la filo-romana *Tarraco*, com a mitjà per a finançar el manteniment de les tropes indígenes obligades a servir els romans com a conseqüència dels tractats de pau. En aquest sentit, **M. Campo** ha arribat recentment a una interessant conclusió de consens, segons la qual les dracmes d'imitació emporitana «van ser utilitzades pels íbers, tant per pagar multes i/o tributs ocasionals a Roma com per al finançament de les seves pròpies tropes», i considera, malgrat la manca de dades, que «el seu objectiu inicial va ser facilitar els pagaments derivats del manteniment dels exèrcits íbers, tant dels que van lluitar com a aliats de romans o cartaginesos, com dels que després del 206 a.C. s'enfrontaran a Roma»¹⁸⁸.

També resulta extremadament difícil establir la cronologia final de l'encunyació d'aquestes monedes. Segons **Villaronga**, la introducció del denari romà vers l'any 212 o 211 a.C.¹⁸⁹ no va suposar l'eliminació de les encunyacions de dracmes d'imitació emporitana que, segons ens diu, es seguiren batint fins a principis del s. II a.C., moment en què els romans van reduir el pes del denari a 3,98 grs., la qual cosa va comportar, segons aquest autor, que es deixessin d'encunyar les monedes de plata anteriors i que s'iniciés l'emissió dels controvertits denaris "ibèrics", seguint el sistema romà, però amb inscripcions ibèriques, dels quals tindrem l'oportunitat de parlar al llarg del següent apartat, que en el cas de *Tarraco* portaren la llegenda ibèrica «*KeSE*» (en caràcters ibèrics)¹⁹⁰. De tota manera, les descripcions de **Titus Livi** respecte als botins aconseguits pels *imperatores* a *Hispania* semblen indicar que encara durant els anys 80 del s. II a.C. n'hi havien en circulació una bona quantitat de dracmes d'imitació emporitana¹⁹¹. En opinió de **M. Campo**, les emissions d'aquest tipus de moneda no perdurarien més enllà del 180-179 a.C., moment en el qual el governador Tiberi Semproni Grac va aconseguir "pacificar" els territoris hispànics, en permanent sublevació des del 206 a.C., una situació de relativa tranquil·litat que es perllongaria durant vint-i-cinc anys, fins a l'esclatament de les Guerres Lusitanes i Celtibèriques¹⁹².

Les citades dracmes d'imitació emporitana podrien considerar-se com els antecedents dels denaris i bronzes amb llegenda «*KeSE*»¹⁹³, i més tenint en compte, que aquestes,

¹⁸⁸ M. Campo, "Les primeres monedes dels íbers: el cas de les imitacions d'Emporion", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en al societat ibèrica* (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998), Barcelona 1998, p. 41.

¹⁸⁹ La data d'origen del denari romà ha estat objecte d'una gran controvèrsia. Veure: L. Villaronga, *Numismàtica Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, pp. 23-25.

¹⁹⁰ L. Villaronga, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, pp. 43-48; *Idem*, "Les dracmes ibèriques de Tarraco", *Faventia*, 10 1/2 (1988), pp. 143-152; *Idem*, "Metrologia de les monedes antigues de la Península Ibèrica", *Acta Numismàtica*, 28 (1998), pp. 53-74.

¹⁹¹ **Titus Livi** ens ofereix informacions sobre els botins aconseguits per Roma a *Hispania* dels anys 203, 200, 198-197, 195-194, 191, 186-184, 182, 179, 176-175 i 169 a.C., constituïts per objectes i per lingots de plata i d'or, però també per plata encunyada. Una part d'aquest numerari apareix esmentat simplement com *signati argenti* i, en conseqüència, és impossible la seva identificació, mentre que una altra part correspon clarament a les emissions romanes, *signati denarium* i *signati bigatorum*. Però a més l'historiador romà explica que els *imperatores* romans també es van emportar grans quantitats d'*argentum oscense*. En concret, l'any 195 a.C., Marc Helvi va obtenir 119.439 exemplars i Quint Minuti, 278.000; l'any següent, Marc Porci Cató va aconseguir 540.000 i, ja més endavant, l'any 180 a.C., Quint Fulvi Flaccus, 173.200 *signati oscensis nummum*. Com ja hem comentat, la identificació de l'*argentum oscense* ha estat molt debatuda i mentre que **J. Amorós**, després d'una detallada anàlisi, va arribar a la conclusió que es tractava de les imitacions ibèriques de les dracmes emporitanes, altres especialistes com, **P.P. Ripollès** o **M. Campo**, el consideren més aviat les emissions emporitanes i cartagineses, en general, que encara quedaven en circulació a inicis del s. II a.C. Segons **Campo**, els tresors localitzats, indiquen que totes aquestes emissions circularen conjuntament i que es difícil pensar que els romans s'entretingueren en separar perfectament els diferents numeraris a l'hora de lliurar els botins a l'*aerarium* i que les úniques monedes que no barrejaren foren les seves pròpies emissions, el numerari pròpiament romà, i és per aquest motiu que **Titus Livi** les esmenta per separat. Veure: J. Amorós, "Argentum oscense", *Numario Hispánico*, VI (1957), pp. 50-71; G. Fatás, "Un aspecto de la explotación de los indígenas hispanos por Roma: los botines de guerra en la Citerior", *Estudios*, II (1983), pp. 101-110; P.P. Ripollès, "Circulación monetaria en Hispania durante el período republicano y el inicio de la dinastía Julio-Claudia", *VIII Congreso Nacional de Numismática* (Avilés, 1992), Madrid 1994, pp. 115-148; M. Campo, "Els inicis de la conquesta d'Hispania: la moneda i el finançament de l'exèrcit romà", *Cicle de Conferències. Moneda i finances a l'antiga Mediterrània* (Barcelona, 15 de novembre-1 de desembre de 1993), Barcelona 1993, pp. 19-20.

¹⁹² M. Campo, "Les primeres monedes dels íbers: el cas de les imitacions d'Emporion", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en al societat ibèrica* (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998), Barcelona 1998, p. 40.

¹⁹³ L. Villaronga, "Les dracmes ibèriques de Tarraco", *Faventia*, 10 1/2 (1988), pp. 143-152.

probablement, tingueren la mateixa finalitat que els posteriors denaris ibèrics: costejar el manteniment dels exèrcits indígenes que actuaven al servei de Roma¹⁹⁴.

La troballa de dues dracmes d'imitació emporitana en les quals semblava poder llegir-se el nom «KOSE» (en caràcters ibèrics), va ser presentada, malgrat les dificultats de lectura, com a prova de que, molt possiblement, *Tarraco* i *Kese* foren dues localitats diferents, doncs significava l'existència de monedes amb llegenda referida a la ciutat de *Kese* coetània a les de «TARAKONSALIR»¹⁹⁵. Actualment, sembla que es pot desmentir (o com a mínim qualificar de dubtosa) l'existència de dracmes d'imitació emporitana amb llegenda «KOSE», doncs una lectura més detinguda de les dues peces conegudes ha permès identificar davant el nom *Kose* el signe «TI», fet que donaria com a lectura correcta, tal i com apunta **Villaronga**, la llegenda «TIKOSE» (en caràcters ibèrics). Això significa que aquestes peces no tindrien cap relació amb la nostra seca¹⁹⁶.

3.2.- L'encunyació de denaris amb llegenda «KeSE».

Si durant la II Guerra Púnica, *Tarraco* fou convertida en seca, a l'igual que *Emporion*, i s'encunyaren dracmes d'imitació emporitana amb llegenda «TARAKONSALIR» (en caràcters ibèrics) destinades, probablement, al pagament de les tropes, més endavant, en un moment, ara per ara, impossible de precisar i que, com acabem de veure, es situava, tradicionalment, a inicis del s. II a.C., en relació amb la delimitació provincial i els avenços de la conquesta, s'inicia l'encunyació de denaris ibèrics.

En efecte, existeixen grans interrogants entorn al denari ibèric, doncs, fins al moment, la investigació, malgrat els intents realitzats, no ha aconseguit fixar amb certesa la data en la qual començaren les encunyacions d'aquesta moneda ni la funcionalitat que en origen va tenir, a causa, fonamentalment, de l'escassetat de les dades disponibles. En el cas dels denaris encunyats amb llegenda «KeSE» (en caràcters ibèrics) a més s'afegeix la problemàtica entorn a si es pot identificar *Kese* amb *Tarraco*, quelcom fonamental per a poder fixar el lloc d'encunyació d'aquestes monedes. De totes aquestes qüestions intentarem parlar al llarg de les següents línies.

3.2.1.- Controvèrsies entorn a l'inici de l'emissió del denari ibèric.

Tradicionalment, els investigadors han defensat una datació "alta" pel denominat denari ibèric, situant l'inici de la seva encunyació entre els anys 200 i 180 a.C., període en el

¹⁹⁴ M. Campo, "Les primeres monedes dels fbers: el cas de les imitacions d'Emporion", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en al societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 37-38; P. Otero, "Uso y función de la moneda", *ibidem*, p. 121.

¹⁹⁵ F. Mateu, "Hallazgos monetarios, I", *Ampurias*, IV (1942), p. 218; *Idem*, "Tarakon y Kose, dos topónimos ibéricos", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 25-30 (1949), pp. 103-114. Més recentment, **L. Villaronga** ha publicat al seu *Corpus Nummum Hispaniae* una dracma en la qual llegeix la llegenda «KESE», que podria testimoniar una primera emissió de plata de *Kese* anterior a les emissions de denaris de ple s. II a.C. i l'existència a l'arribada de Roma de dos nuclis d'hàbitat diferents, *Tarakon* i *Kese*. En opinió de **J. De Hoz**, hauríem de desconfiar d'aquesta dracma, doncs no prové de cap troballa arqueològica i, fins i tot, podria tractar-se d'una falsificació moderna. Veure: **L. Villaronga**, *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti Aetatem*, Madrid 1994 (núm. 103); **J. De Hoz**, "Notas sobre nuevas y viejas leyendas monetales", *La moneda hispánica: ciudad y territorio*, M.P. García Bellido i R.M. Sobral Centeno (eds.), Anejos de Archivo Español de Arqueología, XIV, CSIC, Madrid 1995, p. 320.

¹⁹⁶ **L. Villaronga**, *Numismática Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, p. 113; *Idem*, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, pp. 41-42; *Idem*, "La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-1983), pp. 87-88; *Idem*, "Les dracmes ibèriques de Tarraco", *Faventia*, 10 1/2 (1988), pp. 143-152; *Idem*, "Les primeres monedes de Tarraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14 (1992), pp. 89-105; *Idem*, *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti Aetatem*, Madrid 1994, p. 52; **J. De Hoz**, "Notas sobre nuevas y viejas leyendas monetales", *La moneda hispánica: ciudad y territorio*, M.P. García Bellido i R.M. Sobral Centeno (eds.), Anejos de Archivo Español de Arqueología, XIV, CSIC, Madrid 1995, p. 317-324; **M. Campo**, "Les primeres monedes dels fbers: el cas de les imitacions d'Emporion", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en al societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, p. 34; **P. Oñña** i **J. Ruiz de Arbuló**, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), p. 115.

que es produeix la conformació de les dues províncies hispàniques, *Citerior* i *Ulterior*, i es desenvolupen les actuacions del cònsol Marc Porci Cató i del pretor Tiberi Semproni Grac, significatius fets que degueren comportar, segons el seu parer, notables canvis a nivell administratiu i fiscal. Aquests investigadors han dotat al denari ibèric d'una inherent funció fiscal que els ha permès suposar l'existència d'una fiscalitat regular i directa sobre el món indígena en ple funcionament ja durant aquest primerenc període.

Aquesta datació "alta" del denari ibèric que, com acabem de veure, serveix a la investigació com a quartada perfecta per afirmar la instauració del pagament del *stipendium* (o *vectigal certum*) com a impost regular a *Hispania*, que hauria substituït la política fiscal tradicionalment basada en el botí de guerra (*praeda-manubiae*), durant els primers anys de la provincialització, és dubtosa degut a les poques dades disponibles, la qual cosa ha provocat una gran controvèrsia entre autors que creuen en aquesta datació "alta" de principis del s. II a.C. i altres que advoquen per una datació "baixa" cap a mitjans o fins i tot la segona meitat del mateix segle, existint actualment una àrdua polèmica¹⁹⁷.

Són partidaris d'una datació "alta" del denari, és a dir, entorn del 200-180 a.C., autors com **J. Ruiz de Arbulo**, que atribueix l'ordenació fiscal als primers anys de la provincialització d'*Hispania*, i, sobretot, a l'obra del cònsol Marc Porci Cató (197-195 a.C.) (**Titus Livi**, *Ab Urb. XXXIV*, 8-16; **Apià**, *Iber. XXXIX-XLI*)¹⁹⁸, o com **M.P. García Bellido**¹⁹⁹, **F. Beltrán**²⁰⁰ o **P. Otero**²⁰¹, els quals defensen una cronologia compresa entre el

¹⁹⁷ Existeix una àmplia bibliografia entorn al moment de l'aparició del denari ibèric i d'implantació d'un sistema fiscal regular a *Hispania*. Podeu consultar: L. Villaronga, "Los inicios de la acuñación del denario ibérico", *IX Congreso Nacional de Arqueología* (Valladolid, 1965), Saragossa 1966, pp. 320-325; *Idem*, *Numismática antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979; *Idem*, *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti Aetatem*, Madrid 1994; J.M. Blázquez, "Economía de la Hispania romana republicana", *Hispania*, 124 (1973), pp. 205-247; J.S. Richardson, "The Spanish mines and the development of the provincial taxation in the second century BC", *Journal of Roman Studies*, LXVI (1976), pp. 139-152; *Idem*, *Hispaniae. Spain and the development of Roman Imperialism (218-82 BC)*, Cambridge 1986, pp. 112-123; *Idem*, "Una tierra de promisión", *Hispania Romana. Desde tierra de conquista a provincia del Imperio* (Roma, 22 septiembre-23 noviembre 1997), Electra, Madrid 1997, pp. 67-72 (especialment pàgina 69); R.C. Knapp, *Aspects of the Roman Experience in Iberia (206-100 BC)*, Anejos de Hispania Antiqua, IX, Valladolid 1977, pp. 70-76; J.M. Blázquez i A. Montenegro, "Economía y sociedad en la Hispania republicana", *Historia de España Antigua II. Hispania romana*, Cátedra, Madrid 1978, pp. 225-251 (especialment pàgines 240-245); C. González Román, "Imperialismo, ejército y circulación de riqueza en la Península Ibérica durante el s. II a. de C.", *Memorias de Historia Antigua*, III (1979), pp. 81-96; *Idem*, "Economía e imperialismo: a propósito de los *praeda-manubiae* en la Península Ibérica durante el siglo II a.C.", *ibidem*, IV (1980), pp. 139-149; J. Muñiz, *El sistema fiscal en la España romana. República y Alto Imperio*, Saragossa 1982; M.H. Crawford, *Coinage and Money under the Roman Republic*, Londres 1985; F. Beltrán, "Sobre la función de la moneda ibérica e hispano-romana", *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán Martínez*, Saragossa 1986, pp. 895-906; *Idem*, "De nuevo sobre el origen y la función del denario ibérico", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica* (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998), Barcelona 1998, pp. 101-118; P. Otero, "Uso y función de la moneda", *ibidem*, pp. 119-140; A. Burnett i M.H. Crawford (eds.), *The Coinage of the Roman World in the Late Republic*, Oxford 1987, pp. 19-41; J. Ruiz de Arbulo, "Los inicios de la romanización en Occidente: los casos de Emporion y Tarraco", *Athenaeum*, LXXIX, fasc. II (1991), pp. 467 i 469; M.P. García Bellido "Origen y función del denario ibérico", *Sprachen und Schriften des antiken Mittelmeerraums*, Innsbruck 1993, pp. 97-123; *Idem*, "Moneda y territorio: la realidad y su imagen", *Archivo Español de Arqueología*, 171-172 (1995), pp. 131-147; *Idem*, "De la moneda ibérica a la moneda hispánica", *Hispania Romana. Desde tierra de conquista a provincia del Imperio* (Roma, 22 septiembre-23 noviembre 1997), Electra, Madrid 1997, pp. 37-38; *Idem*, "Dinero y moneda indígena en la Península Ibérica", *En el año de Trajano. Hispania el legado de Roma* (La Lonja-Zaragoza, septiembre-noviembre de 1998), Saragossa 1998, pp. 73-82; *Idem*, "Los ámbitos de uso y la función de la moneda en la Hispania republicana", *Actas del III Congreso Histórico-arqueológico Hispano-italiano* (Toledo, 1993), Madrid 1998, pp. 177-207; P.P. Ripollés, "Circulación monetaria en Hispania durante el período republicano y el inicio de la dinastía Julio-Claudia", *VIII Congreso Nacional de Numismática* (Avilés, 1992), Madrid 1994, pp. 115-148; M. Salinas de Frías, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995; J.A. Pérez Almoquera, "Las cecas catalanas y la organización territorial romano-republicana", *Archivo Español de Arqueología*, 173-174 (1996), pp. 37-56; E. Pitillas, "Una aproximación a las reacciones indígenas frente al expansionismo romano en Hispania (205 al 133 a.n.e.)", *Memorias de Historia Antigua*, XVII (1996), pp. 133-155; T.R. Volk, "Retroconversion and the numerical analysis of Roman Republican coin-hoards. Part II", *Rivista Italiana di Numismatica*, 97 (1996), pp. 83-131; C. Alfaro et alii (eds.), *Historia monetaria de Hispania Antigua*, Madrid 1997; M.P. García Bellido i P.P. Ripollés, "La moneda ibérica: prestigio y espacio económico de los iberos", *Los Iberos. Príncipes de Occidente*, Barcelona 1998, pp. 205-215; E. García Ríaza, "La financiación de los ejércitos en época romano-republicana", *III Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i exèrcits* (Barcelona, 25-26 de novembre de 1999), Barcelona 1999, pp. 39-58; M. Campo, "Els exèrcits i la monetització d'Hispania (218-45 a.C.)", *ibidem*, pp. 59-81 (especialment pàgines 68-70); *Idem*, "Moneda, organització i administració del nord-est de la Hispania Citerior (del 218 a l'inici del segle I a.C.)", *IV Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i administració del territori* (Barcelona, 23-24 de novembre del 2000), Barcelona 2000, pp. 57-75 (especialment pàgines 62-63).

¹⁹⁸ J. Ruiz de Arbulo, "Los inicios de la romanización en Occidente: los casos de Emporion y Tarraco", *Athenaeum*, LXXIX, fasc. II (1991), pp. 467 i 469.

¹⁹⁹ M.P. García Bellido "Origen y función del denario ibérico", *Sprachen und Schriften des antiken Mittelmeerraums*, Innsbruck 1993, pp. 97-123; *Idem*, "Moneda y territorio: la realidad y su imagen", *Archivo Español de Arqueología*, 171-172 (1995), pp. 131-147; *Idem*, "De la moneda ibérica a la moneda hispánica", *Hispania Romana. Desde tierra de conquista a provincia del Imperio* (Roma, 22 septiembre-23 noviembre 1997), Electra, Madrid 1997, pp. 37-38; *Idem*, "Dinero y moneda indígena en la Península Ibérica", *En el año de Trajano*.

180 i el 170 a.C., en base, fonamentalment, a les referències aportades per **Titus Livi**, respecte a com Roma va exigir, diverses vegades, pagaments a pobles íbers i celtíbers. A més, en opinió de **Beltrán**, a llarg de la primera meitat del s. II a.C. Roma va emetre molt poca moneda de plata, la qual cosa només podria explicar-se pel fet que el *stipendium* dels exèrcits es va pagar amb moneda local, amb denaris ibèrics²⁰². **J.S. Richardson** seria també partidari d'una datació "alta", defensant el paper reorganitzador del pretor de la *Citerior* Tiberi Semproni Grac (180-179 a.C.), qui fonamentalment actuà a la Celtibèria on va signar tota una sèrie de pactes amb els indígenes (**Polibi**, *Hist.* XXV, 1 i XXXV, 1; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XL, 47, 3-10 i XLIX, 4-7; **Diodor**, XXXI, 39; **Apià**, *Iber.* XLIV; **Estrabó**, *Geogr.* III, 4, 13; **Plutarc**, *Tib. Grac.* V, 3)²⁰³.

En contra d'aquesta datació "alta", trobem autors que opten per situar l'inici de l'emissió de denaris ibèrics en el període de temps comprés entre el 155 i 133 a.C. o, fins i tot, després d'aquesta darrera data. Aquest és el cas de **M.H. Crawford**²⁰⁴, **T.R. Volk**²⁰⁵ o **M. Campo**²⁰⁶, que prefereixen retardar la data a causa de la pràctica inexistència de troballes de denaris en el context de les Guerres Celtibèriques (154-133 a.C.) i Lusitanes (147-139 a.C.), la qual cosa els condueix a pensar que durant aquests moments encara no s'encunyaven o s'emetien en quantitats molt baixes.

D'altra banda, contradient a tots aquests investigadors, **T. Ñaco** opina que no existeixen proves suficients per a demostrar la implantació d'un sistema fiscal regular a *Hispania* a la primera meitat del s. II a.C., en relació amb les actuacions reorganitzadores de Cató, immediata a la creació *de iure* de les dues províncies hispàniques (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXXII, 28, 11), i de Tiberi Semproni Grac. La nova lectura que realitza de les fonts (**Ciceró**, *2 Verr.* 3, 6, 12 i **Titus Livi**, *Ab Urb.* XLIII, 2), li porta a considerar tot el contrari. Segons **Ñaco** existeix una situació d'exaccions puntuals, on el denari ibèric (que vindria a substituir a les dracmes d'imitació emporitana que s'havien encunyat durant la II Guerra Púnica), aparegut en un moment del s. II a.C., fins ara impossible de determinar, no va tenir una funcionalitat fiscal *strictu sensu*, que suposaria una regularitat i una autèntica organització del

Hispania el legado de Roma (La Lonja-Zaragoza, septiembre-noviembre de 1998), Saragossa 1998, pp. 73-82; *Idem*, "Los ámbitos de uso y la función de la moneda en la Hispania republicana", *Actas del III Congreso Histórico-arqueológico Hispano-italiano (Toledo, 1993)*, Madrid 1998, pp. 177-207; M.P. García Bellido i P.P. Ripollès, "La moneda ibèrica: prestigio y espacio económico de los iberos", *Los Iberos. Príncipes de Occidente*, Barcelona 1998, pp. 205-215.

²⁰⁰ F. Beltrán, "Sobre la función de la moneda ibérica e hispano-romana", *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán Martínez*, Saragossa 1986, pp. 895-906; *Idem*, "De nuevo sobre el origen y la función del denario ibérico", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 101-118.

²⁰¹ P. Otero, "Uso y función de la moneda", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 119-140.

²⁰² F. Beltrán, "De nuevo sobre el origen y la función del denario ibérico", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, p. 110.

²⁰³ J.S. Richardson, "The Spanish mines and the development of the provincial taxation in the second century BC", *Journal of Roman Studies*, LXVI (1976), pp. 139-152; *Idem*, *Hispaniae. Spain and the development of Roman Imperialism (218-82 BC)*, Cambridge 1986, pp. 112-123; *Idem*, "Una tierra de promisión", *Hispania Romana. Desde tierra de conquista a provincia del Imperio (Roma, 22 septiembre-23 noviembre 1997)*, Electra, Madrid 1997, pp. 67-72 (especialment pàgina 69).

²⁰⁴ M. Crawford, *Coinage and money under the roman republic*, Londres 1985, pp. 94-95; *Idem*, "The financial Organisation of the Republic Spain", *Numismatic Chronicle*, 9 (1969), pp. 79-93; L. Villaronga, "Los inicios de la acuñación del denario ibérico", *IX Congreso Nacional de Arqueología (Valladolid, 1965)*, Saragossa 1966, pp. 301-307; *Idem*, "Necesidades financieras en la Península Ibérica durante la Segunda Guerra Púnica y primeros levantamientos de los iberos", *Numus*, 4-6 (1981-83), pp. 119-154.

²⁰⁵ T.R. Volk, "Retroconversion and the numerical analysis of Roman Republican coin-hoards. Part II", *Rivista Italiana di Numismatica*, 97 (1996), pp. 83-131.

²⁰⁶ M. Campo, "Els exèrcits i la monetització d'Hispania (218-45 a.C.)", *III Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i exèrcits (Barcelona, 25-26 de novembre de 1999)*, Barcelona 1999, p. 69; *Idem*, "Moneda, organització i administració del nord-est de la Hispania Citerior (del 218 a l'inici del segle I a.C.)", *IV Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i administració del territori (Barcelona, 23-24 de novembre del 2000)*, Barcelona 2000, pp. 62-63.

sistema fiscal en una època molt primerenca, quelcom indemostrable a dia d'avui. Tal i com manifesta **Ñaco**, res permet corroborar aquesta hipòtesi, no existint cap notícia a les fonts literàries que indiqui una intenció romana d'organitzar un sistema fiscal regular. En definitiva, si seguim els arguments exposats per aquest autor, Roma ni va tenir la voluntat de plantejar una sistematització fiscal, ni va comptar amb els mitjans necessaris per aconseguir-lo, entre els quals una pau durable era fonamental²⁰⁷.

Resulta molt controvertit el tema entorn a la funcionalitat inicial del denari ibèric. Actualment, aquells arguments que el relacionaven amb el finançament dels exèrcits ibèrics i celtibèrics que lluitaren contra Roma o que li atorgaven una funció de tipus comercial, difícil d'acceptar en el context d'una societat com la ibèrica del s. II a.C., han quedat pràcticament descartats, malgrat la insistència d'alguns autors com **M. Almagro Gorbea**²⁰⁸. Tampoc, contemplant els arguments esgrimits per **T. Ñaco**, seria possible relacionar l'inici de l'encunyació del denari ibèric amb el pagament d'impostos o contribucions de guerra a Roma. En opinió de **P. Otero**, el denari ibèric, hauria pogut servir per a finançar el manteniment dels exèrcits indígenes obligats a lluitar pel bàndol romà com a conseqüència dels tractats de pau signats²⁰⁹, una funció, que, com ja hem comentat més amunt, haurien tingut les dracmes ibèriques d'imitació emporitana encunyades durant la II Guerra Púnica i els inicis del s. II a.C.²¹⁰. Amb el pas del temps, tal i com diu **Otero**, el denari ibèric s'hauria començat a encunyar per altres motius, no necessàriament bèl·lics, i més tenint en compte que gran part de les monedes passarien a mans de la població indígena civil i dels nouvinguts romano-itàlics, doncs els exèrcits tindrien la necessitat d'adquirir béns i serveis, un fenomen que, sens dubte, provocaria un canvi en els usos del denari²¹¹.

²⁰⁷ M.A. Aguilar i T. Ñaco, "Fiscalidad romana y la aparición de la moneda ibérica. Apuntes para un discusión. I. Período protoprovincial (206-195 a.C.)", *La moneda hispánica: ciudad y territorio*, M.P. García Bellido i R.M. Sobral Centeno (eds.), Anejos de Archivo Español de Arqueología, XIV, CSIC, Madrid 1995, pp. 281-288; *Idem*, "Fiscalidad romana y la aparición de la moneda ibérica. Apuntes para una discusión. II. 195-171 a.C.: algunos textos polémicos", *Habis*, 28 (1997), pp. 71-86; T. Ñaco, *La política fiscal romana a Hispania durant els primers decenniis de la conquesta (218-167 a.C.)*, Bellaterra 1997 (Tesi Doctoral); *Idem*, "Uso y abuso de la 'aestimatio frumenti' en la fiscalidad provincial romana tardorrepública (I). La conmutación monetaria anterior al proceso contra C. Verres (70 a.C.)", *XXI Semana Nacional de Numismática (del 2 al 7 de marzo de 1998)*, *Gaceta Numismática*, 133 (1999), pp. 49-62; *Idem*, "La presión fiscal romana durante las primeras décadas de la conquista de Hispania (218-171 a.C.): un modelo a debate", *Studia Historica* (Historia Antigua), 17 (1999), pp. 321-369; T. Ñaco i A. Prieto, "Moneda e historia monetaria en la Hispania republicana: ¿economía, política, fiscalidad?", *ibidem*, pp. 193-241.

²⁰⁸ M. Almagro Gorbea, "Iconografía numismática hispánica: jinete y cabeza varonil", *La moneda hispánica: ciudad y territorio*, M.P. García Bellido i R.M. Sobral Centeno (eds.), Anejos de Archivo Español de Arqueología, XIV, CSIC, Madrid 1995, pp. 53-64.

²⁰⁹ P. Otero, "Uso y función de la moneda", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, p. 121.

²¹⁰ M. Campo, "Els inicis de la conquesta d'Hispania: la moneda i el finançament de l'exèrcit romà", *Cicle de Conferències. Moneda i finances a l'antiga Mediterrània (Barcelona, 15 de novembre-1 de desembre de 1993)*, Barcelona 1993, pp. 7-25; *Idem*, "Les primeres monedes dels ibers: el cas de les imitacions d'Emporion", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 37-38.

²¹¹ P. Otero, "Uso y función de la moneda", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, p. 124. Sobre la funcionalitat del denari ibèric i els canvis que aquesta experimentà al llarg del temps podeu consultar un estat de la qüestió a: M.P. García Bellido "Origen y función del denario ibérico", *Sprachen und Schriften des antiken Mittelmeerraums*, Innsbruck 1993, pp. 97-123; F. Beltrán, "De nuevo sobre el origen y la función del denario ibérico", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 101-118; T. Ñaco i A. Prieto, "Moneda e historia monetaria en la Hispania republicana: ¿economía, política, fiscalidad?", *Studia Historica* (Historia Antigua), 17 (1999), pp. 193-241. Hem de destacar, que en opinió de diversos autors, l'expansió de la moneda ibèrica seria fonamentalment una resposta a la necessitat de fer front als pagaments en metàl·lic imposats per l'Estat romà, doncs, malgrat la presència freqüent d'exèrcits romans a la Península Ibèrica durant el s. II a.C., el volum de moneda romana que hi ha estat recuperat és realment molt petit, quelcom que suposaria, en opinió d'aquests especialistes, que el sosteniment d'aquestes tropes es feia amb moneda indígena. Per tant, opinen que la funció essencial de les emissions ibèriques devia ser el pagament de l'*stipendium*. Veure: M.P. García Bellido i P.P. Ripollès, "La moneda ibèrica: prestigio y espacio económico de los iberos", *Los Iberos. Principes de Occidente*, Barcelona 1998, pp. 205-215 (especialment pàgines 213-214); J. Sanmartí, "El món ibèric de la plenitud a la dissolució (segles II-I aC)", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 12-13. Altrament, **M. Campo**, recollint algunes idees apuntades per **P. Otero**, ens diu que les característiques de la producció, poc elevada i força limitada en el temps, com suggereix la uniformitat estilística de cada taller, no indiquen ni el lliurament regular d'impostos ni el finançament de grans empreses bèl·liques. Així doncs, l'emissió d'aquests denaris sembla respondre més aviat a pagaments de caràcter puntual, la naturalesa dels quals se'ns escapa, però que ofereixen un ventall ampli de possibilitats, des del finançament ocasional de contingents militars fins al pagament d'empreses relacionades amb la reorganització del territori i el desenvolupament urbà d'aquest moment, com poden ser la construcció

3.2.2.- La problemàtica entorn a la llegenda «KeSE».

Com ja hem dit en successives ocasions, actualment, s'admet que *Kese*, topònim documentat als denaris ibèrics, correspon amb *Tarraco*, tot i que no hi hagi unanimitat i alguns investigadors continuen pensant en l'existència de dues localitats, basant-se fonamentalment en les informacions atorgades per les fonts escrites²¹².

El fet de relacionar els denaris ibèrics amb la llegenda «KeSE» (en caràcters ibèrics) amb la *Kissa* (en caràcters grecs) que menciona **Polibi** en plena II Guerra Púnica (*Hist. III*, 76, 3-5), on tingué lloc una decisiva batalla, i amb la *Cissis* citada per **Titus Livi** (*Ab Urb. XXI*, 60), va provocar que es considerés a *Kese* com un centre diferent al de *Tarraco*²¹³. Mentre que el nom de *Kese* s'identificava amb el poblat indígena, el de *Tarraco* corresponia a l'establiment romà.

Però hi ha un problema per acceptar aquesta teoria: el topònim *Tarraco* sembla que no és romà, sinó que, possiblement, és d'origen ibèric²¹⁴. Així doncs, es probable que *Tarraco* fos el nom del poblat indígena i que continués denominant la ciutat ibero-romana, i més tenint en compte el fet que aquesta va evolucionar a partir del poblat ibèric que s'ha identificat a la Part Baixa de l'actual casc urbà de Tarragona, al sud-oest d'on s'alça el recinte emmurallat republicà que encara avui es conserva i dins el qual quedà englobat al tercer quart del s. II a.C., un moment de profundes transformacions a tots els nivells. D'aquest poblat indígena ignorem la seva superfície total, però sembla que aquesta fou considerable,

d'edificis públics o de vies de comunicació. Al respecte, hauríem de recordar la proposta d'**Otero** de vincular, encara que amb molta precaució, algunes emissions de la seca de *Kese* amb la construcció de la muralla. Veure: M. Campo, "Moneda, organització i administració del nord-est de la *Hispania Citerior* (del 218 a l'inici del segle I a.C.)", *IV Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i administració del territori (Barcelona, 23-24 de novembre del 2000)*, Barcelona 2000, pp. 57-75 (especialment pàgines 69-71).

²¹² En efecte, **M.P. García Bellido** i **P.P. Ripollès** han représ, recentment, l'argument de l'existència coetània, durant el s. II a.C., de dos nuclis diferenciats, *Kese* i *Tarraco*, cadascun amb la seva pròpia emissió, un argument que, segons el nostre parer, no es troba prou justificat i que, sobretot, no compta amb el suport fonamental de les dades arqueològiques. Veure: J. Martínez Gázquez, "Tarragona y los inicios de la romanización de Hispania", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 73-86; L. Villaronga, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Barcelona 1983, pp. 12-13; G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, pp. 23-24; M.P. García Bellido, "Origen y función del denario ibérico", *Sprachen und Schriften des antiken Mittelmeerraums. Festschrift für Jürgen Untermann*, Innsbruck 1993, pp. 97-121; "Dinero y moneda indígena en la Península Ibérica", *En el año de Trajano. Hispania el legado de Roma (La Lonja-Zaragoza, septiembre-noviembre de 1998)*, Saragossa 1998, pp. 73-82 (especialment pàgina 79); J. Ruiz de Arbuló, "Los inicios de la romanización en Occidente: los casos de Emporion y Tarraco", *Athenaeum*, LXXIX, fasc. II (1991), pp. 459-493; M.P. García Bellido i P.P. Ripollès, "La moneda ibérica: prestigio y espacio económico de los iberos", *Los Iberos. Principes de Occidente*, Barcelona 1998, pp. 205-215 (especialment pàgines 208-209); A. Barreda, *Gentes itálicas en Hispania Citerior (218 a.C.-14 d.C.)*. *Los casos de Tarraco, Carthago Nova y Valentia*, Bellaterra 1998 (Tesi Doctoral), pp. 45-54; P. Otiña i J. Ruiz de Arbuló, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), pp. 117-118.

²¹³ **J. Martínez Gázquez**, després d'analitzar els fragments de **Polibi** i **Titus Livi**, conclou que «hay que descartar por completo que *Cissis* fuera Tarragona y ni siquiera que estuviera en sus proximidades», i es que, en efecte, ambdós autors semblen distingir dos indrets diferents, d'una banda, *Kissa/Cissis*, l'*oppidum paruum* (petit poblat), ubicat a un lloc interior, on va esdevenir la controvertida batalla, i, d'altra banda, *Tarrakon/Tarraco*, localitzat a la costa. Veure: J. Martínez Gázquez, "Tarragona y los inicios de la romanización de Hispania", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 76-77; P. Pericay, *Tarraco. Historia y mito*, Tarragona 1952, pp. 65-68. També podeu consultar: P. Otiña i J. Ruiz de Arbuló, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), pp. 108-110 i 113.

²¹⁴ Sobre la procedència del topònim *Tarraco(n)* s'han realitzat diverses hipòtesis. **W. Schulze** li atribuïa un origen etrusc, anàleg a *Tarracina* (Itàlia), **A. Le Flamanc** preferia pensar en un origen celtibèric, mentre que **P. Battisti** el definia en termes de panmediterrani, al considerar que els noms començats per *Tarr-* són de procedència pre-indoeuropea. Actualment, es considera que el sudit topònim té un origen ibèric, possibilitat que ja va contemplar **F. Mateu Llopis** i que l'eminent epigrafista alemany **G. Alföldy** ha desenvolupat. Recentment, **A. Barreda** ha exposat una nova proposta entorn a la pertinència lingüística del topònim *Tarraco*, basant-se en la reformulació de la relació *Tarraco / Tarracina*, ja plantejada per **Schulze**. Segons **Barreda**, el topònim *Tarracina* tindria una pseudo-etimologia grega, doncs podria derivar de l'adjectiu *trajús* (en caràcters grecs) que en grec significa "elevat" i que s'utilitzà per a formar alguns topònims com *Trachis* (Tessàlia). Això correspondria amb les característiques topogràfiques del terreny sobre el qual s'aixequen ambdues ciutats, tant la hispànica com la itàlica: un escarpat turó al costat d'un riu i d'una potencial zona portuària. D'aquesta manera, l'autora arriba a la conclusió que *Tarraco* seria un topònim romano-itàlic *ex novo* amb una pseudo-etimologia grega, que faria referència a l'abrupta topografia de l'elevació on es troba la ciutat. Veure: W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlín 1904 (reprint. 1966); P. Battisti, "Tarracina-Tarraco e alcuni toponimi del nuovo Lazio", *Rivista di Studi Etruschi*, 6 (1932), pp. 287-338; F. Mateu Llopis, "Tarakon y Kose, dos topónimos ibéricos", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 25-30 (1949), pp. 103-114; J.M. Recasens, *La Ciutat de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, pp. 94-97; G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, p. 18; A. Barreda, *Gentes itálicas en Hispania Citerior (218 a.C.-14 d.C.)*. *Los casos de Tarraco, Carthago Nova y Valentia*, Bellaterra 1998 (Tesi Doctoral), pp. 60-77.

encaixant perfectament amb el seu caràcter de capitalitat d'un *populus*, i que va ser ocupat al menys des de principis del s. V a.C.

A més, si considerem que la llegenda monetar «KeSE», no fa referència al lloc d'encunyació en sentit estricte, sinó al poble dels cerssetans, és a dir, que tindria un sentit ètnic que implicaria a tot el *populus Kessetanus*, és possible pensar que ens trobem davant una dualitat de noms, considerant que *Tarraco* designaria tant a l'hàbitat indígena com al posterior centre ibero-romà, mentre que *Kese* indicaria la característica de *Tarraco* com a ciutat principal del *populus Kessetanus* del que rep el nom²¹⁵. En aquest sentit, tenim els testimonis literaris, tot i que tardans, de **Plini** (*N.H.* III, 4, 21) i **Ptolomeu** (*Geogr.* II, 6, 17) que es refereixen a *Tarraco* com situada a la *regio Kessetania*.

La identificació *Tarraco-Kese* queda recolzada també pel volum de les encunyacions, que fa pensar que la ciutat emissora fos d'entitat considerable, i pel fet que Tarragona sigui, precisament, el centre de gravetat de la dispersió de les monedes d'aquesta seca²¹⁶.

Si admetem la identitat de *Tarraco* i *Kese*, resulta que ens trobem amb una seca d'extraordinària duració, des de la II Guerra Púnica fins ben entrat el s. I d.C., quan ja era la colònia *Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*.

És realment significatiu el fet de trobar-nos, des de bon principi, amb monedes portadores de llegendes en ibèric que es refereixen a *ciuitates* o als habitants d'aquestes, doncs és clarament indicatiu de que Roma es va limitar a recolzar-se sobre el teixit proto-urbà preexistent, sense realitzar grans modificacions al respecte.

3.2.3.- L'encunyació de denaris ibèrics amb llegenda «KeSE».

Com ja hem tingut l'oportunitat d'assenyalar, a *Tarraco*, principal base d'operacions dels romans a *Hispania*, es va instal·lar una seca, que després d'encunyar dracmes d'imitació emporitana amb llegenda «*TARAKONSALIR*» destinades, probablement, al pagament de les

²¹⁵ El problema de la binomia *Kese-Tarraco* ja fou abordat per **A. Schulten**, qui creia en l'existència de dos nuclis. La destrucció de *Kese* el 218 a.C. provocà, segons **Schulten**, la transferència del nom de l'antic *oppidum* a la nova ciutat fundada pels romans, de manera que mentre aquests utilitzaren el nom *Tarraco*, els indígenes aplicaren el nom de la seva antiga capital. Contra aquesta proposta, **P. Bosch Gimpera** va suggerir que era poc probable que hi hagués existit una ciutat denominada *Kese* sense relació amb *Tarraco*, sent més adient considerar *Kese* com el nom indígena de *Tarraco*. Més recentment, **L. Villaronga**, recollint algunes opinions prèvies com les de **M. Gómez Moreno** i **J.M. Recasens**, ha considerat el topònim *Kese* com el nom del nucli indígena de la ciutat i dels voltants amb un sentit ètnic que implicaria a tot el *populus Kessetanus*, mentre que *Tarraco* seria el nom corresponent a l'establiment romà. El mateix **Villaronga** ens diu que la binomia etnotoponimàstica no fou estranya i ens recorda el cas d'*Arse-Saguntum*, estudiat per **R.A. Santiago**. **A. Barreda**, seguint l'idea de **Villaronga**, explica que en els casos de dualitat etnotoponimàstica, «la tònica general es que uno de los etnotopónimos haga referencia a la realidad autóctona o indígena precedente y el otro, a la nueva realidad superpuesta o adyacente, según el caso, sea ésta griega (el caso de Ampurias) o romana (el caso de Tarragona)». Aquesta darrera autora, inspirant-se en la proposta de **Villaronga**, opina que el topònim *Kese* feia referència a la capital dels *Kessetani*, ubicada a un lloc imprecís (més vers l'interior, segons les fonts), que acabaria per identificar-se amb la nova capital romano-itàlica, *Tarraco(n)*, topònim introduït, segons ella, pels conqueridors i amb una pseudo-etimologia grega. El nou centre romà, en opinió de **Barreda**, emetria monedes amb llegenda «KeSE», que faria referència als habitants de la regió, el *populus Kessetanus*, mencionats mitjançant la seva capital autòctona. Altrament, segons ens diuen **P. Otiña** i **J. Ruiz de Arbulo**, l'explicació a la problemàtica no és, ni molt menys, considerar ambdós topònims, *Kese* i *Tarraco*, com una evidència de ciutats diferents, sinó que «La única explicación factible es que el nombre ibero de la ciudad fuera en estos momentos efectivamente Cese. Arqueológicamente, no existe en estos momentos ninguna otra ciudad, que no sea la propia Tarraco, a la que puedan atribuirse estas emisiones. Será por tanto a partir de esta identidad tardo-republicana, cuando debamos retroceder en el tiempo y buscar explicaciones tanto para los textos de Livio y Polibio como para las primeras emisiones monetales» (p. 118). Veure: **L. Villaronga**, "Les seques ibèriques catalanes: una síntesi", *Fonaments*, 3 (1982), p. 153; *Idem*, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, p. 12; *Idem*, *Las monedas de Arse-Saguntum*, Barcelona 1967; *Idem*, "La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-1983), p. 87; **G. Alföldy**, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, p. 24; **M. Gómez Moreno**, "Divagaciones numismáticas", *Miscelánea*, I, Madrid 1949, pp. 157-174; **J.M. Recasens**, *La Ciutat de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, p. 99; **G. Alföldy**, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, p. 24; **R.A. Santiago**, "Enigmas en torno a Saguntum y Rhoda", *Faventia*, 16/7 (1994), pp. 51-64; **A. Barreda**, *Gentes itálicas en Hispania Citerior (218 a.C.-14 d.C.)*. *Los casos de Tarraco, Carthago Nova y Valentia*, Bellaterra 1998 (Tesi Doctoral), pp. 71-73; **J. Velaza**, "La epigrafía monetar paleohispánica: breve estado de la cuestión", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en al societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 67-84 (especialment pàgines 70-74); **J. Ruiz de Arbulo**, "Els edificis públics de Tarragona", *Dossier: Tàrraco: un patrimoni, Kesse*, 28 (abril de 1999), pp. 13-14; **P. Otiña** i **J. Ruiz de Arbulo**, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibèrica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), pp. 117-118.

²¹⁶ **L. Villaronga**, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Barcelona 1983, pp. 11 i 35-39; **N. Rafel**, "Contribució a l'estudi de la circulació monetària a la comarca del Penedès", *Symposium Numismàtic de Barcelona*, vol. II, Barcelona 1979, pp. 15-20.

tropes, va començar a emetre denaris i de quinaris (el valor meitat d'un denari) de plata amb els tipus ibèrics i la llegenda ibèrica «*KeSE*»²¹⁷, però amb el sistema metrològic romà del denari de 3,98 grs.²¹⁸.

Els tipus emprats són a l'anvers l'efígie d'un home i al revers un cavaller portant un segon cavall, expressió del mite dels Dioscurs, en el qual un dels germans, Pòlux, porta el cavall del germà absent, Càstor, que, segons ens conta el mite, havia resultat mort durant el combat que ambdós van mantenir amb els seus cosins, Idas i Linceu²¹⁹.

És lògic que *Kese*, si l'identifiquem amb *Tarraco*, encunyi en plata per la seva condició de base principal de Roma a *Hispania*. En aquest sentit, a part del taller de *Kese*, també hem de destacar, pel que fa al quadrant nord-est de la Península Ibèrica, les seques d'*Ausesken* i d'*Ilirta*, que, igualment, encunyaren durant el període tardo-republicà numerari de plata, al costat de les habituals emissions de bronze²²⁰.

Tot sembla indicar que els denaris de *Kese* degueren tenir un èxit considerable, doncs, fins i tot, foren imitats a les Gàl·lies²²¹.

D'altra banda, *Tarraco* també encunyà en abundància, des de finals del s. III o començaments del II a.C., asos i divisors de bronze amb llegenda «*KeSE*» per a respondre, possiblement, a les seves demandes com a mercat i centre fiscal de recollida d'impostos²²².

²¹⁷ Per a les seves necessitats financeres a les províncies, inicialment, Roma respectà les llengües autòctones i, tan sols, ordenà que els pesos monetals fossin adaptats al patró romà. La llegenda «*KeSE*» sempre apareix al revers en alfabet ibèric i de dues maneres que es transcriuen per «*KeSE*» i «*KESSE*». El so fonètic d'ambdues és el mateix i, per tant, semblen pertànyer a una mateixa seca, malgrat que alguns han suposat que són dues les seques. Per a L. Villaronga les dues formes de la llegenda testimonien el procés de romanització, doncs el pas de «*KeSE*» a «*KESSE*» que s'aprecia mostra una adaptació a la fonètica llatina, amb l'eliminació del signe sil·làbic «*Ke*», substituït pels signes alfabètics «*K*» i «*E*». A més aquest fenomen coincideix amb l'adaptació d'aquestes monedes al pes semi-uncial romà. Veure: L. Villaronga, *Numismàtica Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, pp. 66-67 i 123; *Idem*, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, p. 21.

²¹⁸ El sistema metrològic romà és seguit a *Tarraco*, però utilitzant una unitat que correspon amb el semis, o sigui, el pes meitat de l'as, que és la unitat de la moneda romana de bronze. Per tant, s'ajustaria al sistema romà uncial en la relació 1:2, és a dir, que la unitat del bronze ibèric pesa la meitat de l'as romà coetani. En definitiva, un denari de *Tarraco* equivaldria a deu asos romans i a vint unitats de la seva moneda de bronze del tipus del genet amb palma (as cassetà). D'altra banda, el quinari de plata valdria cinc asos romans i deu cassetans, és a dir, mig denari. Veiem com la moneda ibèrica de bronze de *Tarraco* tenia un caràcter fiduciari, doncs el seu valor en pes estava sobrevalorat. Segons L. Villaronga, l'origen d'aquest sistema, amb la unitat que és la meitat de l'as romà i que s'utilitzà durant el s. II a.C., és degut al fet de constituir una continuació de les emissions del sistema hispano-cartaginès, i més tenint en compte que es coneix l'existència de tres emissions de monedes de bronze de *Tarraco* amb llegenda «*KeSE*», anomenades de tipus «arcaic», que foren encunyades durant la II Guerra Púnica, i que van seguir una metrologia cartaginesa. Veure: L. Villaronga, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, pp. 43-48; *Idem*, «Les primeres monedes de Tàrraco», *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14 (1992), pp. 101-103; *Idem*, «Metrologia de les monedes antigues de la Península Ibèrica», *Acta Numismàtica*, 28 (1998), pp. 53-74.

²¹⁹ P. Grimal, *Diccionario de mitología griega y romana*, Paidós, Barcelona 1993, pp. 141-142. M.M. Llorens, «La imatge monetària dels pobles ibers de la Citerior», *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en al societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 51-55 (especialment pàgina 53 i fig. 1, 5).

²²⁰ L. Villaronga, «Los inicios de la enacuación del denario ibérico», *IX Congreso Nacional de Arqueología (Valladolid, 1965)*, Saragossa 1966, pp. 301-307; *Idem*, *Numismàtica Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, pp. 131-132 i 137-138; *Idem*, «Necesidades financieras en la Península Ibérica durante la segunda guerra púnica y primeros levantamientos iberos», *Numus*, 4-6 (1981-83), pp. 119-154; *Idem*, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, p. 98; *Idem*, «La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica», *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-1983), pp. 89-90; *Idem*, «Les primeres monedes de Tàrraco», *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14 (1992), pp. 101-103; A.M. Guadán i L. Villaronga, «Las corrientes económicas del nordeste hispánico a la luz de las fuentes numismáticas», *Comunicaciones de la I Reunión de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica*, Papeles de Laboratorio de Arqueología de Valencia, 5, Valencia 1968, pp. 57-61; M.H. Crawford, «The financial Organisation of the Republic Spain», *Numismatic Chronicle*, 9 (1969), pp. 79-93; P. Otiña i J. Ruiz de Arbuló, «De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización», *Empúries*, 52 (2000), pp. 117-118; M. Campo «Moneda, organització i administració del nord-est de la Hispania Citerior (del 218 a l'inici del segle I a.C.)», *IV Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i administració del territori (Barcelona, 23-24 de novembre del 2000)*, Barcelona 2000, pp. 57-75 (especialment pàgines 63-65).

²²¹ L. Villaronga, «Copia bárbara del denario ibérico con leyenda Cese», *VII Congreso Nacional de Arqueología (Barcelona, 1960)*, Saragossa 1962, pp. 265-272; *Idem*, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, p. 48; *Idem*, «Les primeres monedes de Tàrraco», *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14 (1992), pp. 102-103; A. Deroc i J.-C. Richard, «Une monnaie d'argent à légende ibérique inédite I-BI-N-KI», *Acta Numismàtica*, 12 (1982), pp. 127-130.

²²² Sembla que existeixen tres emissions de monedes de bronze de *Tarraco* amb llegenda «*KeSE*», de tipus «arcaic», és a dir, que foren encunyades durant la II Guerra Púnica, i que per la seva metrologia (segueixen una metrologia cartaginesa) es daten abans del 214 a.C., coetàniament a les emissions en bronze hispano-cartagineses que s'iniciaren l'any 221 a.C, una vegada que els cartaginesos s'establitzaren a la península. Concretament, són les emissions de cap llorejat de 8/9 grs., de cap barbat i la seva sèrie, de 22, 17 i 8,7 grs., i del creixent amb estrella de 4 grs. Les considerades tres primeres emissions presenten el signe «*Ke*» de caire arcaic i un estil, una tècnica, i,

Aquesta funcionalitat atribuïda a la moneda de bronze explicaria l'abundància de la moneda fraccionària i l'escassetat de la gran a les emissions cessenanes²²³.

Les peces més antigues presenten algunes singularitats lògiques que aniran desapareixent progressivament fins arribar-se a una total regularitat tipològica. A l'anvers, generalment, apareixia un cap viril imberbe mirant cap a la dreta rodejat per una gràfila de punts. Al revers la representació variava, depenent del valor de la moneda. La unitat completa (as) es representava amb un genet amb palma, que simbolitzava la victòria, sota el qual apareixia la llegenda «KeSE» en caràcters ibèrics. El cavall sol significava la meitat (semis); el cavall amb el cap ajupit ensumant un bucrani o un matoll d'herbes el terç (trient); el mig pegàs (o, en casos excepcionals, un gos, un cavall marí o un gall) el quart (quadrant); el dofí el sisè (sextant); i un cavall corrent galopant el dotzè (unça)²²⁴. Les monedes divisors de la unitat, a més de diferenciar-se pels tipus de revers, també porten uns glòbuls que indiquen llur valor²²⁵.

especialment, un sistema metrològic, clarament arcaïtzants. És important fixar-nos en el sistema metrològic, doncs ens permet ordenar les emissions i fixar-ne la cronologia. En aquest sentit, és fonamental l'obra de **M.H. Crawford**, *Roman Republican Coinage* (Cambridge, 1974), doncs constitueix un excel·lent estudi sobre la metrologia de les monedes de bronze de la Península Ibèrica amb la presència romana i que, a més de donar la informació metrològica, estableix una cronologia. Després d'aquestes primeres emissions de *Kese* dintre del sistema utilitzat pels cartaginesos a la Península Ibèrica, es continuaria amb emissions de pes baix fins ajustar-se durant el s. II a.C. al sistema romà uncial en la relació 1:2, o sigui, que la unitat del bronze ibèric pesava la meitat de l'as romà coetani. A l'àrea catalana diverses seques van acabar per seguir aquest sistema meitat del romà, però aquest no fou el cas d'*Untikesken* i d'*Iltirta* que van utilitzar el sistema uncial romà i les seves reduccions. Excepcionalment, aquestes dues seques van emetre coetàniament moneda en els dos sistemes, el romà i el de la seva meitat. L'ús simultani dels dos sistemes en alguns períodes fou degut, en opinió de **L. Villaronga**, al fet d'haver de concórrer la circulació monetària de les monedes ibèriques catalanes del sistema meitat del romà i la de les romanes. Tot i això, l'ús de les emissions d'*Iltirta* del tipus del "llop", de principis del s. I a.C., serien conseqüència directa de la influència de la seca de *Kese*, mostra del poder polític que anava adquirint *Tarraco*. D'altra banda, s'ha de destacar l'abundància de divisors a la seca de *Kese*, fenomen també observat a les seques d'*Untikesken* i *Arsé*. En opinió de **Villaronga**, l'explicació a aquest gran nombre de divisors la trobaríem en el caràcter marítim de les ciutats on es troben aquestes seques, fortament vinculades a la circulació marítima, doncs, per exemple, en el cas de la seca *Iltirta*, ubicada vers l'interior de la província, observem el fenomen contrari, detectant-se una escassetat de divisors. Veure: F. Gimeno, "Los problemas planteados por las cabezas barbadas de Cese", *Numisma*, 4 (1954), pp. 28-30; L. Villaronga, "La influencia económica emporitana en Ilerda", *Estudios Castelo Branco* (1962), pp. 1-4; *Idem*, "Las marcas de valor en las monedas de Unticescen", *VIII Congreso Nacional de Arqueología (Sevilla-Málaga, 1963)*, Saragossa 1964, pp. 331-338; *Idem*, *Las monedas de Arse-Saguntum*, Barcelona 1967; *Idem*, "Las monedas de Iltirta con lobo en el reverso", *Ampurias*, XXXI-XXXII (1969-70), pp. 259-271; *Idem*, "Las acuñaciones monetarias arcaicas de Cese y sus problemas metrológicos", *Acta Numismática*, 1 (1971), pp. 51-70; *Idem*, "Marcas de valor en monedas ibéricas", *XII Congreso Nacional de Arqueología (Jaén, 1971)*, Saragossa 1973, pp. 531-536; *Idem*, *The Aes coinage of Emporion*, BAR, 23, Oxford 1973, pp. 10-11 i 18-19; *Idem*, *Las monedas hispano-cartaginesas*, Barcelona 1973; *Idem*, *Las monedas ibéricas de Ilerda*, Barcelona 1978; *Idem*, *Numismática Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, pp. 119-121; *Idem*, "Un nou mètode estadístic. Aplicació a l'estudi de les primeres emissions ibèriques de bronze catalanes i del País Valencià", *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, Barcelona 1980, pp. 157-170; *Idem*, "La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica", *Butlletí Arqueològic*, èp. 4-5 (1982-1983), pp. 88-89; *Idem*, "Les seques ibèriques catalanes: una síntesi", *Fonaments*, 3 (1982), p. 147; *Idem*, *Las monedas ibéricas de Tarraco*, Barcelona 1983; *Idem*, "Las primeras emisiones de bronce en Hispania", *Papers in Iberian Archaeology*, BAR, 193, Oxford 1984, pp. 205-215; *Idem*, "Las primeras monedas de Tarraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14 (1992), pp. 95-96; *Idem*, "Metrologia de les monedes antigues de la Península Ibèrica", *Acta Numismática*, 28 (1998), pp. 53-74.

²²³ Els especialistes opinen que mentre la funció de la moneda de plata és principalment finançar l'exèrcit i que s'encunya quan hi ha hagut lluites que l'han feta necessària, la moneda de bronze vingué a cobrir les necessitats de la vida quotidiana per a les quals la moneda de plata era massa gran. D'això resultà l'encunyació de moneda de bronze, especialment en valors fraccionaris, per a les petites transaccions locals. És lògic que a *Tarraco*, principal base militar dels romans i que, ben aviat, esdevingué capital de la *Citerior*, hi hagués una munió de magistrats, militars, sacerdots i altres integrants del sector serveis, els quals rebien la seva paga en moneda de bronze per a resoldre les seves necessitats quotidianes. Veure: P.P. Ripollès, *La circulación monetaria en la Tarraconense mediterranea*, València 1982, p. 376; L. Villaronga, *Las monedas ibéricas de Tarraco*, Tarragona 1983, pp. 49-90 i 98-99; *Idem*, "Necessitats financeres a la Catalunya ibèrica, dels segles III-I a.C.", *Acta Numismática*, 15 (1985), pp. 19-31; *Idem*, "La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-1983), p. 91; *Idem*, "Assaig-balanç del volum de les emissions monetàries de bronze a la Península Ibèrica d'abans d'August", *Acta Numismática*, 20 (1990); *Idem*, "Les primeres monedes de Tarraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14 (1992), pp. 97-99; J. Ruiz de Arbulo, "Los inicios de la romanización en Occidente: los casos de Emporion y Tarraco", *Athenaeum*, LXXIX, fasc. II (1991), p. 473; P. Otiña i J. Ruiz de Arbulo, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibèrica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), pp. 117-118.

²²⁴ L. Villaronga, *Las monedas ibéricas de Tàrraco*, Tarragona 1983, pp. 17-20; *Idem*, "Las primeras monedas de Tarraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14 (1992), p. 96; M.M. Llorens, "La imatge monetària dels pobles íbers de la *Citerior*", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en al societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 49-65.

²²⁵ Els glòbuls que apareixen en aquestes monedes indiquen, segons el sistema romà, les doceaves parts que contenen de la unitat que en el sistema romà és l'as. En un origen l'as romà pesava una lliura i contenia dotze uncies, i en els divisors cada glòbul significava el valor i pes d'una unça. En anar-se reduint el pes de l'as, cadascuna de les dotze parts que el formaven també disminuï el seu pes, quedant aleshores el glòbul com el valor d'un dotzè de l'as. Per tant, en el cas de que apareguin quatre glòbuls, significa 4/12 que és igual a 1/3 i per això la moneda en qüestió és un trient, doncs val un terç de la unitat. Veure: L. Villaronga, *Las monedas ibéricas de Tàrraco*, Tarragona 1983, pp. 29-30; *Idem*, "Las primeras monedas de Tarraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14 (1992), p. 103.

D'altra banda, les monedes de *Kese* també presenten símbols que servien per a diferenciar les diverses emissions, tant de tipus figuratiu (espiga, estrella, palma, àmfora, casc, proa, corona de llorer, maça, ferro de llança, caduceu, feix de llamps, ceptre, corona de llorer, cornucòpia) com epigràfic («A», «TI», «TA», «TU», «TE», «KU», «BE», «LA», «NS», «IL», «AS», «TIKI», «IL-S» i «TI.TA.S», que podien ser les inicials de l'antropònim del magistrat encarregat de l'encunyació)²²⁶.

El gran volum d'encunyació de monedes de bronze a la seca de *Kese* durant la primera meitat del s. II a.C. les fa present arreu del nord-est peninsular, però no surten gairebé d'aquesta zona²²⁷, excepte les que trobem amb la contramarca de «S.C.» puntejades, a l'anvers, que sempre han aparegut a Andalusia, concretament a la zona minaire de Sierra Morena. El significat de la contramarca «S.C.» és difícil de saber, però es pensa que podrien ser les inicials de *Saltus Castulonensis*, nom d'unes mines de la província de Jaén, i que les monedes foren contramarcades d'aquesta manera per ésser utilitzades en aquesta explotació minera²²⁸.

No existeix consens a l'hora de determinar la manera en què s'obtingueren els cospells per a realitzar les encunyacions ibèriques de la seca de *Kese*²²⁹. Segons **L. Villaronga**, les monedes de *Kese* sempre foren encunyades²³⁰, en contra de l'opinió de **F. Gimeno**, pel qual les primeres encunyacions d'aquesta seca havien estat foses²³¹.

Sembla que els metalls utilitzats per les encunyacions procedien, fonamentalment, dels botins de guerra o de les mines. Avui dia, a l'actual territori català no es coneixen mines de plata, el metall més valuós emprat a les emissions cassetanes, però possiblement a l'Antiguitat existiren algunes d'escassa riquesa que quedaren exhaurides. En aquest sentit, seria molt interessant investigar la possible vinculació entre el topònim Serra de l'Argentera i la presència d'una explotació argentífera al mateix Camp de Tarragona, l'*hinterland* immediat de *Tarraco*²³². Altrament, la procedència del coure necessari per a les encunyacions

²²⁶ L. Villaronga, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, pp. 25-27; *Idem*, "La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-1983), pp. 91-93; *Idem*, "Les seques ibèriques catalanes: una síntesi", *Fonaments*, 3 (1982), pp. 174-176.

²²⁷ P.P. Ripollès, *La circulació monetaria en la Tarraconense mediterranea*, València 1982, pp. 375-378.

²²⁸ L. Villaronga, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, pp. 32-33; *Idem*, "La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-1983), p. 92.

²²⁹ En el procés d'encunyació intervenen en primer lloc els *flatuarii*, que eren els encarregats de fer els flams monetals o cospells. La seva missió era de gran importància, doncs havien de procurar que tots tinguessin el mateix pes. Una vegada realitzats els flams monetals, els *scalptores* construïen els encunys, que podien ser de ferro o de bronze, depenent del metall utilitzat. S'han conservat molts pocs encunys, doncs normalment es destruïen per evitar falsificacions. Amb tots aquests elements, es podia procedir a l'encunyació pròpiament dita. El *suppostor*, utilitzant unes tenalles, col·locava el cospel sobre l'encuny de l'anvers, que estava fixat sobre una enclusa, i els *malletores*, posaven al damunt l'encuny del revers que era mòbil i el colpejaven fins que la imatge quedava impresa. Sobre les tècniques d'encunyació veure: G.F. Hill, "Ancient Methods of Coining", *Numismatic Chronicle*, 5 (1922), pp. 1-42; C.C. Vermeule, *Some notes on ancient dies and coining methods*, Londres 1954; J. Condamin, J. Guey i M. Picon, "Techniques Romaines (1). Exemplaïres cisailés avant la frappe, exemplaïres frappés a froid", *Revue Numismatique* (1965), pp. 123-133; T. Hackens, "Terminologie et techniques de fabrication", *Numismatique Antique. Problèmes et méthodes*, Nancy-Louvain 1975, pp. 3-15; *Idem*, "Le rythme de la production monétaire dans l'antiquité", *ibidem*, pp. 189-196; H. Zehnacker, "Le métal monétaire sous la République romaine", *ibidem*, pp. 103-107; *Idem*, "Les ateliers monétaires de la République romaine", *ibidem*, pp. 197-202; L. Villaronga, *Numismática Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, pp. 35-41; M.P. García Bellido, "Problemas técnicos de la fabricación de moneda en la Antigüedad", *Ponencias del V Congreso Nacional de Numismática de Sevilla, Numisma*, 174-176 (1982), pp. 9-50; P.P. Ripollès, "La moneda en los inicios de la romanización: talleres y artesanos", *Arse*, 28-29 (1994-95), pp. 199-215; M. Gomís, "Algunes qüestions sobre producció monetària a la província Citerior", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en al societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 85-100.

²³⁰ L. Villaronga, "Las acuñaciones arcaicas de Cese", *Acta Numismática*, I (1971), p. 52; *Idem*, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, p. 91.

²³¹ La fosa es feia a partir de la utilització de motlles plans tancats o oberts amb forats plans, possiblement, els més utilitzats, que contarien, segurament, amb alvèols independents, ja que, fins al moment, no ens ha arribat cap moneda de plata amb restes de l'apèndix. Una vegada fora del motlle se'ls donaria el diàmetre desitjat mitjançant un cop de martell. Veure: F. Gimeno, "Los problemas planteados por las cabezas barbadas de Cose", *Numisma*, 4 (1954), pp. 21-33.

²³² L'estudi realitzat al poblat de Puig Roig (El Masroig) sembla demostrar, que, en efecte, hi havia una zona metal·lífera, amb recursos de plata i plom, a la Serra de l'Argentera, que començà a ser explotada amb anterioritat a l'expansió comercial fenícia per la zona i

de bronze és menys problemàtica, doncs, avui dia, es coneix l'existència de diversos afloraments d'aquest metall a l'àrea catalana, els quals a l'Antiguitat degueren ser, fins i tot, més abundants, ja que molts s'haurien exhaurit a causa de l'explotació que patiren al llarg dels segles²³³.

A mitjans del s. II a.C. es va iniciar el que podríem anomenar una autèntica organització "a la romana" que va afectar al territori i a la mateixa *urbs* de *Tarraco*. Aquestes importants transformacions que aleshores van esdevenir tant a nivell territorial com a nivell urbanístic a la *ciuitas* ibero-romana de *Tarraco* (tal i com veurem en propers capítols), es van fer notar també a nivell numismàtic, doncs s'aprecia una reorganització del sistema monetari que va suposar que la major part de les seques ibèriques catalanes començaren a utilitzar el patró de la seca de *Kese*, quelcom molt indicatiu respecte a la importància de *Tarraco* dins l'estructura fiscal i administrativa de la *Hispania Citerior*²³⁴.

La seca de *Kese* fou un dels pocs centres encunyadors que estigueren actius en els dos moments claus de l'ordenació territorial romana a inicis del s. II a.C. i a finals d'aquest o a principis del següent. Sens dubte, va constituir la seca més completa del nord-est peninsular durant l'època tardo-republicana (**Fig. 19**), encunyant moneda de plata i bronze en abundància ja des de la primera meitat del s. II a.C., emissions que continuarien al llarg de tota la resta del s. II a.C. i el s. I a.C.²³⁵.

No s'ha pogut precisar la data de la fi de les emissions ibèriques de la seca de *Kese*, però diversos especialistes han proposat, utilitzant només la seva lògica, l'any 45 a.C., immediatament després de la batalla de *Munda*²³⁶, moment en què s'inicien les reformes

contemporàniament a aquesta. Veure: M. Genera, "Els pobles dels camps d'urnes al sud de Catalunya: l'establiment del Puig Roig (El Masroig, Priorat)", *Tribuna d'Arqueologia 1985-1986*, pp. 53-61; A. Alaminos *et alii*, "Algunas observaciones sobre el comercio colonial en la costa central y meridional de Catalunya en época arcaica", *La presencia de material etrusco en la Península Ibérica*, J. Remesal i O. Musso (eds.), Barcelona, pp. 275-294.

²³³ P. Molera, "La farga catalana d'aram", *Ciència*, 19 (setembre 1982), pp. 32-34.

²³⁴ En efecte, a mitjans del s. II a.C., diverses seques de la Laietània, com *Laisken*, *Ilturo* o *Lauro*, i de l'Ausetània, com *Ausesken* i *Ore*, redueixen el seu pes per ajustar-lo a la meitat de l'as romà, seguint el patró de la seca de *Kese*, que emet les monedes amb símbol maça, ferro de llança i àmfora. Durant la segona meitat del s. II a.C., la seca de *Kese* continua les seves encunyacions, però utilitzant els símbols figuratius de la proa, el timó i la cornucòpia, i els epigràfics, «TA», «TI», «TU» i «KU». A finals del s. II a.C., en el període comprès entre el 114 i el 97 a.C., l'augment del pes de l'as romà a uncial es posa de manifest en les emissions de *Kese*, que acusen una intensa romanització que afecta, fins i tot, a la mateixa llegenda, «*KeSE*», que es presentarà, a partir d'aleshores, en la seva versió llarga, «*KESSE*», i amb un valor alfabètic per a tots els seus signes, producte d'una adaptació a la fonètica llatina, amb l'eliminació del signe sil·làbic «*Ke*» i la seva substitució pels signes alfabètics «*K*» i «*E*». Les monedes de *Kese* d'aquest moment, que presenten els símbols «*BE*» i «*TE*», no seran les úniques que experimentin un augment de pes en aquesta època, doncs s'observa un fenomen similar pel que fa a les encunyacions d'*Ilturo*, *Baitolo* i d'algunes seques de l'interior de la província com la de *Bilbilis*. A principis del s. I a.C. es detecta un fenomen contrari, observant-se com el pes de les monedes va minvant de manera general i progressiva. Després d'encunyar-se asos uncials a Roma en el canvi de segle, l'any 91 a.C., per la *lex Papiria* s'estableix el sistema metrollògic semi-uncial, amb un as de 13,70 grs., un sistema que fou de curta durada, ja que, ben aviat, l'augment de pes en aquesta època, en el qual es suposa l'acabament de les emissions amb inscripcions ibèriques, les monedes emeses ho són amb un pes baix, inferior al semi-uncial, però superior a la seva meitat. A *Kese* s'encunyen les emissions nùms. 36-39 amb el símbol figuratiu de la palma i els epigràfics «*IL*», «*A*» i «*TIKI*», amb un pes comprès entre els 8 i 9 grs. Altres seques catalanes, sota la influència de *Kese*, encunyaríen amb pesos similars, *Baitolo*, *Eso*, *Ieso* i, fins i tot, *Iliirta*, que posaria punt i final a les seves emissions ibèriques amb les de tipus de "llop" amb un pes aproximat de 8 grs. D'altra banda, *Untikesken*, encunyaria asos d'11 a 12 grs. i les darreres emissions marquen un retorn a l'ús del cap de pegàs normal. Veure: L. Villaronga, *Numismàtica Antigua de Hispania. Iniciació a su estudio*, Barcelona 1979, pp. 208, 213 i 217-218; *Idem*, "Les seques ibèriques catalanes: una síntesi", *Fonaments*, 3 (1982), pp. 135-183; *Idem*, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, p. 105; *Idem*, "Metrologia de les monedes antigues de la Península Ibèrica", *Acta Numismàtica*, 28 (1998), pp. 53-74; J.A. Pérez Almoguera, "Las cecas catalanas y la organización territorial romano-republicana", *Archivo Español de Arqueología*, 69 (1996), pp. 48-50; M. Campo, "Moneda, organització i administració del nord-est de la *Hispania Citerior* (del 218 a l'inici del segle I a.C.)", *IV Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i administració del territori (Barcelona, 23-24 de novembre del 2000)*, Barcelona 2000, pp. 57-75 (especialment pàgines 65-71).

²³⁵ Tot i que les emissions de *Kese* constitueixen una de les produccions més importants a terres hispàniques, gairebé no s'han realitzat anàlisis dels aliatges de les peces. A partir de les poques anàlisis metal·logràfiques fetes sobre peces de bronze pertanyents a la seca de *Kese* es pot apreciar com en un principi la nostra seca va encunyar les seves monedes sense estany, passant, a continuació, a utilitzar un aliatge ternari (coure, estany i plom) en el qual dominaria l'estany sobre el plom, però que, amb el temps, s'invertiria amb una major presència del plom en relació amb l'estany. Veure: P.P. Ripollès, "Nous anàlisis metal·logràfics: *Untikesken*, *Kese* i *Saguntum*", *Saguntum*, 25 (1992), pp. 134-135; P.P. Ripollès i J.M. Abascal, "Varia metallica (II): anàlisis de monedes antigues", *Acta Numismàtica*, 28 (1998), pp. 33-52.

²³⁶ L. Villaronga ha proposat, com alternativa a l'any 45 a.C., l'època de les Guerres Sertorianes (80-72 a.C.). Veure: L. Villaronga, "Les primeres monedes de Tarraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14 (1992), p. 105.

administratives cesarianes i *Tarraco* rebé, en opinió de la major part dels investigadors, el seu estatut colonial²³⁷.

Figura 19. Seques del nord-est de la *Hispània Citerior* amb ubicació precisa o aproximada (segons M. Campo).

3.3.- Els inicis de la seca amb el nom «TARRACO».

La *ciuitas* de *Tarraco* va gaudir del privilegi d'emetre numerari fins ben entrat el s. I d.C., després de les tasques reorganitzatives impulsades primer per Pompeu, un cop finalitzada la Guerra Sertoriana²³⁸, i a continuació per Cèsar durant el segon i el tercer quart del s. I d.C., que tingueren, des d'una perspectiva numismàtica, importants conseqüències

²³⁷ M. Grant, *From Imperium to Auctoritas*, Cambridge 1946; A.M. Guadán i L. Villaronga, "Las corrientes económicas del nordeste hispánico a la luz de las fuentes numismáticas", *Comunicaciones de la I Reunión de Historia de la Economía Antigua de la Península Ibérica*, Papeles de Laboratorio de Arqueología de Valencia, 5, València 1968, pp. 60-61; L. Villaronga, *Numismática Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, pp. 225 i 228-229; *Idem*, "La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-1983), p. 96; I. Rodà, "August i les ciutats d'Hispania", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August* (Barcelona, 13-14 de novembre del 1997), Barcelona 1997, pp. 9-20; P.P. Ripollès, "Augusto: las cecas hispanas", *ibidem*, pp. 21-38.

²³⁸ Al llarg de la Guerra Sertoriana, ambdós bàndols encunyaren moneda a seques locals, iniciant-se, arran d'aquest conflicte, una nova fase d'expansió de la moneda hispànica, tant a la *Citerior* com a la *Ulterior*. Sertori mai va emetre moneda al seu nom, potser perquè considerava que no tenia autoritat per això, però sabem que va fer servir àmpliament les denaris ibèrics per costejar les seves campanyes militars. Si en alguna afirmació coincideixen unànimament els investigadors és en considerar que la gran producció de moneda ibèrica datable dins el primer quart del s. I a.C., ha de correspondre, majoritàriament, a emissions realitzades per Sertori. Malgrat tot, els treballs d'investigació realitzats semblen indicar que l'actuació sertoriana dins el camp monetari, que es va centrar fonamentalment a la zona de la Celtibèria i de la Vall de l'Ebre, implicant, sobretot, a tallers que ja estaven actius, no va significar una ruptura respecte al sistema monetari existent. Veure: F. Mateu Llopis, "Los tesoros de época sertoriana", *Sertorio*, Barcelona 1949, pp. 219-225 (apèndix de l'edició castellana d'aquesta obra d'A. Schulten); J.M. Navascués, "El jinete lancero. Ensayo sobre el dinero de la guerra sertoriana", *Numario Hispánico* IV (1955), pp. 237-264; L. Villaronga, "Notas a un hallazgo de denarios de Maluenda", *Ampurias*, XXVI-XXVII (1964-65), pp. 165-179; M.H. Crawford, "The financial organization of Republican Spain", *Numismatic Chronicle*, IX (1969), pp. 79-93; M.P. García Bellido, "Tesorillo salmantino de denarios ibéricos", *Zephyrus*, 25 (1974), pp. 379-395; *Idem*, "Origen y función del denario ibérico", *Sprachen und Schriften des antiken Mittelmeerraums*, Innsbruck 1993, pp. 97-123; L. Amela Valverde, "La circulación monetaria romano-republicana durante la guerra sertoriana según las ocultaciones de la época (82-72 a.C.)", *Gaceta Numismática*, 97-98 (1990), pp. 19-30; *Idem*, *La Clientela de Cneo Pompeyo Magno en Hispania* (2 vols.), Barcelona 1999 (Tesi Doctoral), pp. 371-411; A. Domínguez Arranz, *Medallas de la Antigüedad: las acuñaciones ibéricas y romanas de Osca*, Osca 1991; P.P. Ripollès, "Circulación monetaria en Hispania durante el período republicano y el inicio de la dinastía Julio-Claudia", *VIII Congreso Nacional de Numismática* (Avilés, 1992), Madrid 1994, pp. 115-148; C. Alfaro et alii (eds.), *Historia monetaria de Hispania Antigua*, Madrid 1997, pp. 325-334; M.P. García Bellido i P.P. Ripollès, "La moneda ibérica: prestigio y espacio económico de los iberos", *Los Iberos. Principes de Occidente*, Barcelona 1998, pp. 205-215; C. Marcos, "La moneda en tiempos de guerra: el conflicto de Sertorio", *III Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i exèrcits* (Barcelona, 25-26 de novembre de 1999), Barcelona 1999, pp. 83-106.

sobre les emissions de les seques hispàniques que, fins aleshores, havien encunyat amb el permís de Roma, suposant la fi de l'encunyació del denari ibèric, d'origen controvertit i associat a la hipotètica aparició d'un sistema fiscal regular a *Hispania* en algun instant del s. II a.C., i l'inici de l'encunyació de l'anomenada "moneda hispano-romana", coneguda també amb les denominacions de "moneda provincial" o d'"encunyacions cíviques"²³⁹, que es va realitzar de manera molt progressiva i que, en la major part dels casos es va produir a un moment avançat de l'època augustiana (Fig. 20)²⁴⁰.

Figura 20. Ciutats hispàniques que encunyaren moneda durant el govern d'August (segons P.P. Ripollès).

²³⁹ Aquests termes, "moneda hispano-romana", "moneda provincial", "encunyacions cíviques", "moneda cívica" o "moneda ciutadana", s'utilitzen per a definir les emissions de numerari realitzades per colònies, municipis o altres ciutats durant l'Imperi romà. Aquest tipus d'encunyacions les hauríem de diferenciar d'aquelles que la investigació denomina "encunyacions estatals" o "encunyacions imperials". Sobre aquest darrer tipus d'emissions veure: T.R. Volk, "Hispania and the gold and silver coinage of Augustus", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August* (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997), Barcelona 1997, pp. 59-90.

²⁴⁰ Sobre les "encunyacions cíviques" amb llegenda «TARRACO», podeu consultar: M. Grant, *From Imperium to Auctoritas*, Cambridge 1946; L. Villaronga, *Numismàtica Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979; *Idem*, *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti Aetatem*, Madrid 1994; M. Beltrán i F. Beltrán, "Numismática hispanorromana de la Tarraconense", *Numisma*, 162-164 (1980), pp. 10-11, 33 i 66; A. Beltrán, "La significación de los tipos de las monedas antiguas de España y especialmente los referentes a monumentos arquitectónicos y escultóricos", *ibidem*, pp. 137 i 149; P.P. Ripollès, *La circulación monetaria en la Tarraconense mediterránea*, València 1982; *Idem*, "La moneda hispànica i el cost de la vida", *Cicle de Conferències. Moneda i finances a l'antiga Mediterrània* (Barcelona, 15-1 de desembre de 1993), Barcelona 1993, pp. 37-50; *Idem*, "Circulación monetaria en Hispania durante el período republicano y el inicio de la dinastía julio-claudia", *VIII Congreso Nacional de Numismática* (Avilés, 1992), Madrid 1994, pp. 115-148; *Idem*, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August* (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997), Barcelona 1997, pp. 21-38; C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage I. 31 B.C. -69 A.D.*, Londres 1984; *Idem*, "Spanish Bullion Supplies, A.D. 68-9", *Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche*, XIV (1985), pp. 239-242; *Idem*, *Roman History and Coinage 44 B.C.-A.D. 69. Fifty points of relation from Julius Caesar to Vespasian*, Oxford 1987; M.H. Crawford, *Coinage and money under the Roman Republic*, Londres 1985; A. Burnett, *Coinage in the Roman World*, Londres 1987; A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, vol. I, From the death of Caesar to Vitellius (44 BC to AD 69)*, Londres-París 1992; J. Benages, *Les monedes de Tarragona*, Barcelona 1994; *Idem*, "Les monedes de Tarragona (Addenda Primera)", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 17 (1995), pp. 41-42 (també publicat a *Acta Numismàtica*, 27, 1997, pp. 13-26); *Idem*, "Les monedes de Tarragona (Addenda Segona)", *Acta Numismàtica*, 29 (1999), pp. 25-37; M. Martín Bueno, "Ciudad y propaganda a través de la moneda", *VIII Cicle de Conferències. El missatge de la moneda a la Roma antiga* (Barcelona, 13-29 de novembre de 1995), Barcelona 1995, pp. 43-59; C. Alfaro et alii (eds.), *Historia monetaria de Hispania Antigua*, Madrid 1997; F. Chaves, "Monedas para una sociedad nueva", *En el año de Trajano. Hispania el legado de Roma* (La Lonja-Zaragoza, septiembre-noviembre de 1998), Saragossa 1998, pp. 83-93; P.P. Ripollès i J.M. Abascal, "Varia metallica (III): análisis de monedas provinciales romanes", *Acta Numismàtica*, 29 (1999), pp. 49-58; M.M. Llorens, "Ejércitos i finances militars en la Hispania romana (segles I-II d.C.)", *III Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i exèrcits* (Barcelona, 25-26 de novembre de 1999), Barcelona 1999, pp. 107-121; *Idem*, "Les emissions cíviques hispàniques com a font de coneixement de l'organització territorial durant el principat", *IV Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i administració del territori* (Barcelona, 23-24 de novembre del 2000), Barcelona 2000, pp. 109-125; T. Marot, "La pacificació d'Hispania i l'organització administrativa: la moneda en les capitals provincials (27 aC-c. 54 dC)", *ibidem*, pp. 127-153.

August (27 a.C.-14 d.C.) va continuar amb la reorganització administrativa de les províncies hispàniques que Cèsar, degut a la seva prematura mort, no havia pogut finalitzar, i a nivell numismàtic va reformar parcialment el sistema monetari romà vers l'any 23 a.C.²⁴¹, l'única reforma monetària de la que tenim notícia des de la *lex Papiria* de l'any 91-90 a.C. que va establir de forma oficial el patró semi-uncial, amb un as de pes teòric de 13,53 grs., una llei que no va tenir gaire èxit, doncs un decenni després de la seva aparició, la seca de Roma va deixar d'encunyar monedes de bronze i el volum de numerari emès en aquest curt període de temps fou molt reduït²⁴². La manca de moneda divisionària que es va patir al llarg dels anys següents es va suplir amb una gran quantitat d'imitacions, algunes de les quals es van encunyar a *Hispania*²⁴³. S'ha observat com durant les Guerres Civils de mitjans del s. I a.C., moltes encunyacions encara continuaven utilitzant patrons uncials lleugers, observant-se la poca incidència que va tenir el patró semi-uncial a les emissions provincials²⁴⁴.

Amb la seva reforma monetària de l'any 23 a.C., el *princeps* mantingué inalterables les encunyacions en or i plata, però reorganitzà la moneda de bronze introduint un nou patró metrològic amb un as que teòricament pesava entorn d'onze grams²⁴⁵ i dos nous tipus de moneda, el sesterci i dupondi que s'encunyaren en oricalc, un aliatge de coure i zinc²⁴⁶. En definitiva, el sistema monetari establert per August per a les encunyacions de bronze consistia en sestercis (quatre asos) i dupondis (dos asos) d'oricalc, i asos, semis (1/2 d'as) i quadrants (1/4 d'as) de coure²⁴⁷.

A *Hispania*, la mesura augustiana es va aplicar d'una manera molt progressiva i heterogènia, doncs tot sembla indicar que mentre el nou patró metrològic s'adoptà amb relativa rapidesa, tot el contrari va succeir amb la composició metàl·lica de les monedes

²⁴¹ La reforma augustiana es va assajar primerament a l'Àsia Menor entre els anys 27 i 23 a.C. i s'aplicaria a Roma vers el 23 a.C., per a ésser, finalment, adoptada amb posterioritat i d'una manera paulatina, a algunes províncies de l'Imperi. Veure: A. Burnett, "The Authority to Coin in the Late Republic and Early Empire", *Numismatic Chronicle* (1977), pp. 37-63 (especialment pàgina 68); *Idem*, *Coinage in the Roman World*, Londres 1987, pp. 53-55; C. Howgego, "Coinage and Military Finance: the Imperial Bronze Coinage of Augustan East", *Numismatic Chronicle* (1982), pp. 2-7; M.H. Crawford, *Coinage and money under the Roman Republic*, Londres 1985, p. 258; M. Amandry, "La genèse de la réforme monétaire augustéenne en Occident", *Cercle d'Études Numismatiques*, 23/2 (1986), pp. 21-33; M. Martín Bueno, "De Hispania Citerior a provincia Tarraconense. La acción de Roma y la transformación urbana de la Tarraconense", *Pouvoir et Imperium (IIIe av. J.-C.-Ie ap. J.-C., Diaphora*, 6, Nàpols 1996, pp. 155-161; P.P. Ripollès, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, pp. 24-25.

²⁴² L'any 82 a.C. es van encunyar la darrera emissió republicana de bronze a la seca de Roma. Veure: M.H. Crawford, *Coinage and money under the Roman Republic*, Londres 1985, pp. 183-185.

²⁴³ M.H. Crawford, *Coinage and money under the Roman Republic*, Londres 1985, pp. 100 i 185; *Idem*, "Unofficial imitations and small change under the Roman Republic", *Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica*, 29 (1982), p. 139; L. Villaronga, "Discussion", *ibidem*, pp. 222-226.

²⁴⁴ Entre els anys 50 i 30 a.C. s'utilitzaren els patrons uncials a les encunyacions de Cneu i Sext Pompeu, *Copia, Narbo, Cneu Piso Frugi i Divos Julios*. A *Hispania*, la majoria de les seques provincials actives durant el període triunvirat (entre les quals no es troba la de *Tarraco*, que com a continuació veurem no començarà la seva producció fins ben entrada l'època augustiana), com les d'*Oscà, Ilici, Carthago Nova* i *Carteia*, utilitzaren per regla general un patró més lleuger, deixant de banda el patró semi-uncial. Veure: A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, vol. I, From the death of Caesar to Vitellius (44 BC to AD 69)*, Londres-París 1992, pp. 64-65; L. Amela Valverde, *La Clientela de Cneo Pompeyo Magno en Hispania* (2 vols.), Barcelona 1999 (Tesi Doctoral), p. 371-411.

²⁴⁵ L'heterogeneïtat de les monedes de bronze fa que sigui difícil determinar el pes teòric exacte de l'as. Veure: C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage I. 31 B.C.-69 A.D.*, Londres 1984 p. 3.

²⁴⁶ La utilització de l'oricalc es coneix des de principis del s. I a.C. a encunyacions de l'Àsia Menor i la del coure des del decenni dels anys 80 a.C., però no serà fins al govern d'August quan aquests dos metalls es difonguin àmpliament per la conca mediterrània. La reforma augustiana es basà en la utilització de sestercis, que fins aleshores només s'havien encunyat en argent, i dupondis d'oricalc (aliatge de 75-80 % de coure i 25-20 % de zinc) i asos, semis i quadrants de coure (més del 97 %). Veure: A. Burnett, P. Craddock i K. Preston, "New light on the origins of orichalcum", *Actas del IX Congreso Internacional de Numismática*, Berna 1979, pp. 263-268; P.T. Craddock, A.M. Bumett i K. Preston, "Hellenistic Copper-base coinage and the origins of brass", *Scientific Studies in Numismatics, British Museum Occasional Paper*, 18 (1980), pp. 263-268; A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, vol. I, From the death of Caesar to Vitellius (44 BC to AD 69)*, Londres-París 1992, p. xvii.

²⁴⁷ M. Amandry, "La genèse de la réforme monétaire augustéenne en Occident", *Cercle d'Études Numismatiques*, 23/2 (1986), pp. 21-33; A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, vol. I, From the death of Caesar to Vitellius (44 BC to AD 69)*, Londres-París 1992, pp. 54-55; P.P. Ripollès, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, pp. 24-25.

produï des. Les seques locals romanes de les províncies hispàniques, a diferència d'altres llocs de l'Imperi, només encunyaren moneda divisionària (bronze, coure i oricalc) utilitzant denominacions homologades amb les romanes (sesterci, dupondi, as, semis i quadrant)²⁴⁸.

Pel que fa al pes de les monedes, hem d'assenyalar que, si bé no seguiren un estàndar de pes totalment homogeni, aquest sempre es mantingué dins uns determinats paràmetres, observant-se com a partir del govern d'August un notable nombre de seques hispàniques encunyaren asos amb pesos mitjans compresos entre els onze i els tretze grams, tot i que la major part es troben entre els nou i els tretze. Només es sortiren d'aquesta tònica general un reduït nombre de seques que optaren per utilitzar un patró regional de pes més lleuger, com succeeix a *Ilerda*, *Dertosa* i a algunes emissions de *Tarraco*, a la *Citerior Tarraconensis*, i a *Laelia* i *Osset*, a la *Ulterior Baetica*²⁴⁹.

D'altra banda, en referència a la composició metal·lica de les monedes produï des a *Hispania*, s'ha de dir que la seva adhesió a la reforma d'August fou pràcticament nul·la, doncs, únicament, a alguns tallers, els asos s'arribaren a produir conjuntament amb dupondis i sestercis de bronze, mai d'oricalc, i només fou a partir d'època de Tiberi quan un reduït nombre de seques s'adequaren a la nova metal·lografia augustiana, com la d'*Ilici*, o bé la seguiren d'una manera aproximada, com les de *Tarraco*, *Caesaraugusta* i *Turiaso*, que iniciaren una producció de sestercis i dupondis d'oricalc, però mantenint les encunyacions en bronze de les denominacions menors²⁵⁰.

²⁴⁸ Les úniques encunyacions provincials realitzades amb metalls preciosos són les emissions en argent d'algunes seques de l'Orient romà, entre les quals destaquen les dracmes i didracmes de *Caesarea* a la Capadòcia, les tetradracmes d'*Antioquia* i d'*Alexandria* i els cistòfors d'Àsia Menor. A terres hispàniques només es van encunyar amb metalls precisos els denaris imperials de Publi Carisi, legat d'August. D'altra banda, hem de destacar que les "seques provincials romanes" de *Tarraco*, *Caesaraugusta* i *Emerita Augusta* foren els únics tallers d'*Hispania* que, a més d'encunyar asos, semis i quadrants, van posar en circulació valors superiors, encara que utilitzant com a metall el coure o l'oricalc: sestercis i dupondis a *Tarraco* i *Caesaraugusta* i dupondis a *Emerita Augusta*. Veure: L. Villaronga, "Emisión augustea de P. Carisio y zona norte de Hispania", *XI Congreso Nacional de Arqueología (Mérida, 1968)*, Saragossa 1970, pp. 591-600; C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage I. 31 B.C.-69 A.D.*, Londres 1984; P.P. Ripollès, J. Muñoz i M.M. Llorens, "The original number of dies used in the Roman Provincial Coinage of Spain", *Actes du XIe Congrès International de Numismatique (Bruxelles, 1991)*, vol. I, Louvain-la-Neuve 1993, pp. 315-324; A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, vol. I, From the death of Caesar to Vitellius (44 BC to AD 69)*, Londres-París 1992, pp. 5, 9 i 26-27; C. Blázquez Cerrato, *La dispersión de las monedas de Augusta Emerita*, Mèrida 1992, pp. 297-304; T.R. Volk, "Hispania and the gold and silver coinage of Augustus", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, pp. 59-90; T. Marot, "Circulació i utilització quotidiana de la moneda de l'Hispania de l'època d'August", *ibidem*, p. 131; C. Alfaro et alii (eds.), *Historia monetaria de Hispania Antigua*, Madrid 1997, pp. 338 i 387; M.M. Llorens, "Ejercicios i finanzas militares en la Hispania romana (siglos I-II d.C.)", *III Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i ejércitos (Barcelona, 25-26 de noviembre de 1999)*, Barcelona 1999, pp. 107-109.

²⁴⁹ M. Amandry, "La genèse de la réforme monétaire augustéenne en Occident", *Cercle d'Études Numismatiques*, 23/2 (1986), pp. 21-33; A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, vol. I, From the death of Caesar to Vitellius (44 BC to AD 69)*, Londres-París 1992, pp. 64-65; P.P. Ripollès, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, p. 24.

²⁵⁰ Les anàlisis metal·logràfiques indiquen que, durant l'Imperi, la nova composició de les monedes instaurada per August (sestercis i dupondis d'oricalc i asos, semis i quadrants de coure) es va implantar d'una manera progressiva i esporàdica a les encunyacions provincials i, per exemple, a *Hispania* no es va aplicar a les emissions locals fins al govern de Tiberi o de Cal·lígula, deixant de banda l'excepcional cas d'una sèrie imperial de dupondis d'oricalc encunyada a *Emerita Augusta* el mateix any 23 a.C. En efecte, durant el govern d'August la major part de les encunyacions hispàniques es realitzaren bàsicament en bronze, és a dir, que les seques provincials d'*Hispania* van ignorar totalment la reforma de metalls, fet que demostra de nou el caràcter local d'aquestes emissions. La situació començaria a canviar a partir de l'època de Tiberi, moment en el qual alguna seca, com la d'*Ilici*, s'adheriria a la normativa augustiana. Però aquesta circumstància no es donaria a tots els tallers que, majoritàriament, continuaren sense aplicar la reforma d'August, seguint amb l'encunyació d'asos, dupondis i sestercis de bronze, com fou el cas de les seques de *Calagurris*, *Bilbilis*, *Dertosa*, *Saguntum*, *Acci*, *Italica* i *Emerita*. D'altra banda, un reduït nombre de tallers com els de *Tarraco*, *Caesaraugusta* i *Turiaso*, ja iniciarien en època tiberiana l'encunyació de sestercis i dupondis d'oricalc, però, per contra, continuaren produint les denominacions menors en bronze en lloc d'en coure. En temps de Cal·lígula tampoc s'observa un procés uniforme i mentre que alguns tallers, com els de *Caesaraugusta* i *Carthago Nova*, van aplicar la reforma, altres continuaren encunyant monedes de bronze, com *Bilbilis*, *Osca* i *Acci*. És pot concloure dient que la poca importància de la moneda divisionària implicà un escàs interès per la seva composició, però també s'ha de tenir en compte que l'encunyació en coure exigida per la reforma augustiana resultava més cara i que era més difícil d'obtenir el coure que el bronze, doncs no hem d'oblidar que gran part del bronze podia procedir de refoses. Veure: L. Villaronga, *Les monedes ibèriques de Tarraco*, Tarragona 1983, pp. 70-87; M.M. Llorens, *La ceca de Ilici*, València 1987, pp. 61-64; *Idem*, *La ciudad de Carthago Nova: Las emisiones romanas*, Múrcia 1994, pp. 91-94; P. Olcina i P.P. Ripollès, "Análisis metalográficos de las cecas de Saitibi, Ilici y Carthago Nova", *Saguntum*, 21 (1987-88), pp. 417-426; P.P. Ripollès, "Nous anàlisis metal·logràfics: Untikesken, Kese i Saguntum", *ibidem*, 25 (1992), pp. 133-137; P.P. Ripollès i J.M. Abascal, "Metales y aleaciones en las acuñaciones antiguas de la Península Ibérica", *ibidem*, 29 (1995), pp. 131-155; P.P. Ripollès, J. Muñoz i M.M. Llorens, "The original number of dies used in the Roman Provincial Coinage of Spain", *Actes du XIe Congrès International de Numismatique (Bruxelles, 1991)*, vol. I, Louvain-la-Neuve 1993, pp. 315-324; A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, vol. I, From the death of Caesar to Vitellius (44 BC to AD 69)*, Londres-París 1992, pp. 64-65; P.P. Ripollès, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, pp. 24-25.

És molt significatiu el fet que la seca de *Tarraco* no comenci a batre moneda fins a un moment molt avançat de l'època augustiana, probablement vers l'any 2 a.C., data en la qual el *princeps* rebé el títol de *pater patriae*²⁵¹, sobretot si considerem, tal i com fa la major part de la investigació encapçalada per **G. Alföldy**, que la ciutat va rebre l'estatut colonial en època de Cèsar, o poc després, i que ja feia bastants anys que havia consolidat la seva posició com a capital provincial. Aquest fet, d'una banda, podria estar indicant que la fundació de la colònia no s'hauria produït en temps de Cèsar, sinó d'August, en contra de l'opinió generalitzada entre els especialistes, o, d'altra banda, podria explicar-se per l'anòmala inexistència d'una emissió fundacional, a diferència d'altres seques peninsulars, la fundació de les quals s'atribueix a Cèsar o a l'època triumviral, retardant-se el començament de les encunyacions de monedes cíviqes de la seca de *Tarraco* fins a la plena època augustiana, un moment de profundes reestructuracions i durant el qual la ciutat experimenta un important salt qualitatiu a nivell polític-administratiu i s'inicia una gran activitat urbanística i edilícia²⁵². És veritablement difícil arribar a una conclusió sobre aquest controvertit assumpte que encara resta obert.

Al llarg del govern d'August la seca tarragonina només va encunyar dues emissions d'escassa importància, una a nom d'August i dels seus fills adoptius, Gai i Luci, i altra a nom d'August i Tiberi, en les quals podem veure gravades les sigles «C.V.T.», «C.T.T.», «C.V.T.T.» o «C.V.T.TARR.», que en tots els casos constitueixen abreviacions del nom oficial ostentat per la colònia, *colonia (Iulia) Urbs Triumphalis Tarraco*²⁵³.

En temps de l'emperador Tiberi (14-37 d.C.), la producció de moneda a la seca de *Tarraco* va experimentar un considerable increment, realitzant-se, a l'igual que a *Turiaso* i a *Caesaraugusta*, diverses emissions de sestercis i de dupondis d'oricalc, en un tímid intent d'aproximació a la reforma monetària augustiana de l'any 23 a.C., tot i que es van continuar encunyant les denominacions menors en bronze en lloc d'en coure. L'època tiberiana va constituir, *grosso modo*, un moment de notable augment del nombre de centres emissors a tota *Hispania*, ja que, a més de mantenir-se aquells que encunyaren durant l'època augustiana, aparegueren de nous. També va suposar l'inici de l'adhesió de les seques hispàniques a la normativa augustiana, testimoniada en el cas d'*Ilici*, malgrat que, tal i com ja hem comentat, la gran majoria de tallers continuaren fent cas omís i seguiren encunyant asos, dupondis i sestercis de bronze o, com fou el cas de *Tarraco*, *Caesaraugusta* i *Turiaso*, sestercis i dupondis d'oricalc i asos, semis i quadrans de bronze. La situació respecte a la nova composició metal·logràfica de les monedes hispàniques no es solucionària tampoc en temps del següent emperador, Cal·lígula, doncs mentre que alguns tallers, com els de *Caesaraugusta* i *Carthago Nova*, aplicaren la reforma augustiana, altres continuaren encunyant monedes de bronze, com els de *Bilbilis*, *Osca* i *Acci*²⁵⁴.

²⁵¹ L. Villaronga, *Numismática Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, p. 254; *Idem*, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, p. 127; *Idem*, "La història de Tàrraco en època romano-republicana documentada per les seves monedes en escriptura ibèrica", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-1983), p. 96; M. Beltrán i F. Beltrán, "Numismática hispanorromana de la Tarraconense", *Numisma*, 162-164 (1980), pp. 10-11 i 33; P.P. Ripollès, *La circulación monetaria en la Tarraconense mediterranea*, València 1982, p. 378; *Idem*, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre del 1997)*, Barcelona 1997, p. 31.

²⁵² M. Beltrán i F. Beltrán, "Numismática hispanorromana de la Tarraconense", *Numisma*, 162-164 (1980), p. 66.

²⁵³ Podem dir que a *Tarraco* es va seguir, *grosso modo*, el típic model de les "emissions cíviqes", caracteritzat per un anvers amb el retrat de l'emperador, rodejat d'una llegenda que revela la seva identitat, i un revers en el qual apareix una imatge amb significat cívic local, acompanyada del nom de la ciutat emissora i, generalment, del nom dels magistrats (quelcom que no succeeix a les peces emeses per la seca tarragonina).

²⁵⁴ En efecte, *Tarraco* va ser una de les poques *ciuitates* hispàniques que durant l'època de Tiberi començaren a utilitzar l'oricalc per a l'encunyació de sestercis, però només es va adaptar aquesta denominació a les noves directrius aplicades a les encunyacions de la seca de Roma, doncs els asos emesos durant el regnat d'aquest mateix emperador van ser encunyats en bronze. Les poques anàlisis metal·logràfiques realitzades semblen indicar que els cospells de les primeres emissions de la seca hispano-romana de *Tarraco* es van caracteritzar per incloure poc o gens de plom. Veure: M.M. Llorens, *La ceca de Ilici*, València 1987, pp. 61-64; *Idem*, *La ciudad de*

Les emissions monetàries realitzades durant el govern de Tiberi es caracteritzaren per una evident incorporació de temàtiques referents a la família imperial i, especialment, al culte d'August.

Entre aquestes imatges que apareixen al revers de les encunyacions tarragonines d'època tiberiana, totes dotades d'importants connotacions religioses, destaca la representació de l'altar que els tarraconenses van erigir en honor d'August, al qual es refereix irònicament el retòric Quintilià, «*Et Augustus, nuntiantibus Terraconensibus palmam in ara eius enatam, "Apparet, inquit, quam saepe accendatis"*» (Quintilià, *Ins. Orat.* VI, 3, 77). Hem de ressaltar el simbolisme i el missatge dinàstic que hi ha darrera les representacions d'aquest altar del qual neix una palmera, doncs la palmera és el símbol de la victòria de Cèsar a *Munda*, l'any 45 a.C., i també és l'arbre d'Apol·lo, el déu protector d'August. Aquestes monedes, amb ara i palmera acompanyades de la inscripció «*C(olonia) U(rbs) T(riumphalis) T(arraconensis)*» al revers, presentaven al seu anvers un cap radiat d'August i la llegenda «*Divus Augustus Pater*» (Fig. 21)²⁵⁵.

Figura 21. Representacions numismàtiques relacionades amb el culte imperial encunyades per la seca de Tarraco. Es pot observar els reversos amb la representació de l'ara i el temple d'August amb basament esglaonat.

També destaca la representació del temple que els tarraconenses van construir, també en honor d'August, l'any 15 d.C., immediatament després de la mort *princeps*. La construcció de l'edifici va contar amb el beneplàcit de l'emperador Tiberi, que va acceptar la sol·licitud presentada per una ambaixada enviada pels tarragonins, i va tenir un ampli ressò arreu de la província, constituint un pas més en la consolidació de l'incipient culte imperial, del qual

Carthago Nova: Las emisiones romanas, Múrcia 1994, pp. 91-94; P. Olcina i P.P. Ripollès, "Análisis metalográficos de las cecas de Saitibi, Ilici y Carthago Nova", *Saguntum*, 21 (1987-88), pp. 417-426; P.P. Ripollès, "Nou anàlisi metal·lògic: Untikesken, Kese i Saguntum", *ibidem*, 25 (1992), pp. 133-137; P.P. Ripollès i J.M. Abascal, "Metales y aleaciones en las acuñaciones antiguas de la Península Ibérica", *ibidem*, 29 (1995), pp. 131-155; *Idem*, "Varia metallica (III): anàlisi de monedes provincials romanes d'Hispania", *Acta Numismàtica*, 28 (1998), pp. 49-58; P.P. Ripollès, J. Muñoz i M.M. Llorens, "The original number of dies used in the Roman Provincial Coinage of Spain", *Actes du XIe Congrès International de Numismatique (Bruxelles, 1991)*, vol. I, Louvain-la-Neuve 1993, pp. 315-324; A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, vol. I, From the death of Caesar to Vitellius (44 BC to AD 69)*, Londres-París 1992, pp. 64-65.

²⁵⁵ J.M. Recasens, *La Ciutat de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, pp. 138-140; R. Étienne, *Le Culte Impérial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste à Dioclétien*, París 1974, pp. 365-378 (especialment les pàgines 376-378); A. Montenegro, "Augusto en Hispania", *Historia de España Antigua II. Hispania romana*, Càtedra, Madrid 1978, pp. 258-261; L. Villaronga, *Numismàtica Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, pp. 273-274; M. Beltrán i F. Beltrán, "Numismàtica hispanorromana de la Tarraconense", *Numisma*, 162-164 (1980), pp. 55-56; A. Beltrán, "La significación de los tipos de las monedas antiguas de España y especialmente los referentes a monumentos arquitectónicos y escultóricos", *ibidem*, pp. 137 i 149; D. Fishwick, "The altar of Augustus and the municipal cult of Tarraco", *Madrider Mitteilungen*, 23 (1982), pp. 223-233; V. Bejarano, "Tarragona en la literatura latina", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-1983), pp. 283 i 290; G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, p. 38; J. Benages, "Les monedes de Tarragona (Addenda Primera)", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 16 (1994), pp. 41-42; J. Gimeno, "Plinio, *Nat. Hist.* III, 3, 21: reflexiones acerca de la capitalidad de Hispania Citerior", *Latomus*, 53 (1994), pp. 39-79; P.P. Ripollès, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre del 1997)*, Barcelona 1997, pp. 21-38; J. Maluquer de Motes, *Prehistòria i Edat Antiga (fins al segle III)*, I, *Història de Catalunya*, P. Vilar (dir.), Edicions 62, Barcelona 1998, p. 332.

Tarraco seria un dels seus principals baluards, segons ens informa **Tàcit**, «*Templum ut in colonia Tarraconensi strueretur Augusto petentibus Hispanis permissum, datumque in omnibus prouinciis exemplum*» (**Tàcit**, *Ann.* I, 78, 1). A les susdites monedes apareix a l'anvers una representació de l'estàtua de culte del diví August acompanyada de la llegenda «*Augusto Deo*» i al revers una imatge simbòlica del temple que es troba rodejada per les paraules «*Aeternitatis Augustae*» i sobre la qual apareixen les sigles «*C.V.T.T.*», amb les quals s'abreuja el nom de la colònia. És tracta d'un temple octàstil i díptic, amb columnes de bases àtiques i capitells compostos, un frontó amb clipeu decorat i acróteres en forma de palmera, i un *podium* format, excepcionalment, per tres esglaons i estilobat, però amb l'habitual escala d'accés típica dels temples romans (**Fig. 21**)²⁵⁶.

Durant el govern del successor de Tiberi, Cal·lígula (37-41 d.C.), a més de continuar la heterogeneïtat del numerari produït a *Hispania* pel que fa a l'adopció de la nova composició metal·logràfica instaurada per la mesura augustiana, s'observa una notable reducció del nombre de seques, fenomen contrari al que es va experimentar durant l'època tiberiana, restant actius només vuit tallers hispànics, tots a la *Citerior Tarraconensis*²⁵⁷, un fenomen que va culminar en temps de l'emperador Claudi (41-54 d.C.), moment en què les “seques provincials romanes” d'*Hispania* van deixar de funcionar i només va quedar actiu el taller d'*Ebussus*²⁵⁸, seguint la tendència marcada per un fenomen d'abast més extens que va afectar a tot l'Occident romà i que va produir a Itàlia, Gàl·lia, Sicília, Àfrica i Mauritània un progressiu tancament de les seques que havien deixat de funcionar sota el govern de Cal·lígula. Per contra, a les regions orientals de l'Imperi les encunyacions cíviques es mantingueren fins al s. III d.C.²⁵⁹.

²⁵⁶ R. Étienne, *Le Culte Impérial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste à Dioclétien*, París 1974, pp. 406-414; L. Villaronga, *Numismática Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, pp. 273-274; A. Beltrán, “Los monumentos en las monedas hispano-romanas”, *Archivo Español de Arqueología*, 26 (1953), pp. 39-66; M. Beltrán i F. Beltrán, “Numismática hispanorromana de la Tarraconense”, *Numisma*, 162-164 (1980), pp. 55-56; A. Beltrán, “La significación de los tipos de las monedas antiguas de España y especialmente los referentes a monumentos arquitectónicos y escultóricos”, *ibidem*, pp. 137 i 149; F.A. Escudero, “Los templos en las monedas antiguas de Hispania”, *ibidem*, 168-173 (1981), pp. 153-203; V. Bejarano, “Tarragona en la literatura latina”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), p. 282; G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, pp. 59-60; J. Benages, “Les monedes de Tarragona (Addenda Primera)”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 16 (1994), pp. 41-42; J. Gimeno, “Plinio, *Nat. Hist.* III, 3, 21: reflexiones acerca de la capitalidad de Hispania Citerior”, *Latomus*, 53 (1994), pp. 39-79; M. Martín Bueno, “De Hispania Citerior a provincia Tarraconense. La acción de Roma y la transformación urbana de la Tarraconense”, *Pouvoir et Imperium (IIIe av. J.-C. -Ie ap. J.-C., Diaphora*, 6, Nàpols 1996, pp. 155-161; P.P. Ripollès, “Augusto: las cecas hispanas”, *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre del 1997)*, Barcelona 1997, pp. 21-38; J. Maluquer de Motes, *Prehistòria i Edat Antiga (fins al segle III)*, I, *Història de Catalunya*, P. Vilar (dir.), Edicions 62, Barcelona 1998, p. 332.

²⁵⁷ Al llarg del govern de Cal·lígula només restaren en funcionament a *Hispania* vuit seques, totes elles ubicades a la *Citerior Tarraconensis*, l'única província de tot l'Occident romà que continuà encunyant. Estigueren actius els tallers d'*Ebussus*, *Segobriga*, *Osca*, *Caesaraugusta*, *Bilbilis*, *Ercavica*, *Carthago Nova* i *Acci*, entre els quals destacaren, per diferents raons, el de *Caesaraugusta*, que fou el que més volum de numerari va encunyar durant aquest període, i el de *Carthago Nova*, que, a diferència de la resta, va manifestar un inusual interès per les temàtiques referents a la família imperial. No es pot dir que les ciutats que encunyaren en aquest període gaudiren d'un determinat estatut polític que les habilitava per a gaudir d'aquest privilegi, doncs les vuit ciutats que continuen encunyant moneda posseeixen rangs jurídics diferents, tres són colònies, *Caesaraugusta*, *Carthago Nova* i *Acci*, quatre són municipis, *Segobriga*, *Osca*, *Bilbilis* i *Ercavica*, i una és ciutat federada, *Ebussus*.

²⁵⁸ L'únic taller que va encunyar durant el govern de Claudi fou *Ebussus* que, simplement, va produir una emissió molt reduïda. Veure: M. Grant, “The decline and fall of city coinage in Spain”, *Numismatic Chronicle* (1949), pp. 83-106; M. Campo, *Las monedas de Ebussus*, Barcelona 1976; A. Planas et alii, *Las monedas de la ceca de A'BSM (Ibiza)*, Eivissa 1989; A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, vol. I, From the death of Caesar to Vitellius (44 BC to AD 69)*, Londres-París 1992, p. 18.

²⁵⁹ En opinió d'autors com **M. Grant** el tancament de les “seques provincials romanes” d'*Hispania* fou provocat per motivacions de tipus polític, concretament quan desaparegueren les raons dinàstiques. Però les encunyacions locals no reflecteixen una intervenció directa de les autoritats de Roma i, per exemple, es constata que durant el govern de Cal·lígula només s'utilitzaren temàtiques dinàstiques a les encunyacions de *Caesaraugusta*. A més aquest fenomen de tancament dels tallers hispànics, tal i com ja hem assenyalat, s'ha d'inscriure dins un context més general, més ampli, que implica a tota la part occidental de l'Imperi, en el qual s'observa com les encunyacions provincials no desaparegueren de cop, fet que reflectiria una intervenció política directa, sinó que ho feren de forma progressiva. Sembla que tampoc es pot atribuir aquests tancaments de seques a causes econòmiques, doncs algunes apreciacions com l'increment de monedes contramarcades o l'abundància d'imitacions de Claudi, indiquen la importància i la necessitat de moneda de bronze i, en conseqüència, descarten l'explicació del fenomen per motius exclusivament d'índole econòmica. En definitiva, hauríem de reconsiderar el fet que les seques occidentals van deixar d'encunyar moneda per causes d'ordre polític, doncs aquestes es van deixar sentir d'una manera paulatina a les diferents províncies de l'Occident romà. Veure: M. Grant, “The decline and fall of city coinage in Spain”, *Numismatic Chronicle* (1949), pp. 103-104; J.-B. Giard, “Pouvoir central et libertés locales. Le monnayage en bronze de Claude avant 50 après J.C.”, *Revue Numismatique*, XII (1970), pp. 33-61; A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, vol. I, From the death of Caesar to Vitellius (44*

Però el taller tarragoní, després de mantenir-se inactiu durant els governs de Cal·lígula, Claudi i Neró, excepcionalment, tornaria a l'activitat en temps de l'efímer emperador Galba (68-69 d.C.), que havia estat amb anterioritat governador de la *Hispania Citerior Tarraconensis*, moment en el qual la seca de *Tarraco* va emetre peces d'excel·lent factura. Aquesta seria la seva darrera emissió d'època imperial, coincidint amb la tendència general a l'Imperi d'unificació monetària²⁶⁰. La seca de *Tarraco* no tornaria a encunyar moneda fins al període visigòtic i, concretament, es mantindria en funcionament des del regnat de Leovigild (568-586 d.C.) fins al d'Àkhila (710-713 d.C.), és a dir, fins a la conquesta musulmana de la ciutat²⁶¹.

Entre la mort de Cèsar i el govern de Claudi, a *Hispania* estigueren actives aproximadament una quarantena d'aquestes anomenades "seques provincials romanes", que, majoritàriament, es concentraren a la vall de l'Ebre, a les regions costaneres del Llevant peninsular i, tot i que en menor mesura, a la província *Ulterior Baetica*²⁶², mentre que la seva

BC to AD 69, Londres-París 1992, pp. 18-20 i 66; C. Blázquez Cerrato, "Consideraciones sobre los hallazgos de monedas partidas en la península ibérica", *La moneda hispánica: ciudad y territorio*, M.P. García Bellido i R.M. Sobral Centeno (eds.), Anejos de Archivo Español de Arqueología, XIV, CSIC, Madrid 1995, pp. 297-304; M. Martín Bueno, "De Hispania Citerior a provincia Tarraconense. La acción de Roma y la transformación urbana de la Tarraconense", *Pouvoir et Imperium (IIIe av. J.-C.-Ie ap. J.-C., Diaphora*, 6, Nàpols 1996, pp. 155-161; T. Marot, "Circulació i utilització quotidiana de la moneda de l'Hispania de l'època d'August", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, pp. 129-155; C. Alfaro et alii (eds.), *Historia monetaria de Hispania Antigua*, Madrid 1997, pp. 388-393; M.M. Llorens, "Exèrcits i finances militars en la Hispània romana (segles I-II d.C.)", *III Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i exèrcits (Barcelona, 25-26 de novembre de 1999)*, Barcelona 1999, pp. 112-113.

²⁶⁰ La causa d'aquesta darrera emissió, que ens apareix testimoniada a una referència de **Plutarc** (*Galb.* 20, 2), resideix en la gran necessitat d'encunyar moneda davant la qual es va trobar Galba per a pagar les dues legions que es trobaven sota el seu comandament, la *legio VI Victrix* i la *legio VII Galbiana*, una vegada es va proclamar emperador, després d'adherir-se a la revolta iniciada pel governador de la *Gallia Lugdunensis*, Gai Juli Vindex, contra Neró, i va deixar, en conseqüència, de rebre aportacions de numerari de Roma. La veritat és que no es pot fixar amb certesa a quina ciutat Galba va encunyar les seves monedes, però en opinió de **C.H.V. Sutherland** i **J. Benages**, molt probablement, foren emeses des de *Tarraco*, capital de la *provincia Hispania Citerior Tarraconensis* i del *conuentus iuridicus Tarraconensis*, que, a més, amb anterioritat, havia comptat amb una "seca provincial romana". També s'han atribuït a *Tarraco* tot un seguit d'auris, denaris i asos encunyats a nom de Vitel·li, una atribució que fonamentalment es basa en la similitud existent entre les encunyacions de Galba i les de Vitel·li, en la tipologia d'alguns reversos que al·ludeixen a *Hispania* i en el fet que les emissions d'ambdós emperadors portin un globus a la punta del coll, que podria interpretar-se com una marca del mateix taller. Veure: C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage I. 31 B.C.-69 A.D.*, Londres 1984, pp. 203-206, 218, 232-236 i 263; *Idem*, "Spanish Bullion Supplies, A.D. 68-9", *Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche*, XIV (1985), pp. 239-242; *Idem*, *Roman History and Coinage 44 B.C.-A.D. 69. Fifty points of relation from Julius Caesar to Vespasian*, Oxford 1987, pp. 113-114; J. Benages, *Les monedes de Tarragona*, Barcelona 1994, pp. 11-12; M.M. Llorens, "Exèrcits i finances militars en la Hispània romana (segles I-II d.C.)", *III Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i exèrcits (Barcelona, 25-26 de novembre de 1999)*, Barcelona 1999, pp. 113-114.

²⁶¹ P. de Palol, *Tarraco hispanovisigoda*, R.S.A.T., Tarragona 1953, pp. 81-86; L. Villaronga, *Numismàtica Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, pp. 279-282, 292 i 298; M. Beltrán i F. Beltrán, "Numismàtica hispanorromana de la Tarraconense", *Numisma*, 162-164 (1980), pp. 67-72; AA.VV., *La España romana y visigoda (siglos III a.C.-VII d.C.)*, *Historia de España*, A. Domínguez Ortiz (dir.), vol. 2, Planeta, Barcelona 1993, p. 248; J. Benages, "Les monedes de Tarragona (Addenda Primera)", *Bulletí Arqueològic*, ep. V, 16 (1994), pp. 41-42.

²⁶² Les "seques provincials romanes" que estigueren actives en algun moment d'aquest període cronològic foren les de *Segovia*, *Segobriga*, *Ercavica*, *Caligurris*, *Turiaso*, *Cascantum*, *Graccurris*, *Clunia*, *Osicerda*, *Bilbilis*, *Caesaraugusta*, *Osca*, *Celsa*, *Ilerda*, *Emporiae*, *Tarraco*, *Dertosa*, *Ebussus*, *Saguntum*, *Valentia*, *Ilici*, *Carthago Nova*, *Acci*, mines de *Castulo*, *Corduba*, *Abdera*, *Carteia*, *Iulia Traducta*, *Gades*, *Hispalis*, *Italica*, *Osset*, *Irippu*, *Laelia*, *Colonia Romula*, *Pax Iulia*, *Ebora* i *Emerita Augusta*. D'entre totes elles, aquelles que tingueren el volum de producció més important foren *Gades*, *Corduba*, *Caesaraugusta*, *Emerita Augusta*, *Carthago Nova*, *Celsa* i *Calagurris*. Podem observar una distribució irregular de les seques per les tres províncies hispàniques, doncs al voltant d'una vintena es localitzaren a la *Citerior Tarraconensis*, prop d'una desena a la *Ulterior Baetica* i només tres a *Ulterior Lusitania*, la província menys romanitzada de la tríada. L'elevat nombre de seques ubicades a la *Tarraconensis*, contrasta amb la reduïda quantitat existent a la *Baetica*, província molt romanitzada, profundament urbanitzada i molt rica, que va comptar amb un gran nombre de tallers actius al llarg de l'època tardorepublicana i en la qual, per tant, hauria estat més lògic trobar un nombre considerable de seques emissores. Veure: M. Grant, *From Imperium to Auctoritas*, Cambridge 1946; O. Gil Farrés, "La ceca de la Colonia Augusta Emerita", *Archivo Español de Arqueología*, 64 (1946), pp. 209-248; *Idem*, "La ceca de la Colonia Caesarea Augusta", *Ampurias*, XIII (1951), pp. 65-111; A. Beltrán, *Las monedas latinas de Cartagena*, Múrcia 1949; *Idem*, "Sobre las antiguas monedas latinas de Hispania y especialmente de Carthago Nova", *Numisma*, 2 (1952), pp. 9-40; *Idem*, "Las monedas antiguas de Zaragoza", *ibidem*, 20 (1956), pp. 9-40; *Idem*, "Las monedas romanas de Mérida: su interpretación histórica", *Augusta Emerita. Actas del Bimilenario de Mérida*, Madrid 1976, pp. 93-105; *Idem*, "El Museo numismático de Segovia y la primera emisión de la ceca segoviana", *Numisma*, 138-143 (1976), pp. 129-132; *Idem*, "La significación de los tipos de las monedas antiguas de España y especialmente los referentes a monumentos arquitectónicos y escultóricos", *ibidem*, 162-164 (1980), pp. 123-152; L. Villaronga, *Las monedas de Arse-Saguntum*, Barcelona 1967; *Idem*, "La amonedación de Tarraco y su aspecto metroológico", *Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche*, VI (1977), pp. 139-156; *Idem*, *The Aes Coinage of Emporion*, BAR 23, Oxford 1977; *Idem*, *Numismática Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979; *Idem*, *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti Aetatem*, Madrid 1994; M. Ruiz Trapero, *Las acuñaciones hispano-romanas de Calagurris*, Barcelona 1968; F. Chaves, "Las monedas de Acci", *Numisma*, 138-143 (1976), pp. 141-158; *Idem*, *La Córdoba hispano-romana y sus monedas*, Sevilla 1977; *Idem*, *Las monedas de Italica*, Sevilla 1978; *Idem*, *Las monedas hispano-romanas de Carteia*, Barcelona 1979; *Idem*, "Las cecas hispano-romanas de Ebora, Iulia

representació fou realment escassa, gairebé inexistent, a les zones interiors i del nord-oest de la Península Ibèrica²⁶³.

Hem d'assenyalar que a *Hispania*, al llarg de tot aquest període, s'observa una evolució vers la utilització de denominacions de major valor monetari. Es detecta com durant l'època d'August, el semis, un dels valors preponderants fins aleshores, juntament amb l'as, va iniciar una paulatina davallada que el féu distanciar-se dels nivells productius de l'as, que es van mantenir a l'alça. D'aquesta manera, l'as es convertí, sota el govern de Tiberi, amb molta diferència, en el valor més encunyat, malgrat produir-se un estancament i l'inici d'una lleugera disminució en la seva imparable progressió. La distància entre els nivells productius de l'as i del semis s'accentuaria encara més en temps de Cal·lígula, un moment en el qual el semis va continuar el seu particular descens i ja no s'han pogut identificar a *Hispania* la presència de quadrants, un valor monetari inferior al semis. Paral·lelament a aquesta progressiva caiguda de la producció del semis i del quadrant, durant els primers decennis de l'època imperial, es va produir un constant increment dels dupondis i dels sestercis. En opinió de P.P. Ripollès, J. Muñoz i M.M. Llorens aquesta evolució vers l'ús de denominacions de major valor monetari podria haver estat causada per una progressiva pujada dels preus, que hauria provocat que la moneda més petita és tornés, poc a poc, en un valor inoperant, mentre que, per contra, les denominacions de valor més elevat es fessin cada cop més necessàries.

Traducta y Colonia Romula (I)", *Numisma*, 156-161 (1979), pp. 9-19; *Idem*, "Las cecas hispano-romanas de Eborac, Iulia Traducta y Colonia Romula (II)", *ibidem*, 168-173 (1981), pp. 33-71; *Idem*, "Monedas para una sociedad nueva", *En el año de Trajano. Hispania el legado de Roma (La Lonja-Zaragoza, septiembre-noviembre de 1998)*, Saragossa 1998, pp. 83-93; P.P. Ripollès, *La circulación monetaria en la Tarraconense mediterránea*, València 1982; *Idem*, *La ceca de Valentia*, València 1988; *Idem*, "Circulación monetaria en Hispania durante el período republicano y el inicio de la dinastía julio-claudia", *VIII Congreso Nacional de Numismática (Avilés, 1992)*, Madrid 1994, pp. 115-148; *Idem*, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, pp. 21-38; M. Campo, *Las monedas de Ebusus*, Barcelona 1976; M. Beltrán i F. Beltrán, "Numismática hispanorromana de la Tarraconense", *Numisma*, 162-164 (1980), pp. 9-98; F.A. Escudero, "Los templos en las monedas antiguas de Hispania", *ibidem*, 168-173 (1981), pp. 153-203; L. Cancio, "¿Irippu u Osset?", *Gaceta Numismática*, 61 (1981), pp. 10-13; R.C. Knapp, "The Coinage of Corduba, Colonia Patricia", *Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica*, 29 (1982), pp. 183-202; M. Beltrán, A. Mostalac i J.A. Lasheras, *Colonia Victrix Iulia Lepida-Celsa (Velilla del Ebro, Zaragoza). I. La arquitectura de la "Casa de los Delfines"*, Saragossa 1984, pp. 11-28; C.H.V. Sutherland, *Roman Imperial Coinage I*, Londres 1984; M.H. Crawford, *Coinage and money under the Roman Republic*, Londres 1985; M.M. Llorens, *La ceca de Ilici*, València 1987; *Idem*, *La ciudad de Carthago Nova: Las emisiones romanas*, Murcia 1994; C. Alfaro, *Las monedas de Gadir-Gades*, Madrid 1988; M.M. Llorens i P.P. Ripollès, "Saguntum: las acuñaciones de Tiberio", *Homenatge A. Chabret 1888-1988*, València 1989, pp. 155-206; M.A. Domínguez Arranz, *Medallas de la Antigüedad. Las acuñaciones ibéricas y romanas de Osca*, Osca 1991; A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, vol. I. From the death of Caesar to Vitellius (44 BC to AD 69)*, Londres-París 1992; J. Benages, *Las monedas de Tarragona*, Barcelona 1994; *Idem*, "Les monedes de Tarragona (Addenda Primera)", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 16 (1994), pp. 37-53; M.J. López Medina, *El municipio romano de Abdera. Una aproximación histórica*, Almería 1996, pp. 43-46; C. Alfaro et alii (eds.), *Historia monetaria de Hispania Antigua*, Madrid 1997.

²⁶³ Les emissions realitzades a la zona nord-oest de la península durant el govern d'August (probablement efectuades entre el 27 i el 23 a.C.), conegudes amb el nom de *moneta castrensis* o *caetra*, no foren cíviques, sinó que tingueren un caràcter imperial i aparegueren com a resposta a les necessitats estatals romanes a *Hispania*, generades per les Guerres Càntabres. El seu lloc d'emissió no es pot precisar, doncs no presenten cap topònim, però l'àrea de dispersió de les monedes indicaria que aquest estaria ubicat en algun punt del nord-oest de la península, malgrat que alguns investigadors han proposat com a llocs d'emissió les ciutats d'*Lucus Augusta* o, fins i tot, d'*Emerita Augusta*. També tingueren un caràcter imperial les emissions emeritenses de Publi Carisi, *legatus Augusti propraetore* que va actuar a terres hispàniques entre els anys 26/25 i el 22 a.C., durant el conflicte bèl·lic contra els càntabres i els asturs. Veure: L. Villaronga, "Emisión monetaria augustea con escudo atribuible a P. Carisio y a la zona norte de Hispania", *XI Congreso Nacional de Arqueología (Mérida, 1968)*, Saragossa 1970, pp. 591-600; *Idem*, *Numismática Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, pp. 591-600; C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage I. 31 B.C.-69 A.D.*, Londres 1984, p. 67; A. Beltrán, "Nuevas aportaciones al problema de los bronces de Augusto con caetra o panoplia acuñados en el noroeste de España", *Numisma*, 150-155 (1978), pp. 157-167; M.M. Medrano, "Aproximación a un modelo matemático para determinar la ubicación de cecas y estudiar la circulación de sus emisiones", *Caesaraugusta*, 65 (1988), pp. 169-194; C. Blázquez Cerrato, *La dispersión de las monedas de Augusta Emerita*, Mérida 1992, pp. 297-304; A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, vol. I. From the death of Caesar to Vitellius (44 BC to AD 69)*, Londres-París 1992, pp. 5, 9 i 26-27; P.P. Ripollès, J. Muñoz i M.M. Llorens, "The original number of dies used in the Roman Provincial Coinage of Spain", *Actes du XIe Congrès International de Numismatique (Bruxelles, 1991)*, vol. I, Louvain-la-Neuve 1993, pp. 315-324; L. Sagredo, "Distribución de los ejemplares de bronce de la caetra", *VIII Congreso Nacional de Numismática (Avilés, 1992)*, Madrid 1994, pp. 503-549; *Idem*, "Análisis y distribución de las emisiones de Emerita", *Historia Antiqua*, XIX (1996), pp. 53-79; C. Pérez, E. Illaregui y A. Morillo, "Reflexiones sobre la moneda de la caetra procedentes de Herrera de Pisuerga (Palencia)", *La moneda hispánica: ciudad y territorio*, M.P. García Bellido i R.M. Sobral Centeno (eds.), Anejos de Archivo Español de Arqueología, XIV, CSIC, Madrid 1995, pp. 199-206; P.P. Ripollès, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, p. 27; T.R. Volk, "Hispania and the gold and silver coinage of Augustus", *ibidem*, pp. 59-90; T. Marot, "Circulació i utilització quotidiana de la moneda de l'Hispania de l'època d'August", *ibidem*, pp. 130-131; C. Alfaro et alii (eds.), *Historia monetaria de Hispania Antigua*, Madrid 1997, p. 338; M.M. Llorens, "Ejercits i finances militars en la Hispania romana (segles I-II d.C.)", *III Curs d'Història Monetària d'Hispania. Moneda i ejercits (Barcelona, 25-26 de novembre de 1999)*, Barcelona 1999, pp. 107-109.

Aquest fenomen, que possiblement sobrepassaria les fronteres d'*Hispania*, tindria un abast molt més gran, i, fins i tot, a la seca de Roma hauria succeït el mateix amb la moneda divisionària²⁶⁴.

Cal dir també, que, *grosso modo*, es detecta, malgrat la precarietat dels estudis realitzats sobre el volum de monedes encunyades per les seques provincials hispàniques, com la producció anual de numerari a *Hispania* va augmentar gradualment fins al govern d'August i com sota Tiberi i Cal·lígula es produí una davallada en la quantitat de monedes encunyades per any.

Tot i això, sembla que, en general, la riquesa encunyada per les ciutats hispàniques fou molt petita²⁶⁵, amb emissions esporàdiques de volum molt reduït, que es caracteritzaren fonamentalment pel seu marcat caràcter local, testimoniats tant als dissenys monetals emprats com pel que fa a la distribució de les monedes, que, generalment, van quedar restringides a la mateixa *ciuitas* que les va encunyar i a les regions més properes²⁶⁶.

En aquest sentit, els estudis realitzats sobre el volum d'emissió de les seques provincials hispàniques permeten afirmar que no existeix una relació entre el volum d'encunyació i la importància d'una determinada ciutat. Tampoc s'observa que les capitals provincials siguin les que encunyin major quantitat de moneda, doncs, encara que *Emerita Augusta*, la capital de la *Ulterior Lusitania*, sigui el taller més important de la seva província, *Corduba* i *Tarraco*, també capitals provincials, no foren les seques que més encunyaren a les seves respectives províncies. La vida comercial d'una ciutat tampoc sembla haver condicionat, per regla general, l'encunyació de moneda, ja que ciutats amb importants instal·lacions portuàries i comercials, com *Emporiae*, *Dertosa* o *Saguntum*, no destaquen per la seva riquesa monetària posada en circulació. A tot això, hauríem d'afegir el fet que tot un seguit de ciutats, com *Iluro*, *Baetulo*, *Saetabis*, *Castulo*, *Urso* i *Olisipo*, no encunyaren moneda durant el període alto-imperial, tot i que sí ho havien fet en temps anteriors. Per tant, resulta molt difícil poder concretar les causes que propiciaren l'encunyació de moneda a

²⁶⁴ P.P. Ripollès, J. Muñoz i M.M. Llorens, "The original number of dies used in the Roman Provincial Coinage of Spain", *Actes du XIe Congrès International de Numismatique (Bruxelles, 1991)*, vol. I, Louvain-la-Neuve 1993, pp. 315-324; P.P. Ripollès, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, p. 25.

²⁶⁵ P.P. Ripollès, J. Muñoz i M.M. Llorens, han calculat que durant el govern d'August la riquesa de la moneda emesa per les seques provincials hispàniques va oscil·lar entre un i tres milions de denaris per a un període d'aproximadament quaranta anys, quelcom que significa, per a tota la Península Ibèrica i distribuïda per anys, una quantitat molt reduïda de riquesa. Veure: P.P. Ripollès, J. Muñoz i M.M. Llorens, "The original number of dies used in the Roman Provincial Coinage of Spain", *Actes du XIe Congrès International de Numismatique (Bruxelles, 1991)*, vol. I, Louvain-la-Neuve 1993, pp. 315-324; P.P. Ripollès, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, pp. 25-27.

²⁶⁶ D'altra banda, el fet que més de quatre-centes ciutats per tot l'Imperi encunyaren moneda entre la mort de Cèsar i el govern de Vítell·li, i que les seves emissions tingueren un volum molt reduït i foren esporàdiques i intermitents (un bon nombre només va emetre tres o quatre vegades), fa difícil pensar que cada ciutat comptés amb una seca de caràcter permanent, sent més adient creure en l'existència de tallers establerts a una determinada ciutat que produiria també per a les altres o, el que seria més probable, de tallers de tipus itinerant que actuaven en aquelles ciutats que requerien els seus serveis o, fins i tot, del desplaçament dels mateixos artesans que gravaven els cunys. Entre les encunyacions hispàniques s'han aconseguit identificar tot un seguit d'emissions que, a partir de la seva similitud estilística, foren realitzades, possiblement, pels mateixos artesans. Així doncs, un mateix gravador podria haver treballat a *Cascantum* i *Graccuris*, un altre a *Chunia*, *Bilbilis* i *Turiaso* i un tercer a *Bilbilis* i a *Ercavica*. També es podria afirmar que, en època d'August, un taller itinerant o, com a mínim, un mateix artesà va treballar a *Celsa*, *Ilici* i *Carthago Nova* i que, sota el govern de Tiberi, altre taller itinerant o un mateix gravador encunyà a *Ilici* i *Carthago Nova*. Pel que fa a l'organització interna d'aquestes seques provincials hem d'assenyalar que, generalment, no existia un magistrat encarregat exclusivament de supervisar l'encunyació, a diferència del que succeïa a la seca de Roma, doncs aquesta tasca era competència dels màxims magistrats locals, els duumvirs, i que, donat el petit volum encunyat a la majoria de les emissions, cadascun dels tallers estaria integrat per un petit nombre de persones. Les variacions observades a les llegendes d'anvers, en opinió de M.M. Llorens, serien degudes a causes de tipus tècnic més que a una possible organització del procés d'encunyació a diferents oficines, tal i com opinen D.W. MacDowald i C.H.V. Sutherland. Veure: D.W. MacDowald, "The Organization of the Julio-Claudian Mint at Rome", *Scripta Nummaria Romana. Essay Presented to H. Sutherland*, Londres 1978, pp. 32-46; C.H.V. Sutherland, "Variability in Julio-Claudian obverse legends", *Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche* (1982), pp. 177-189; M.M. Llorens, *La ceca de Ilici*, València 1987, pp. 108-109; *Idem*, "Variaciones de la leyenda de anverso en las acuñaciones provinciales hispanas", *VII Congreso Nacional de Numismática*, Madrid 1991, pp. 203-211; *Idem*, *La ciudad de Carthago Nova: Las emisiones romanas*, Murcia 1994, pp. 79-83; A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, vol. I, From the death of Caesar to Vitellius (44 BC to AD 69)*, Londres-París 1992, pp. 15 i 66; P.P. Ripollès, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, pp. 21, 24 i 25-27.

determinades ciutats hispàniques²⁶⁷.

Darrerament, s'ha produït un augment de l'interès per esbrinar les causes que incitaren l'encunyació de moneda al món antic i la funcionalitat que aquesta tingué²⁶⁸.

Alguns han incidit en les necessitats derivades de sufragar les despeses generades pel funcionament de la mateixa ciutat (gestió administrativa, financiació d'espectacles i construcció o reparació d'edificis públics com *fora*, teatres, amfiteatres, circs, temples, aqüeductes, vies, etc...), la qual cosa sembla bastant difícil tenim en compte que els càlculs aproximatius que s'han realitzats demostren que aquest tipus de despeses sobrepassarien àmpliament les produccions dels tallers monetaris hispànics. Sí que es cert que moltes de les ciutats que encunyen, com *Tarraco* o *Carthago Nova*, es beneficiaren en aquests moments d'una significativa transformació urbanística, que, sens dubte, posaria en circulació una considerable quantitat de moneda de metall preciosa que, per a ser utilitzada, féu necessària la presència de moneda divisionària, donat que el seu important valor la feia inviable per a les transaccions més quotidianes²⁶⁹.

També n'hi ha investigadors que han vinculat les encunyacions de moneda provincial amb determinats esdeveniments polítics o militars. S'han fixat que la tipologia d'algunes emissions presenten un clar caràcter commemoratiu en referència a fets tant significatius per a una ciutat com el moment de la seva fundació com a colònia romana o de l'assentament de veterans (*deductio*), esdeveniments que, en efecte, documenten algunes de les primeres sèries de *Carthago Nova*, al contrari del que succeeix a *Tarraco*, el taller de la qual no va començar a funcionar, tal i com hem dit, fins ben entrada l'època augustiana. D'altra banda, tot sembla indicar no va existir una relació entre les encunyacions cíviques i les despeses militars, doncs la quantitat de monedes encunyades fou clarament insuficient per al pagament de les tropes²⁷⁰ i, en qualsevol cas, les legions acantonades a *Hispania* es trobaven establertes molt lluny dels centres encunyadors²⁷¹.

Altra de les motivacions que s'ha apuntat per explicar l'encunyació de moneda cívica és la possible utilització que les èlites urbanes feren d'aquestes per a manifestar el seu poder i

²⁶⁷ P.P. Ripollès, J. Muñoz i M.M. Llorens, "Estimación del número original de cuños utilizados en las acuñaciones provinciales romanas de Hispania. Avance de resultados", *Gaceta Numismática*, 97-98 (1990), p. 41; *Idem*, "The original number of dies used in the Roman Provincial Coinage of Spain", *Actes du XIe Congrès International de Numismatique (Bruxelles, 1991)*, vol. I, Louvain-la-Neuve 1993, pp. 315-324.

²⁶⁸ A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage, vol. I, From the death of Caesar to Vitellius (44 BC to AD 69)*, Londres-París 1992, pp. 16-17; P.P. Ripollès, "Hispania: las acuñaciones locales y la financiación de las Rei Publicae", *Rivista Italiana di Numismatica e Scienze affini*, 94 (1993), pp. 295-306; *Idem*, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, pp. 25-27; M.M. Llorens, *La ciudad de Carthago Nova: Las emisiones romanas*, Múrcia 1994, pp. 94-103; M. Martín Bueno, "De Hispania Citerior a provincia Tarraconense. La acción de Roma y la transformación urbana de la Tarraconense", *Pouvoir et Imperium (IIIe av. J.-C. -Ie ap. J.-C., Diaphora*, 6, Nàpols 1996, pp. 155-161.

²⁶⁹ L.A. Curchin, "Personal Wealth in Roman Spain", *Historia*, 32 (1983), pp. 228-229; N. Mackie, "Urban munificence and growth of urban consciousness in Roman Spain", *The Early Roman Empire in the West*, T. Blagg i M. Millet (eds.), Oxford 1990, pp. 179-192; P.P. Ripollès, J. Muñoz i M.M. Llorens, "The original number of dies used in the Roman Provincial Coinage of Spain", *Actes du XIe Congrès International de Numismatique (Bruxelles, 1991)*, vol. I, Louvain-la-Neuve 1993, pp. 315-324; P.P. Ripollès, "Hispania: las acuñaciones locales y la financiación de las Rei Publicae", *Rivista Italiana di Numismatica e Scienze affini*, 94 (1993), pp. 295-306; *Idem*, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, p. 25.

²⁷⁰ Com ja hem comentat, segons **P.P. Ripollès, J. Muñoz i M.M. Llorens**, la quantitat de moneda produïda als tallers cívics d'*Hispania* durant els quaranta anys que va durar l'època augustiana s'hauria d'establir entre un i tres milions de denaris, una quantitat molt petita, si la distribuïm per anys, per a un territori tant extens com la Península Ibèrica. La xifra encara resulta més ridícula al comprovar que pel manteniment d'una legió eren necessaris un milió de denaris a l'any. Veure: P.P. Ripollès, J. Muñoz i M.M. Llorens, "The original number of dies used in the Roman Provincial Coinage of Spain", *Actes du XIe Congrès International de Numismatique (Bruxelles, 1991)*, vol. I, Louvain-la-Neuve 1993, pp. 315-324; P.P. Ripollès, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, pp. 25-27.

²⁷¹ En època d'August i, concretament, durant les Guerres Càntabres (29-19 a.C.), trobem actuant al nord de la *Citerior Tarraconensis*, la *legio I*, la *legio II Augusta*, la *legio IV Macedonica*, la *legio V Alaudae*, la *legio VI Victrix*, la *legio IX Hispana* i la *legio X Gemina*. Una vegada finalitzat aquest conflicte bèl·lic, l'*exercitus hispanicus*, va quedar format per tres legions, la *IV Macedonica*, la *VI Victrix* i la *X Gemina*. Veure: R. Syme, "The conquest of North-West Spain", *Legio VII Gemina*, Lleó 1970, p. 104.

prestigi, però, fins al moment, ni l'epigrafia ni les llegendes monetals documentades a *Hispania* ens indiquen l'existència d'encunyacions que s'haguessin produït a títol privat, és a dir, per la intervenció d'un ciutadà que hauria decidit fer una donació a una determinada ciutat. En el cas de *Tarraco*, les monedes no només no fan referència a la participació de benefactors en les despeses d'encunyació, sinó, que, fins i tot, de manera excepcional, no apareixen nomenats ni els magistrats encarregats de les emissions, quelcom que constitueix una peculiaritat de la seca tarragonina digna de ressaltar. Només es coneix l'existència d'un quadrant en el qual **L. Villaronga** llegeix «*C.AID*» que podria fer referència a un edil, però, s'ha de dir, que la lectura d'aquesta llegenda és problemàtica i que l'atribució de la moneda a la seca de *Tarraco*, a partir de les sigles «*T.V.*» que apareixen a la peça, no és gens segura²⁷².

També s'ha apuntat, amb bon criteri, com a possible causa, el fet que les emissions locals, massa petites per a respondre a les despeses ordinàries d'una ciutat, estigueren destinades, fonamentalment, a satisfer de manera continuada les necessitats de moneda fraccionària derivades dels petits intercanvis comercials realitzats als mercats ciutadans. Tot i això, cal tenir en compte que ni aquestes necessitats devien de ser constants, ni el volum encunyat en una emissió pressuposava la retirada de la massa monetària en circulació. En aquest sentit, no hem d'oblidar el fet que, malgrat la reorganització monetària, la circulació de numerari de tipus ibèric va continuar juntament amb les emissions en caràcters exclusivament llatins²⁷³.

Alguns autors, tenint en compte que les ciutats posseïen el monopoli del canvi de moneda, han considerat que el benefici obtingut mitjançant el cobrament directe d'una suposada comissió al canviar aureus i denaris per monedes d'encunyació local o bé de les càrregues aplicades a l'arrendament d'aquest servei públic als canvistes, podria haver estat el principal motiu pel qual es va encunyar a les ciutats, donada la petita quantitat de volum posat en circulació, però realment resulta complicat considerar el benefici obtingut amb aquests canvis com una de les causes importants per a l'encunyació de numerari local, doncs, sens dubte, hauria estat massa petit.

En definitiva, hem de concloure que les motivacions que propiciaren les encunyacions a determinades ciutats hispàniques foren diverses i complementàries i que entre elles, possiblement, va tenir una especial importància la necessitat de facilitar els intercanvis comercials quotidians de cada ciutat, tal i com indicaria l'abundància de moneda fraccionària detectada, sense oblidar que algunes de les emissions tingueren un caràcter commemoratiu, tant per a celebrar la fundació de la colònia, com per a ressenyar alguns esdeveniments

²⁷² A les colònies i municipis d'*Hispania*, els responsables de les encunyacions foren, generalment, els màxims magistrats de la ciutat en qüestió, els duumvirs, al contrari d'allò que passava a Roma, on els encarregats de les emissions monetàries eren els triumvirs monetals, magistratura prèvia per accedir al *curator honorum* senatorial. L'absència a les ciutats hispàniques d'un càrrec exclusivament dedicat a la supervisió de les encunyacions locals s'explicaria, senzillament, pel fet que aquestes no eren ni contínues ni regulars i, per tant, es feia innecessària l'existència d'una magistratura especialitzada en aquesta funcionalitat concreta. Així doncs, quan s'indica a la llegenda la magistratura responsable del control de l'emissió, sempre apareix un càrrec de l'administració local (normalment els duumvirs, però també, en alguns casos, apareixen a les monedes els *quattuorviri, aediles, praefecti i quaestores*), doncs l'encunyació constitueix un aspecte més de la mateixa. En aquest sentit, **F. Beltrán** opina que l'aparició d'aquestes magistratures locals a les emissions hispàniques s'ha d'interpretar com una garantia de la fiabilitat de l'encunyació, donat el seu caràcter de representants del poder local, els quals, possiblement, havien de respondre davant el Senat de la ciutat del correcte desenvolupament de les operacions monetàries. D'altra banda, és possible que la menció d'aquests magistrats locals fos un mitjà més de propaganda de les èlites i, fins i tot, és possible que en algun cas els magistrats mateixos podrien haver carregat amb les despeses de l'encunyació, actuant com a veritables benefactors privats, amb l'objectiu de demostrar els seu poder i el prestigi del seu grup familiar. Veure: **F. Beltrán**, "Los magistrados monetales en Hispania", *Numisma*, 150-155 (1978), pp. 169-211; **L. Villaronga**, *Numismática Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona 1979, p. 259; **A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès**, *Roman Provincial Coinage, vol. I, From the death of Caesar to Vitellius (44 BC to AD 69)*, Londres-París 1992, pp. 1-5; **A.M. de Faria**, "Nomes de magistrados em moedas hispánicas", *Portugalia*, XV (1994), pp. 33-60; **M.M. Llorens**, *La ciudad de Carthago Nova: Las emisiones romanas*, Múrcia 1994, pp. 25-35; **M.P. García Bellido i C. Blázquez**, "Formas y usos de las magistraturas en las monedas hispánicas", *La moneda hispánica: ciudad y territorio, Actas del I Encuentro Peninsular de Numismática Antigua (Madrid, noviembre de 1994)*, M.P. García Bellido i R.M. Sobral Centeno (eds.), Anexos de Archivo Español de Arqueología, XIV, CSIC, Madrid 1995, pp. 381-428; **P.P. Ripollès**, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, pp. 23 i 26-27.

²⁷³ **P.P. Ripollès**, "Augusto: las cecas hispanas", *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, pp. 26-27.

rellevants (la construcció d'una obra pública, una determinada celebració de caire religiós, etc...) i que també pogueren servir a les élites urbanes com a eficaç vehicle per a manifestar el seu poder i prestigi²⁷⁴. Els estudis realitzats a diverses ciutats permet pressuposar que la moneda pròpia de cadascuna seria la dominant²⁷⁵. En paraules de **P.P. Ripollès**, aquestes “emissions cíviques”, que, segons tots els indicis, «han de connectarse con las voluntades y las necesidades locales, antes que con las necesidades del estado romano o con programas monetarios de origen estatal»²⁷⁶, sens dubte, «desempeñaron una importante función en la economía de la época, permitiendo monetizar hasta los más insignificantes intercambios, a pesar de que sus emisiones fueron irregulares, de escaso volumen y su circulación preferentemente de ámbito local»²⁷⁷.

4.- EL CAMP DE TARRAGONA EN EL MARC DEL PROCÉS DE CONQUESTA ROMANA DE LA PENÍNSULA IBÈRICA A PARTIR DELS TESTIMONIS LITERARIS, EPIGRÀFICS I NUMISMÀTICS.

Com ja vam anunciar *supra*, en aquest darrer apartat del present capítol, dedicat a les fonts literàries, epigràfiques i numismàtiques, farem referència als esdeveniments que es produïren al Camp de Tarragona al llarg del procés de conquesta i d'ocupació romana, i els vincularem, mitjançant les dades que ens aporten aquestes fonts antigues, amb les actuacions més notables portades a terme pels romans a la resta de la Península Ibèrica, dedicant, lògicament, una especial atenció a aquelles esdevingudes al quadrant nord-oriental peninsular on es trobava ubicada la *regio Kessetania*, dins la qual es trobava integrat l'actual Camp de Tarragona, un territori que, sens dubte, jugà un paper de primer ordre com es pot deduir a partir de les nombroses referències trobades a les fonts literàries antigues, explicable per la presència de *Tarraco*, el principal baluard dels romans a la península des dels primers moments de la conquesta.

Així doncs, aprofitarem aquest apartat per a realitzar, a partir d'aquests testimonis literaris, epigràfics i numismàtics, un balanç de l'actuació romana a *Hispania* al llarg de les èpoques tardo-republicana i augustiana, que es centrarà de manera molt especial en els fets esdevinguts al nord-est peninsular.

4.1.- La II Guerra Púnica i la conquesta romana del quadrant nord-est de la Península Ibèrica.

Tal i com acabem de veure, les primeres mencions referents a *Hispania* i, en conseqüència, també al litoral nord-oriental de la Península Ibèrica en el qual queda inserit el nostre territori, les trobem, fonamentalment, a **Polibi** i a **Titus Livi** en relació amb les primeres campanyes militars dels Escipions, que constituïren l'immediata resposta romana a la presa de la ciutat de *Saguntum* per part dels cartaginesos, l'any 218 a.C. (**Polibi**, *Hist.* III,

²⁷⁴ P.P. Ripollès, “Augusto: las cecas hispanas”, *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, pp. 26-27.

²⁷⁵ Les encunyacions locals de bronze constituïren una petita quantitat de la riquesa en circulació, però assoliren un rol decisiu per a les petites transaccions comercials, doncs suposen la moneda preponderant en la massa monetària de les ciutats hispàniques. Aquest fet explicaria que amb la finalització de les encunyacions de moneda a les províncies occidentals, sota el govern de Claudi, s'iniciés un notable fenomen d'imitació de les encunyacions oficials de la seca de Roma i que es contramarcaren moltes de les monedes provincials amb l'objectiu de solucionar la manca de moneda de bronze. Veure: P.P. Ripollès, *La circulació monetària en la Tarraconense mediterranea*, València 1982, pp. 378-379.

²⁷⁶ P.P. Ripollès, “Augusto: las cecas hispanas”, *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, p. 26.

²⁷⁷ P.P. Ripollès, “Augusto: las cecas hispanas”, *I Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August (Barcelona, 13-14 de novembre de 1997)*, Barcelona 1997, p. 21.

15-17; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 5-21; **Apià**, *Iber.* X-XII, 36-47), esdeveniment que significà la ruptura del Tractat de l'Ebre, signat entre Roma i Cartago, les dues grans potències del Mediterrani occidental de l'època, l'any 226 a.C. (**Polibi**, *Hist.* II, 13, 7; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 2, 7; **Apià**, *Iber.* VI, 25-27), i que suposà l'inici d'un conflicte bèl·lic a la Península Ibèrica, conegut com a II Guerra Púnica (218-202 a.C.), que, com tots sabem, finalitzà amb la victòria romana i significà el començament de l'extensió del domini romà pels territoris hispànics²⁷⁸.

Hem de dir que aquestes notícies contingudes a les fonts literàries antigues tenen en general un caràcter bàsicament militar i logístic i que aquelles que al·ludeixen directament al Camp de Tarragona es centren exclusivament a *Tarraco*, el principal nucli urbà enclavat a les nostres contrades, que, precisament té els seus inicis com a ciutat ibero-romana pròpiament

²⁷⁸ Les veritables raons de la guerra han estat una qüestió molt debatuda entre els historiadors. Sense entrar en la problemàtica, només indicar que les hem de trobar molt abans del 219-218 a.C., derivades de les contínues friccions entre les dues potències (**Polibi**, *Hist.* III, 22, 24, 25 i 27), que ja s'havien enfrontat bèl·licament durant la I Guerra Púnica (264-241 a.C.), conflicte que acabà amb la derrota dels púnics, els quals l'any 238 a.C., sota les ordres d'Hamílcar, iniciaren la conquesta militar de la Península Ibèrica per a compensar les pèrdues sofertes i crear els fonaments d'un nou imperi (**Dió Cassi**, *Hist. rom.* XII, 48; **Polibi**, *Hist.* II, 1). El detonant definitiu el constituí l'aliança de Roma amb Sagunt, que s'establí, probablement, després del Tractat de l'Ebre (226 a.C.), en el qual només es prohibia la superació d'aquest límit fluvial (**Polibi**, *Hist.* II, 13, 7; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 2, 7; **Apià**, *Iber.* VII, 25-27). Per tant, en teoria, els púnics tenien les mans lliures per actuar fins a l'Ebre. L'aliança Roma-Sagunt, constituí una clara provocació que va incitar a Hanníbal a atacar Sagunt (**Polibi**, *Hist.* III, 15-17; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 5-21; **Apià**, *Iber.* X-XII, 36-47). Per això, és curiós que Roma declarés la guerra a Cartago per l'atac d'Hanníbal a Sagunt al·legant la violació del Tractat de l'Ebre. Les fonts escrites que ens parlen de l'esdeveniment, **Polibi**, **Titus Livi** i **Apià**, defensen la innocència romana, però hem de tenir en compte que aquestes veuen el conflicte des de l'òptica romana. No sembla massa convincent la suggerència de **J. Carcopino** d'identificar al *Hiberus* amb el riu Xúcar per a situar Sagunt al sud de l'Ebre i, d'aquesta manera, demostrar la violació del tractat comesa per Hanníbal. Sobre el Tractat de l'Ebre i els precedents i causes de la II Guerra Púnica podeu consultar: J.S. Reid, "Problems of the Second Punic War", *Journal of Roman Studies*, III (1913) i V (1915), pp. 175-196 i 87-124; M. Cary, "A forgotten treaty between Rome and Carthage", *ibidem*, IX (1919), pp. 67-77; R.L. Beaumont, "The date of the first treaty between Rome and Carthage", *ibidem*, XXIX (1939), pp. 74-86; M. David, "The treaties between Rome and Carthage and their significance for our knowledge of Roman international law", *Symbolae ad jus et historiam antiquitatis pertinentes Julio Christiano van oven dedicatae (symbolae van oven)*, Leiden 1946, pp. 231-250; J. Carcopino, "Le traité d'Hasdrubal et la responsabilité de la Deuxième Guerre Punique", *Revue d'Études Anciennes*, LV (1953), pp. 258-293; *Idem*, "Le traité romain-barcelde de 226 av.J.-C.", *Mélanges d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire offerts à J. Carcopino* (3 vols.), III, Hachette, París 1966, pp. 747-762; *Idem*, "Antes del imperialismo romano: la agresión púnica en violación del tratado del Ebro", *Etapas del imperialismo romano*, Paidós, Buenos Aires 1968, pp. 23-76; A. Aymard, "Les deux premiers traités entre Rome et Carthage", *Revue des Études Anciennes*, LIX (1957), pp. 277-293; B. Combat Farnoux, *Les Guerres Punique*, Presses Universitaires de France, París 1960; A.E. Astin, "Saguntum and the Origins of the Second Punic War", *Latomus*, 26 (1967), pp. 577-596; R.M. Errington, "Rome and Spain before the Second Punic War", *ibidem*, 29 (1970), pp. 25-57; T. Liebmann-Frankfort, "Du traité de l'Èbre à la paix de Dardanos. Variations romaines sur le respect dû à la parole donnée", *ibidem*, XXX (1971), pp. 585-597; *Idem*, "Le 'Traité de l'Èbre' et sa valeur juridique", *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, 50 (1972), pp. 193-204; L. Capogrossi Colognesi, "In margine al primo trattato tra Roma e Cartagine", *Studi in Onore di Edoardo Volterra*, Milà 1971, pp. 171-189; R.E. Mitchells, "Roman-Carthaginian Treaties: 306 and 279/8 B.C.", *Historia*, 20 (1971), 633-655; A. Piganiol, "Observations sur la date des traités conclus entre Rome et Carthage", *Scripta Varia II. Les origines de Roma et la République*, R. Bloch, A. Chastagnol, R. Chevallier i M. Renard (eds.), *Latomus*, 132, Brusel·les 1973, pp. 237-248; A. Sancho Royo, "En torno al Tratado del Ebro entre Roma y Asdrúbal", *Habis*, 7 (1976), pp. 75-110; P. Bosch Gimpera, "Carcopino et la localisation de l'Èbre", *Hommages à la mémoire de Jérôme Carcopino*, París 1977, pp. 31-34; G. Chic, "La actuación político-militar cartaginesa en la Península Ibérica entre los años 237 y 218", *Habis*, 9 (1978), pp. 233-242; N. Santos Yanguas, "El tratado del Ebro y el origen de la Segunda Guerra Púnica", *Hispania*, XXXVII (1977), pp. 269-298; M.J. Pena, "La (supuesta) cláusula referente al sudeste y al Levante peninsular en el primer tratado entre Roma y Cartago", *Simposi Internacional. Els orígens del Món Ibèric (Barcelona-Empúries, 1977)*, *Ampurias*, 38-40 (1978), pp. 511-530; J.M. Roldán Hervás, "Cartago y Roma en la Península Ibérica", *Historia de España Antigua II. Hispania romana*, Càtedra, Madrid 1978, pp. 15-49; B. Caven, *The Punic Wars*, Londres 1980; J.M. Blázquez, "La expansión cartaginesa", *Historia de España Antigua I. Protohistoria*, Càtedra, Madrid 1980, pp. 389-408; *Idem*, "Los bárquidas en la Península Ibérica", *ibidem*, pp. 439-461; J. Uroz Saez, "¿Turbuletas o Turdetanos en la Guerra de Sagunto", *Lucentum*, I (1982), pp. 173-182; C. Nicolet, *Roma y la conquista del mundo mediterráneo, 264-27 a. de J.C. 2/La génesis de un imperio*, Nueva Clío, 8 bis, Labor, Barcelona 1984, pp. 531-532; A.M. Eckstein, "Rome, Saguntum and the Ebro treaty", *Emerita*, 52 (1984), pp. 51-68; F.A. Muñoz, C. González Román i J.M. Roldán Hervás, "Roma contra Cartago", *Cuadernos de Historia* 16, núm. 12, Madrid 1985; A. Pelletier, "Sagontins et turdétans a la veille de la Deuxième Guerre Punique", *Revue des Études Anciennes*, LXXXVIII (1986), pp. 307-315; P. Jacob, "L'Ebre de Jérôme Carcopino", *Gerión*, VI (1988), pp. 187-222; J.B. Tsirkín, "El Tratado de Asdrúbal con Roma", *Polis*, 3 (1991), pp. 147-152; B. Scardigli, *I trattati romano-cartaginesi*, Pisa 1991; S.J. Keay, *Hispania Romana*, Barcelona 1992, pp. 29-33; AA.VV., *La España romana y visigoda (siglos III a.C.-VII d.C.)*, *Historia de España*, A. Domínguez Ortiz (dir.), vol. 2, Planeta, Barcelona 1993, pp. 17-33; J. Gómez de Caso Zuriaga, "El olvidado tratado del 239/8, sus fuentes y el número de tratados púnico-romanos", *Polis*, 6 (1994), pp. 93-141; *Idem*, "Antecedentes de la Primera Guerra Púnica: de la guerra de Pirro al incidente de Mesina", *ibidem*, 8 (1996), pp. 101-141; *Idem*, "En torno al inicio de la Primera Guerra Púnica: el asunto de Mesina", *ibidem*, 9 (1997), pp. 131-182; J. Pons, *Territori i societat romana a Catalunya (dels inicis al Baix Imperi)*, Edicions 62, Barcelona 1994, pp. 31-35; M. Salinas de Frías, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, pp. 23-30; Y. Le Bohec, *Histoire militaire des Guerres Punique*, 264-146 avant J.-C., París 1996; J. Maluquer de Motes, *Prehistòria i Edat Antiga (fins al segle III)*, *Història de Catalunya*, vol. I, P. Vilar (dir.), Edicions 62, Barcelona 1998, pp. 301-306 i 312-316; B.D. Hoyos, *Unplanned Wars. The Origins of the first and Second Punic Wars*, Berlín-Nova York 1998; J.-M. Roddaz, "Les Scipions et l'Hispanie", *Revue des Études Anciennes*, C (1998), pp. 341-358; C. González Wagner, "Los Bárquidas y la conquista de la península ibérica", *Gerión*, XVII (1999), pp. 263-294. També podeu trobar interessants dades sobre els preàmbuls i els esdeveniments bèl·lics de la II Guerra Púnica a l'apèndix històrico-geogràfic, realitzat per **F.J. Fernández Nieto**, que incorpora la següent publicació: Titus Livi, *Historia de Roma desde su fundació*, XXVI-XXX, J.A. Villar Vidal (trad.), Biblioteca Clásica Gredos, núm. 177, Madrid 1993, pp. 443-523.

dita en aquests incipients moments de la intervenció romana a *Hispania*.

Els testimonis literaris antics ens informen de l'arribada d'un exèrcit romà al litoral nord-oriental d'*Hispania* per intentar tallar el subministrament de les tropes púniques d'Hanníbal, integrades per més de cent mil homes, que, havien sortit de la capital cartaginesa, *Carthago Nova* (actual Cartagena), fundada per Hàsdrubal entre el 230 i el 221 a.C. amb el nom de *Qart-Hadashat* ("ciutat nova")²⁷⁹, a la primavera del 218 a.C., i creuen les terres del *Cis Hiberum* en direcció als Pirineus amb la intenció d'arribar a Itàlia a través del sud de la Gàl·lia i la part occidental dels Alps, sotmetent a tots els pobles indígenes, un darrera l'altre, que anaven trobant al seu pas, lacetans, ilergets, bargusis, ausetans, airenosins i andosins (**Polibi**, *Hist.* III, 35; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 22-24; **Apià**, *Iber.* XIII-XIV, 48-56)²⁸⁰.

Aquest exèrcit romà, integrat per dues legions amb quatre mil legionaris cadascuna i tres-cents genets, catorze mil soldats dels aliats i mil sis-cents de cavalleria i seixanta quinqueremes (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 17, 5-8), es trobà, inicialment, sota el comandament del cònsol Publi Corneli Escipió, el magistrat *cum imperio* al qual se li havia encarregat la missió per terres hispàniques (**Polibi**, *Hist.* III, 40, 2; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 17, 1), però davant el ràpid avanç de les tropes d'Hanníbal, es va veure obligat a delegar el comandament en el seu germà, Cneu Corneli Escipió²⁸¹, i d'aquesta manera poder unir-se amb els contingents militars que es trobaven sota la direcció del pretor de la Gàl·lia Cisalpina, Luci Manli, els quals s'havien d'ocupar de la defensa d'Itàlia (**Polibi**, *Hist.* III, 41, 4-8 i III, 49, 1-4; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 26, 3-5 i XXI, 32, 1-5).

L'exèrcit de Cneu, procedent de *Massalia*, va desembarcar, concretament, l'estiu del 218 a.C. al port d'*Emporion*, ciutat grega aliada de Roma, situada al golf de Roses, des d'on es dirigí, resseguint la costa, vers el sud, fins a la desembocadura del riu Ebre, sotmetent i pactant amb els pobles ibèrics que habitaven aquestes àrees litorals i arribant a establir *societates armorum*, és a dir, aliances armades que possibilitaren el reclutament de tropes

²⁷⁹ Sobre el moment de la fundació púnica de *Carthago Nova* i l'elecció del seu emplaçament podeu veure bàsicament: S.F. Ramallo Asensio, *La ciudad romana de Carthago Nova: la documentación arqueológica*, Múrcia 1989, p. 37; S.F. Ramallo *et alii*, "Carthago Nova", *I Congreso Histórico-arqueológico Hispano-italiano (Elche, 26-29 de octubre de 1989)*, *Dialoghi di Archeologia*, 1-2 (1992), p. 108.

²⁸⁰ Sens dubte, Hanníbal va triar un itinerari que no li presentés massa problemes i, per aquesta raó, en lloc d'agafar el camí més curt per arribar als Alps, va preferir fer una volta considerable i evitar, d'aquesta manera, les colònies gregues, fonamentalment, *Massalia* i *Emporion*, aliades de Roma. Els testimonis literaris antics que ens parlen de l'expedició hannibàlica, fonamentalment **Polibi** i **Titus Livi**, semblen indicar que el general cartaginès, en lloc de travessar els Pirineus pel coll del Portús, el lloc més senzill, va optar per utilitzar el coll de la Perxa, a 1.577 m.s.n.m., que es troba entre la Cerdanya i el Conflent, buscant evitar les àrees d'influència de la filo-romana *Emporion*, que li podria haver dificultat el viatge. Malgrat les precaucions preses, Hanníbal, una vegada va creuar l'Ebre, degué sotmetre per la força diversos pobles. Segons **Polibi**, es va veure obligat a sotmetre els *ilergetes*, *bargusii*, airenosins i andosins fins arribar als Pirineus (**Polibi**, *Hist.* III, 35), mentre que **Titus Livi**, que també ens transmet el mateix episodi, afirma que el cartaginès sotmeté les tribus dels *ilergetes*, *bargusii*, *ausetani* i la *Lacetania* (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 23). Les referències als ilergetes i als lacetans, indicarien que Hanníbal, després de creuar l'Ebre, va resseguir, probablement, el litoral fins arribar, aproximadament, a *Tarraco*, des d'on va decidir endinsar-se vers interior, passant pels territoris lacetà i ilergeta, on, segons les fonts, tingué problemes amb els indígenes. A continuació, va seguir, possiblement, el curs del riu Segre que el portaria cap a les terres dels bargusis, dels andosins i dels airenosins. El fet que apareguin, dins els llistats de pobles sotmesos per Hanníbal subministrats per les fonts literàries, els airenosins, que semblen relacionats amb Andorra, els andosins, que haurien de vincular amb la Vall d'Aran, i els bargusis, que ocupaven les terres al voltant del Cadí, el Solsonès, el Berguedà i el Lluçanès, ens estaria indicant, sense cap mena de dubte, que els exèrcits cartaginesos van evitar passar per la costa. En aquest sentit, sembla menys lògica la citació que fa **Livi** dels ausetans, que, possiblement, va confondre amb els andosins, als quals no es refereix. La cita dels ausetans també es podria explicar pel fet que fossin integrants, juntament amb els seus bel·licosos veïns, els bergistans, de la resistència contra els púnics, que pogué haver estat incitada pels mateixos romans. Les fonts literàries no fan referència als ceretans, habitants de la Cerdanya, un territori que Hanníbal havia de travessar per salvar els Pirineus pel coll de la Perxa, fet del qual es dedueix que no oposaren resistència. D'aquesta manera, Hanníbal abandonà la península i s'endinsà a les terres dels bèbrics i dels volsques. Veure: A. Berthelot, "Itinéraire d'Hannibal à travers la Gaule", *Revue des Études Anciennes*, XXXVII (1935), pp. 185-204; J. Martínez Gázquez, "Sobre Aníbal y su paso por los Pirineos", *A Pere Pericay (II)*, *Faventia*, 3/2 (1981), pp. 223-226; N. Santos Yanguas, "El paso de Aníbal por los Pirineos", *Memorias de Historia Antigua*, X (1989), pp. 125-140; J. Maluquer de Motes, *Prehistòria i Edat Antiga (fins al segle III)*, *Història de Catalunya*, vol. I, P. Vilar (dir.), Edicions 62, Barcelona 1998, pp. 306-309.

²⁸¹ No està gens clara la natura de l'*imperium* de Cneu Corneli Escipió. En opinió de **J.S. Richardson** i **R.C. Knapp**, Cneu tindria un *imperium pro praetore*, mentre que per autors com **W.F. Jashemski** i **M. Salinas de Frías** és més factible considerar que posseïa un *imperium proconsular* i que, per tant, era un *legatus pro consule*. Veure: W.F. Jashemski, *The origins and history of the proconsular and the propraetorian imperium to 27 B.C.*, Roma 1966 (Chicago 1950), pp. 22-24; R.C. Knapp, *Aspects of the Roman Experience in Iberia 206-100 B.C.*, *Anejos de Hispania Antiqua*, IX, Valladolid 1977, pp. 86-87; J.S. Richardson, *Hispaniae. Spain and the development of Roman imperialism, 218-82 B.C.*, Cambridge 1986, p. 36; M. Salinas de Frías, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, p. 24.

auxiliars (**Polibi**, *Hist.* III, 76, 1-6; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 60; **Apià**, *Iber.* XV, 57-59). **Polibi** és l'autor que més informació ens aporta sobre aquests esdeveniments i ens informa de com Cneu Corneli Escipió, després d'haver assegurat tota la regió costanera al nord de l'Ebre, de la qual forma part el Camp de Tarragona, i d'haver-se dotat d'un notable exèrcit, també integrat per aliats indígenes, es dirigí vers l'interior del *Cis Hiberum* aconseguint finalment convertir en aliades totes les comunitats de la regió (**Polibi**, *Hist.* III, 76, 6).

La rapidesa amb la qual, segons les fonts literàries antigues, les tropes romanes reaccionaren i assoliren les terres ibèriques ens indica que els romans, malgrat ser la seva primera intervenció militar a la Península Ibèrica, ja tenien un coneixement suficient del territori, la qual cosa ens portaria a pensar en l'existència de contactes previs entre Itàlia i *Iberia*. De fet, sabem que la zona del nord-est peninsular, especialment la seva franja costanera, havia estat activament freqüentada, molt abans de que esclatés aquest conflicte bèl·lic, pels grecs massalotes, aliats dels romans, que fundaren *Emporion*, i, en menor mesura, per itàlics, tal i com indica la notable presència de productes romano-itàlics en aquest litoral nord-oriental de la península durant la primera meitat del s. III a.C., un fet que, d'altra banda, enllaçaria amb la problemàtica entorn als tractats signats entre Roma i *Carthago* i la delimitació de les respectives àrees d'influència comercial²⁸².

La primera batalla entre romans i cartaginesos, que ens relaten els historiadors **Polibi** i **Titus Livi**, es produí a les rodalies de *Tarraco*, a una població anomenada *Cissa* (**Polibi**, *Hist.* III, 76, 2) o *Cissis* (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 60, 7), topònim que s'ha identificat amb la llegenda «*KeSE*» observada als denaris ibèrics, una batalla on l'exèrcit cartaginès comandat per Hannó, que s'encarregava del control de la regió al nord de l'Ebre, fou derrotat.

Però, poc després, aparegué un segon exèrcit púnic dirigit per Hàsdrubal, que derrotà als romans (**Polibi**, *Hist.* III, 76, 4). **Titus Livi** narra els esdeveniments i parla per primer cop de *Tarraco* (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 61, 2). Tot i que les fonts parlen d'una dualitat *Kese-Tarraco*²⁸³, tal i com hem dit, la numismàtica i l'arqueologia semblen demostrar que *Kese* i *Tarraco* van ser el mateix centre.

Després de la seva derrota davant les tropes d'Hàsdrubal, Cneu Corneli Escipió es retirà vers *Emporion*, que encara constituï a una zona més segura pels romans, deixant, segons **Titus Livi** una petita guarnició a *Tarraco*, «*praesidium Tarracone modicum*» (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 61, 4-5). Aquest campament romà, ubicat significativament al punt més alt del turó tarragoní, des d'on controlar perfectament el nucli ibèric preexistent (que ha estat documentat per l'arqueologia) i el territori circumdant (**Fig. 22**)²⁸⁴, fou dotat d'un port (**Titus**

²⁸² E. Sanmartí Greco, "El taller de las pequeñas estampillas en la Península Ibérica", *Ampurias*, XXXV (1973), pp. 156-158; J. Barberà, "Tràfic comercial a la Laietània en el s. III a.C.", *Itaca. Annexos*, 1, Barcelona 1998, pp. 89-99.

²⁸³ J. Martínez Gázquez, "Tarragona y los inicios de la romanización de Hispania", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 76-77.

²⁸⁴ J.M. Recasens, *La Ciutat de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, p. 86; M.T. Miró, "Restes ibèriques al carrer Caputxins (Tarragona)", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 6-7 (1984-85), pp. 3-9; *Idem*, "El nucli ibèric de Tarragona: dels inicis a la integració dins la ciutat romana", *Jornades Internacionals d'Arqueologia romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior (Granollers, 5-8 de febrer de 1987)*, Documents de Treball, Granollers 1987, pp. 284-290 (també publicat a *Itaca. Annexos*, 1, Barcelona 1998, pp. 373-379); *Idem*, "Dades per a un estudi de l'evolució urbanística de Tarraco: el carrer dels Caputxins de Tarragona", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, vol. 1, Tarragona 1994, pp. 287-288; M. Adserias *et alii*, "Les excavacions realitzades a Tarragona durant el Pla de Solidaritat amb l'Atur l'any 1984", *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*, pp. 35-42; M. Adserias, L. Burés i E. Ramon, "L'evolució del sector sud-occidental de Tarraco (segle II a.C.-V d.C.): excavacions en el solar del carrer de Pere Martell", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, vol. 1, Tarragona 1994, pp. 17-18; X. Aquilué i X. Dupré, *Reflexions entorn de Tarraco en època tardeo-republicana*, Forum 1, Tarragona 1986; M.T. Miró i X. Dupré, "C. Caputxins, número 24 (Tarragona, Tarragonès)", *Arqueologia* 84-85, Madrid 1987, pp. 127-128; *Idem*, "C. Caputxins, núms. 33, 35 y 37, Tarragona (Tarragonès)", *ibidem*, p. 128; J.-V.M. Arbeloa i Rigau, "Prospeccions i excavacions arqueològiques", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 243-248; M. Adserias i E. Ramon, "Excavacions al carrer de Pere Martell-Eivissa: noves aportacions al coneixement arqueològic del sector sud-occidental de Tarragona", *Acta Arqueològica de Tarragona*, IV (1990-91), pp. 47-53; AA.VV., *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana (Campanyes 1982-1989)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1993, pp. 245-246, 255 i 259; M. Adserias, L. Burés, M.T. Miró i E. Ramon, "L'assentament pre-romà de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), pp. 177-227; *Idem*, "L'assentament pre-romà i el seu paper dins l'evolució de la ciutat de Tarraco", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, vol. 1, Tarragona 1994, pp. 15-16; E. Ramon, "L'assentament ibèric de Tarraco", *Dossier: Els ibers al Camp de Tarragona. Estat de la qüestió, Kesse*, 26 (agost de 1998), pp. 14-

Livi, *Ab Urb.* XXI, 61; XXII, 22, 1-2; i XXVI, 17; **Estrabó**, *Geogr.* III, 4, 7) (**Fig. 23**)²⁸⁵ i fou encerclat per una muralla, de la què encara resten alguns llenços a la Part Alta de Tarragona, que es començà a bastir per ordre de Cneu Corneli Escipió, la construcció de la qual fou continuada pel seu germà gran Publi Corneli Escipió i enllestida sota el comandament del fill d'aquest, Publi Corneli Escipió Africà (**Fig. 24**)²⁸⁶. **T. Hauschild**

18; I. Arrayás, *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), pp. 114-119; P. Otiña i J. Ruiz de Arbulo, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), pp. 107-136 (especialment pàgina 127-131); D. Asensio, M. Ciuraneta, S. Martorell i P. Otiña, "L'assentament ibèric de Tarragona. L'excavació de Manuel Berges al carrer dels Caputxins l'any 1978", *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana (Tarragona, 15, 16 i 17 d'abril de 1999)*, J. Ruiz de Arbulo (ed.), Documents d'Arqueologia Clàssica, 3, Tarragona 2000, pp. 71-81.

²⁸⁵ De la polèmica sobre les condicions portuàries de *Tarraco* transmesa per **Estrabó** (*Geogr.* III, 4, 7), que mai visità la ciutat, contrastant dues fonts dels ss. III i II a.C., **Eratòstenes** de Cirene i **Artemidor** d'Èfes, i que insinuava la inexistència d'un port a *Tarraco*, hem d'extreure la conclusió que, en efecte, la *Tarraco* de la II Guerra Púnica no contava amb un autèntic port natural com el de *Carthago Nova*, sinó amb una petita platja al costat de la desembocadura del Francolí, però que reunia condicions suficients com per a permetre el desembarcament dels grans contingents militars romans durant tot el llarg conflicte romano-cartaginès, tal i com indiquen les fonts literàries. Altres autors, també ens parlen del port tarraconense i dels inicis de la seva activitat. Per exemple, **Titus Livi**, ens diu que l'any 217 a.C. es va produir el desembarcament al «portuum Tarraconensis» de la gran flota naval romana, composta de trenta naus, que traslladava els vuit mil homes de l'exèrcit de reforç de Publi Corneli Escipió, que venia en ajut del seu germà Cneu (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXII, 22, 1-2). Les ambigües paraules de **Livi** ens podrien fer pensar que ja en aquesta primerenca època existien alguna mena de construccions i més considerant que el mateix **Livi**, una mica abans, ens informa que quan Cneu Corneli Escipió arribà l'any 218 a.C. la seva flota es refugià a *Emporion*, indicant que la rada de *Tarraco* no oferia les condicions naturals apropiades i que requeria la construcció d'instal·lacions portuàries, que, possiblement, començaren a materialitzar-se l'hivern del 218 a.C. (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 61). **Titus Livi** tornarà a referir-se a *Tarraco* en diverses ocasions com a lloc d'embarcament i desembarcament (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVI, 17). Sobre les instal·lacions portuàries de *Tarraco* i les darreres troballes arqueològiques efectuades al sector occidental de la ciutat, concretament a l'àmplia zona anomenada PERI-2, Tabacalera-Jaume I, podeu consultar: B. Hernández Sanahuja, *Historia del puerto de Tarragona desde su origen hasta nuestros días*, Tarragona 1859, pp. 12-13; *Idem*, "Noticia de un corte vertical verificado en las excavaciones de la cantera del puerto de Tarragona", *Gaceta de Madrid* (11 de octubre de 1860); B. Hernández Sanahuja i J.M. Torres, *El Indicador Arqueológico de Tarragona. Manual descriptivo de las antigüedades que se conservan en dicha ciudad y sus cercanías, con designación de los puntos donde se encuentran y ruta que debe seguirse para recorrerlos con facilidad*, Tarragona 1867 (ed. facsímil, Tarragona 1982, amb introducció de **R. Cortés**; reed. en facsímil de la primera edició, València 1998), pp. 135-138; S. Bellido i B. Hernández Sanahuja, "Antecedentes sobre la historia antigua y moderna del puerto de Tarragona", *Memoria sobre los actos más importantes de la Junta de Obres del Puerto*, Tarragona 1883, pp. 131-165 (reed. Tarragona 1986); E. Morera Llauredó, *El puerto de Tarragona*, Tarragona 1910; J.M. Recasens, *La Ciutat de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, pp. 115-116 i 210-211; J. Aresté, *El crecimiento de Tarragona en el siglo XIX. De la nueva población del puerto al Plan de Ensanche*, Tarragona 1981; R. Cortés, "L'equipament urbà de Tarraco", *Universitas Tarraconensis*, VI (1983-84), pp. 116-117; E. Duran, *Lluís Ponç d'Icard i el Llibre de les Grandeses de Tarragona*, Curial, Barcelona 1984, pp. 225-228 (edició del manuscrit original en català); D. López i S.J. Rovira, *El port de Tarragona*, Tarragona 1986; J. Alemany, J. Blay i S. Roquer, *Port de Tarragona. Història i actualitat*, Tarragona 1986; R.L. Kagan (dir.), *Ciudades del Siglo de Oro. Las Vistas Españolas de Anton Van den Wynngaerde*, El Viso, Madrid 1986, pp. 174-180; J. Rougé, "Routes et ports de la Méditerranée antique", *Rivista di Studi Liguri*, LIII (1987), pp. 151-170 (especialment pàgina 160); W. Pérez Martín, "Hernández Sanahuja y el puerto romano de Tarragona", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, Extra (1991), pp. 7-17; X. Aquilué, X. Dupré, J. Massó i J. Ruiz de Arbulo, *Tarraco. Guia Arqueològica*, El Mèdol, Barcelona 1991, pp. 43-45; *Idem*, *Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Tàrraco*, El Mèdol, Tarragona 1999, pp. 56-59; J. Sánchez Real, *Puerto de Tarragona. Acontecimientos notables en su construcción (1802-1829)*, Tarragona 1995; I. Arrayás, *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), pp. 134-136; M. Adserias, C.A. Pociña i J.A. Remolà, "L'hàbitat suburbà portuari de l'antiga Tarraco. Excavacions al sector afectat pel PERI 2 (Jaume I-Tabacalera)", *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana (Tarragona, 15, 16 i 17 d'abril de 1999)*, J. Ruiz de Arbulo (ed.), Documents d'Arqueologia Clàssica, 3, Tarragona 2000, pp. 137-154; P. Otiña i J. Ruiz de Arbulo, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), pp. 111-112; J.C. Márquez Villora, *El comercio de alimentos en el litoral oriental de la Península Ibérica durante el Alto Imperio Romano*, Alacant 2001 (Tesi Doctoral), pp. 649-650; C.A. Pociña i J.A. Remolà, "Algunas aportaciones al conocimiento del puerto de Tarraco (Hispania Tarraconensis)", *Saguntum*, 33 (2001), pp. 85-96.

²⁸⁶ Respecte a les muralles tardo-republicanes de la ciutat veure: B. Hernández Sanahuja, "Muros ciclòpeos de Tarragona", *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, II (1868), pp. 413-436; E. Hübner, *Römische Herrschaft in Westeuropa*, Berlín 1890, p. 181; E. Morera Llauredó, *Provincia de Tarragona, Geografía General de Catalunya*, vol. IV, F. Carreras i Candí (dir.), Barcelona 1910, pp. 124-125 i 175-178; *Idem*, *Tarragona cristiana*, V, Tarragona 1981 (original Tarragona 1897-1959, 5 vols.); P. Bosch Gimpera, "Problemas d'història antiga i d'arqueologia tarragonines", *Butlletí Arqueològic*, èp. III, 28 (1925), pp. 125-130; J. Serra Vilaró, *Excavaciones en Tarragona*, Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, 116, Madrid 1932; *Idem*, "La muralla de Tarragona", *Archivo Español de Arqueología*, 22 (1949), pp. 221-236; J. Puig i Cadafalch, *L'arquitectura romana a Catalunya*, Barcelona 1934, pp. 38-40 (reedició de J. Puig i Cadafalch, A. de Falguera i J. Goday, *L'arquitectura romana a Catalunya. Precedents. L'arquitectura pre-romànica*, vol. I, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1909; 2ª ed. facsímil, Barcelona 1983); A. Schulten, *Tarraco*, Barcelona 1948, p. 21 (reed. Tarragona 1976); J.M. Recasens, *La Ciutat de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, pp. 85-87 i 111-110; T. Hauschild, "La puerta romana de la muralla de Tarragona", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 121-128 (1973-74), pp. 23-33 (recopilat a T. Hauschild, *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, pp. 19-49); *Idem*, "Das römische turm in der Stadtmauer von Tarragona", *Madrider Mitteilungen*, 15 (1974), pp. 145-155; *Idem*, "Torre de Minerva (Sant Magí). Ein turm in der römischen Stadtmauer von Tarragona", *ibidem*, 16 (1975), pp. 246-262; *Idem*, "Torre de Minerva (Sant Magí). Una torre de la muralla romana de Tarragona", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 133-140 (1976-77), pp. 49-73 (recopilat a T. Hauschild, *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, pp. 51-85); *Idem*, "Die römische Stadtmauer von Tarragona", *Madrider Mitteilungen*, 20 (1979), pp. 204-250 (recopilat a T. Hauschild, *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, pp. 131-192); *Idem*, "Muralla de Tarragona, Tarragona (Tarragonès)", *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Barcelona 1982, pp. 350-351; *Idem*, "La muralla y el recinto superior romano de Tarragona. Nuevas aportaciones para su estudio", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 101-139; *Idem*, *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, p. 10; *Idem*, "Excavaciones en Tarraco", *Arqueología de las ciudades modernas superpuestas a las antiguas*, Saragossa 1985, pp. 171-177; *Idem*, "Ausgrabungen in der römischen Stadtmauer von Tarragona. Torre de Minerva (1979) und Torre de Cabiscol (1983)",

precisa que el terme “*praesidium*” que ens apareix a la notícia de **Livi** no implica necessàriament la construcció d’una fortificació i que, per tant, seria més correcte utilitzar pel cas de *Tarraco* el terme “*castellum*”²⁸⁷.

La instal·lació del campament escipional marca l’inici d’una nova fase en la evolució de *Tarraco*, que iniciaria la seva conformació com a ciutat ibero-romana. En aquest sentit s’ha d’entendre la controvertida frase de **Plini** «*Tarracon Scipionum opus, sicut Carthago*

Madrider Mitteilungen, 26 (1985), pp. 75-90 (traduït a T. Hauschild, “Excavaciones en la muralla romana de Tarragona”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7, 1984-85, pp. 11-38); *Idem*, “Murallas de Tarragona en el contexto de las fortificación del área occidental del Imperio Romano”, *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d’Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, vol. 1, Tarragona 1994, pp. 223-232; W. Grünhagen, “Bemerkungen zum Minerva-Relief in der Stadtmauer von Tarragona”, *Madrider Mitteilungen*, 17 (1976), pp. 209-225; N. Lamboglia, “Il problema delle mura e delle origini di Tarragona”, *Miscelánea Arqueológica XXV Aniversario de los Cursos Internacionales de Prehistoria y Arqueología en Ampurias (1947-1971)*, E. Ripoll (dir.), vol. I, Barcelona 1974, pp. 397-405; O. Valls i J. Massot, *Viatge pintoresc i històric. I. El Principat*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona 1974, pp. 135-137 i 159-160 (figs. XLIX) (original d’A. de Laborde, *Voyage pittoresque et historique de l’Espagne*, I, París 1806); D. Neubauer, “La construcción megalítica de las murallas ibero-romanas de Tarragona”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 2 (1980), pp. 107-112; Ll. Papiol, “La muralla romana de Tarragona: nuevas aportaciones”, *ibidem*, pp. 113-120; G. Alföldy, “Die älteste römische Inschrift des Iberischen Halbinsel”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 43 (1981), pp. 1-12; *Idem*, “La cultura epigráfica de la Hispania romana: inscripciones, auto-representación y orden social”, *En el año de Trajano. Hispania el legado de Roma (La Lonja-Zaragoza, septiembre-noviembre de 1998)*, Saragossa 1998, pp. 284-301; A. Balil, “Segni di scalpellino sulle mura romane di Tarragona”, *Epigraphica*, XLV (1983), pp. 231-237; E. Duran, *Lluís Ponç d’Icard i el Llibre de les Grandeses de Tarragona*, Curial, Barcelona 1984, pp. 96-109 (edició del manuscrit original en català); W.S. Kurtz, “Excavaciones en la Torre del Cabiscol. Muralla de Tarragona. Cerámica fabricada a mano del corte B. 1983”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 6-7 (1984-85), pp. 39-44; L.C. Avellà Delgado, “Las monedas de la Torre de Minerva”, *ibidem*, pp. 55-62; M. Vegas, “Estudio de algunos hallazgos cerámicos de la muralla de Tarragona, torre del Cabiscol”, *ibidem*, pp. 45-54; J. Sánchez Real, “La exploración de la muralla de Tarragona en 1951”, *Madrider Mitteilungen*, 26 (1985), pp. 91-117; *Idem*, *La muralla de Tarragona*, Tarragona 1986; *Idem*, “El método en la arqueología tarraconense. I. La muralla”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 8-9 (1986-87), pp. 35-54; *Idem*, “La primera exploración estratigráfica en la muralla de Tarragona (1951)”, *Recull Pau Delclòs i Dols (1865-1942)*, Tarragona 1998, pp. 205-234; R.L. Kagan (dir.), *Ciudades del Siglo de Oro. Las Vistas Españolas de Anton Van den Wyngaerde*, *El Viso*, Madrid 1986, pp. 174-180; X. Aquilué i X. Dupré, *Reflexions entorn de Tàrraco en època tardorepublicana*, Forum 1, Tarragona 1986, pp. 12-14 i 16; X. Dupré, “Torre de la Calle Vapor (Tarragona, Tarragonès)”, *Arqueología* 84-85, Madrid 1987, pp. 113-114; E. Riu, *L’arqueologia i la Tarragona feudal*, Forum 7, Tarragona 1987, pp. 8-14; X. Dupré, J. Massó, Ll. Palanques i P.A. Verduchi, “Circo romano de Tarragona (Tarragonès)”, *Arqueología* 84-85, Madrid 1987, pp. 112-113; *Idem*, *El Circ romà de Tarragona I. Les voltes de Sant Hermenegild*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 8, Barcelona 1988, pp. 21-22 i 29; TED’A, “El pas de la Via Augusta per la mansió de Tàrraco”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-89), pp. 123-134; *Idem*, “Aproximació a les fortificacions de Tarragona en èpoques moderna i contemporània. Excavacions en el sector del Castell del Rei-Baluard de Carles V”, *Quaderns d’Història Tarraconense*, X (1990), pp. 87-122; J.-V.M. Arbeloa i Rigau, “Prospeccions i excavacions arqueològiques”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), p. 255; X. Dupré, X. Aquilué, J. Massó i J. Ruiz de Arbulo, “La cronologia de les muralles de Tàrraco”, *Revista d’Arqueologia de Ponent*, 1 (1991), pp. 271-301; C. Benet, X. Fàbregas, J.M. Macias i J.A. Remolà, “Intervenció arqueològica a l’interior de la Torre de les Monges (segle XIV), Tarragona”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 13 (1991), pp. 146-151; J.J. Menchón, “Intervenció arqueològica al terrat de la Torre de les Monges (Tarragona). Informe preliminar”, *ibidem*, pp. 187-223; E. Ripoll, “Una cita de Benjamín de Tudela como pretexto: la muralla romana de Tarragona”, *Espacio, Tiempo y Forma*, 4 (1991) (serie I, Prehistoria y Arqueología), pp. 324-338; X. Aquilué, X. Dupré, J. Massó i J. Ruiz de Arbulo, *Tarraco. Guia Arqueològica*, El Mèdol, Barcelona 1991, pp. 37-42; *Idem*, *Guies del Museu d’Arqueologia de Catalunya. Tàrraco*, El Mèdol, Tarragona 1999, pp. 50-56; AA.VV., *Anuari d’intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana (Campanyes 1982-1989)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1993, p. 250; M. Güell i J. Sánchez Real, “Para una revisión del material del corte Sánchez Real de la muralla de Tarragona”, *Quaderns d’Història Tarraconense*, XIII (1994), pp. 77-94; F. Sabaté, *Territori de la Catalunya medieval. Percepció de l’espai i divisió territorial al llarg de l’Edat Mitjana*, Barcelona 1997, pp. 155-156; C. Salom, *La Muralla Romana*, Guia del Museu d’Història de Tarragona, 1, Tarragona 1997; J. Menchón i J. Massó, *Les Muralles de Tarragona. Defenses i fortificacions de la ciutat (s. II a.C.-XX d.C.)*, Centre d’Estudis Històrics Guillem d’Oliver, Tarragona 1998; R. Cornadó et alii, *Muralles de Tarragona. Catàleg de l’exposició*, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona - Museu d’Història de Tarragona, Tarragona 1998; A. Barreda, *Gentes itálicas en Hispania Citerior (218 a.C.-14 d.C.)*, *Los casos de Tarraco, Carthago Nova y Valentia*, Bellaterra 1998 (Tesi Doctoral), pp. 108-122; R. Mar, J. Massó, M. Pascual, L. Rego, J. Ruiz de Arbulo i C. Salom, *Tàrraco. Els monuments romans de Tarragona*, Edicions 62, Tarragona 1999; J. Menchón i J. Massó, *Les muralles de Tarragona. Defenses i fortificacions de la ciutat del s. II a.C.-XX d.C.*, Tarragona 1999; I. Arrayás, *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), pp. 119-125 i 128-134; J. Ruiz de Arbulo, “Els edificis públics de Tarragona”, *Dossier: Tarraco: un patrimoni*, *Kesse*, 28 (abril de 1999), pp. 13-20; M. Díaz García, “Tipocronología de los contextos cerámicos tardo-republicanos en Tarraco”, *Empúries*, 52 (2000), pp. 201-260 (especialment pàgina 202).

²⁸⁷ Durant les expedicions militars, les tropes romanes s’assentaven en *castra*, campaments militars itinerants, els quals, una vegada realitzada la conquesta d’un determinat territori, s’establitzaven i es convertien en *praesidia*, campaments més o menys permanents (doncs, si les necessitats ho requerien, podien canviar d’ubicació), situats, generalment, a centres indígenes preexistents o a llocs sense ocupació prèvia, però sempre a punts estratègics, que, amb el temps, s’arribaven, fins i tot, a fortificar i es convertien en autèntiques *ciuitates*. Aquest fou el cas de la guarnició establerta a *Tarraco* que, finalment, esdevindria una veritable ciutat. Les fonts literàries antigues es refereixen, directa o indirectament a altres guarnicions militars, i ens mostren com tota la regió costanera del nord-est peninsular, fidel a Roma, es trobava controlada per tot un seguit de guarnicions estables, que constituïren una primera estratègia d’ocupació del territori (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXIV, 41; XXIV, 17; XXVIII, 24, 5; XXVIII, 34; i XXVIII, 42; **Apià**, *Iber.* XXXVIII). La notable aparició de guarnicions romanes a les fonts literàries antigues fa pensar que també s’establiren com a mesura de repressió i control d’un nucli indígena sotmès per *deditio*, doncs, tal i com apunta **Livi**, sembla ser que la instal·lació d’una guarnició era una de les condicions necessàries per acceptar la rendició de l’assentament i considerar-lo sotmès (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVIII, 34). Veure: T. Hauschild, *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, p. 65; A. Prieto Arciniega, “Tarraco”, *I Congreso Histórico-arqueológico Hispano-italiano (Elche, 26-29 de octubre de 1989)*, *Dialoghi di Archeologia*, 1-2 (1992), p. 88 (també publicat a *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14, 1992, p. 81); O. Olesti, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.)*, *Estudi d’Arqueomorfolgia i Història*, Mataró 1995, pp. 48-51.

Poenorum» (Plini, *N.H.* III, 21)²⁸⁸. *Tarraco*, dotada d'unes excepcionals condicions geogràfiques, doncs constituïa el principal port al nord de l'Ebre, magníficament ubicat respecte a les rutes marítimes amb Itàlia, i un cap de pont perfecte per a les comunicacions terrestres amb l'interior peninsular (Estrabó, *Geogr.* III, 4, 7)²⁸⁹, seria el lloc finalment triat pels Escipions per a instal·lar el principal centre d'operacions dels romans a *Hispania*, en detriment d'*Emporion* ubicada, des d'un punt de vista logístic, a una zona marginal, massa septentrional per a gestionar de manera eficaç les activitats militars romanes²⁹⁰.

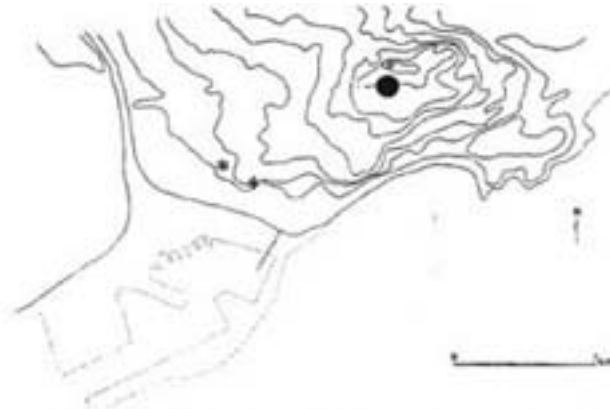

Figura 22. Ubicació de les restes pertanyents al poblat ibèric tarragonès (asteriscs) respecte al centre romà que s'aixeca sobre el cim del tossal (estrella), amb indicació del port i de la línia de costa antiga (segons el TED'A).

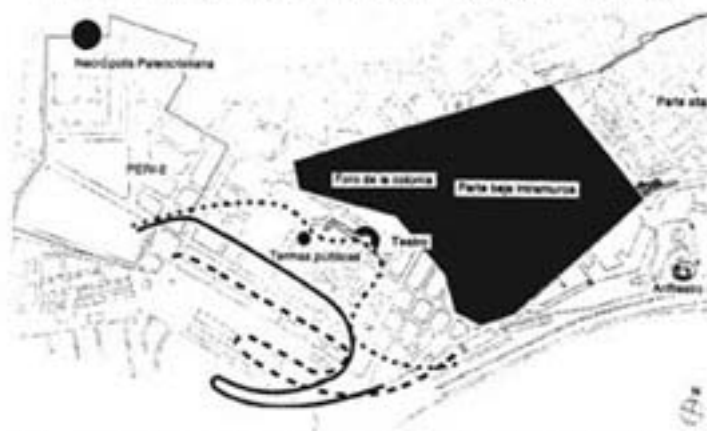

Figura 23. Detall de la Part Baixa de Tarraco amb indicació de les diferents propostes respecte al traçat de la línia de costa i el port en època romana: B. Hernández Sanahuja (puntejat); W. Pérez Martín (línia discontinua); Proposta a partir de les dades actuals (segons C.A. Pociña i J.A. Remolà).

²⁸⁸ M.J. Pena, "Apuntes y observaciones sobre las primeras fundaciones romanas en Hispania", *Estudios de la Antigüedad*, 1 (1984), p. 77.

²⁸⁹ *Tarraco* estava ubicada topogràficament a un lloc molt estratègic, doncs per terra permetia el control del nus viari dels camins que comunicaven amb el nord (amb els Pirineus i d'allí vers Roma), amb el sud peninsular (seguint la costa fins a *Gades*) i amb l'interior (mitjançant el Francolí i l'Ebre), i per mar el seu port estava ben situat en relació amb les rutes marítimes amb Itàlia. En efecte, la seva proximitat respecte a la "ruta de les illes", que comunicava el Laci i la Campània amb la Península Ibèrica, a través de les illes Balears i l'estret de *Bonifacio*, evidencia la importància del port de *Tarraco*, una ruta molt ràpida entre Itàlia i *Hispania* que, d'altra banda, estalviava als navegants de l'època les perilloses aigües del golf de Lió.

²⁹⁰ J.M. Recasens, *La Ciutat de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, pp. 107-108 i 115-117.

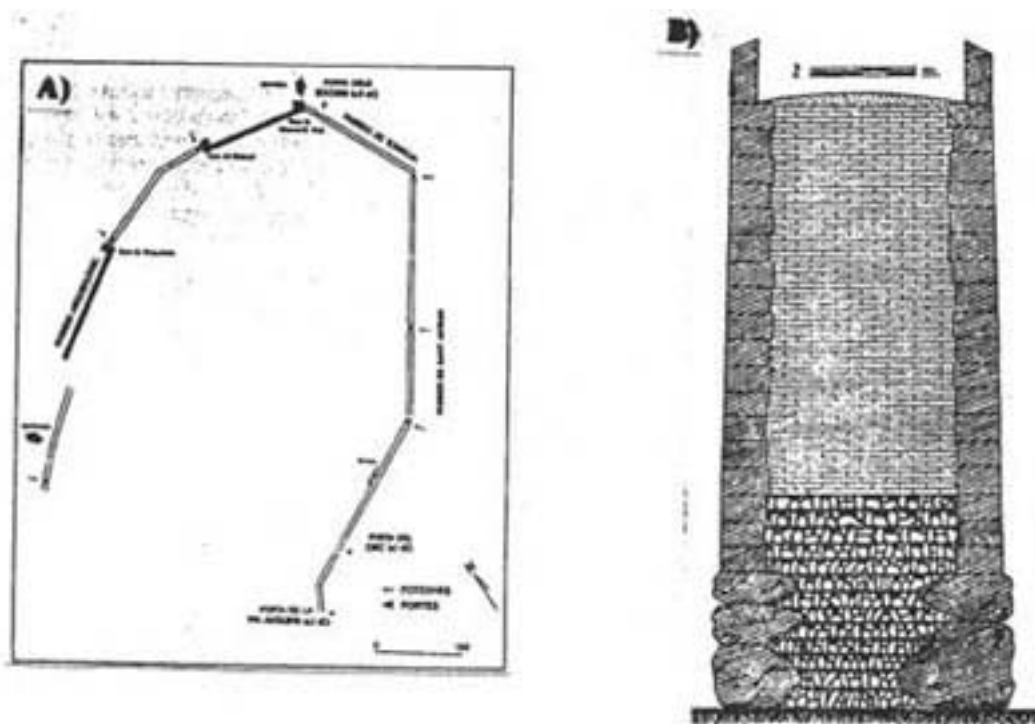

Figura 24. A) Plànol de les muralles romanes de Tarragona. En negre podeu observar els llenços pertanyents a la primera fase i en blanc els de la segona (segons **T. Hauschild**).

B) Estructura interna de la muralla romana de la segona fase (segons **J. Serra Vilaró**).

Mentre que la part inferior està feta a base de grans blocs irregulars amb reble de pedra i terra, la part superior es compon de carreus perfectament esquadrats (*opus quadratum*) amb reble de tova.

Les fonts literàries antigues ens aporten contínuament dades que ens presenten *Tarraco* com a principal base d'operacions romanes a *Hispania* al llarg de tot el conflicte bèl·lic, doncs ens deixen molt clar que aquí arribaren les noves tropes romanes i els subministraments, que d'aquí sortiren les expedicions romanes i que aquí tenien les seves casernes d'hivern els generals. Aquesta darrera significació de *Tarraco* està documentada a les fonts pel que fa als anys 217, 211, 210, 209, 208, 207 i 206 a.C., darrer any d'operacions bèl·liques a *Hispania*. D'altra banda, si ens fixem en les referències literàries sobre *Tarraco* recollides per **J. Martínez Gázquez**²⁹¹, hem de subratllar que fins al 209 a.C. l'elecció de *Tarraco* com a primera escala entre Itàlia i *Hispania*, coexisteix amb la d'*Emporion*, mentre que a partir del 209 a.C. només es menciona *Tarraco*²⁹². La següent menció cronològica d'*Emporion* és del 195 a.C. i està en relació amb l'arribada del cònsol Marc Porci Cató, de la que més endavant parlarem. La utilització, altre cop, d'*Emporion* com a base inicial d'operacions ens podria fer pensar que, fins al moment, la presència romana a *Tarraco* no correspondria amb una forta implantació d'efectius militars i civils, tot i que de nou amb Cató la ciutat recobriria les funcions que havia tingut a finals del s. III a.C. com a centre logístic per a reprimir les revoltes indígenes (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXXIV, 16, 10) i seu de reunió de les assemblees dels generals romans amb les delegacions indígenes (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXXIV, 16, 6)²⁹³.

²⁹¹ **J. Martínez Gázquez** comptabilitza trenta-dues mencions de *Tarraco* a l'*Ab Urbe Condita* de **Titus Livi** i sis complementàries a la *Historia* de **Polibi**, mencions que ens parlen del fonamental paper que va jugar la ciutat des dels primers moments de la conquesta. Veure: J.M. Martínez Gázquez, "Tarragona y los inicios de la romanización en Hispania", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 73-86.

²⁹² J. Martínez Gázquez, "Tarragona y los inicios de la romanización de Hispania", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), p. 79.

²⁹³ J. Martínez Gázquez, "Tarragona y los inicios de la Romanización de Hispania", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 80-81.

La momentània debilitat manifestada pels romans, els quals, després de la derrota davant les tropes d'Hàndrubal, s'havien hagut de replegar vers *Emporion* (**Polibi**, *Hist.* III, 76, 4; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 61, 2), fou aprofitada pels cartaginesos que incitaren la sublevació dels *ilergetes* d'Indíbil contra els pobles aliats de Roma (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 61)²⁹⁴. Davant els esdeveniments adversos, el romà va actuar amb contundència, derrotant als *ilergetes*, als quals, després de prendre la seva capital, *Atanagrum*²⁹⁵, va exigir més ostatges i va imposar el pagament d'un tribut, als ausetans i als lacetans, i aconseguint dominar tot el litoral peninsular fins a la desembocadura del riu Ebre que, sens dubte, va constituir un punt de referència fonamental al llarg de la primera fase de la conquesta d'*Hispania*, doncs es va convertir en el límit que separava els territoris que quedaven al nord de la susdita via fluvial, el *Cis Hiberum*, que constituï en una zona segura per a les tropes romanes, especialment, a partir d'aquests moments, quan sembla consolidar-se de manera definitiva la seva autoritat sobre l'àrea en qüestió, d'aquells situats vers el sud del riu, el *Trans Hiberum*, que, pel contrari, escapaven al control militar romà.

Cneu va passar l'hivern de l'any 218-217 a.C. a *Tarraco* (**Polibi**, *Hist.* III, 76, 11-13; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 61, 11) i després de realitzar tot un seguit de campanyes militars va convocar a la susdita ciutat una significativa assemblea de tots els aliats de Roma, més de cent vint *populi*, que es van sotmetre al poder romà i van lliurar ostatges (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXII, 19-20). El fet que aquesta reunió d'aliats es realitzés a *Tarraco*, tal i com indica **Livi**, reflecteix el fonamental paper que aquesta ciutat va jugar des de bon començament. L'al·ludida convocatòria dels aliats de l'any 217 a.C., com a continuació veurem, no fou l'única que es va realitzar a *Tarraco*, doncs la ciutat al llarg del període de conquesta romana fou guanyant importància política i es va convertir en el principal punt de trobada dels successius aliats que s'anaven decantant pel bàndol romà. A les fonts escrites antigues tenim documentades un total de quatre assemblees d'aliats a *Tarraco*, tres en el context de la II Guerra Púnica, l'anteriorment referida del 217 a.C. i les dels anys 210 i 209 a.C., a les que a continuació al·ludirem, que ens deixen clar que els Escipions escolliren la ciutat com a seu de les assemblees amb els representants de les tribus aliades d'*Hispania*, i una darrera que data del 45 a.C., immediatament després de la victòria cesariana a *Munda*, doncs fou el lloc triat per **Cèsar** per a concedir les seves recompenses a les ciutats de la *provincia Hispania Citerior* que havien recolzat la seva causa durant la Guerra Civil que va mantenir contra Pompeu Magne (**Cèsar**, *B.C.* II, 21). El fet que *Tarraco* en època de **Cèsar** fos escollida com a lloc per a celebrar una nova assemblea sembla indicar que la ciutat hauria mantingut aquesta privilegiada característica al llarg de tota l'etapa tardo-republicana, malgrat el silenci de les fonts que gairebé no es refereixen a la Cessetània ni a *Tarraco* durant el s. II a.C. al tractar-se d'una regió pacificada i al trobar-se els interessos bèl·lics vers l'interior de la península, a la Lusitània i a la Celtibèria.

L'estiu del 217 a.C., és produí la batalla de l'Ebre, en la qual les tropes romanes, procedents de *Tarraco*, van derrotar rotundament a l'esquadra cartaginesa comandada per Hàndrubal, que es trobava ancorada a la desembocadura del riu Ebre, i aconseguiren apressar un total de vint-i-cinc naus (**Polibi**, *Hist.* III, 95, 1-8 i III, 96, 1-6; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXII,

²⁹⁴ L'actitud dels pobles ibèrics del nord-est peninsular davant el conflicte va ser diversa i mentre que els pobles de la costa, clarament influenciats pels grecs, aliats de Roma, no es resistiren als romans i ràpidament pactaren amb ells, és el cas dels indigets, els laietans i els suessetans, els pobles de l'interior, com els ilergets, els ausetans i els lacetans, es mostraren proclius al bàndol púnic i s'oposaren a la presència romana. Sobre el poble dels *ilergetes* podeu consultar bàsicament: R. Pita Merce, *Los ilergetes*, Lleida 1948; *Idem*, "Gentilidades y ciudades del pueblo ilergete", *Argensola*, 12 (1952), pp. 293-319; *Idem*, *Lérida Ilergete*, vol. I, Cultura Ilerdense, Lleida 1975; E. Junyent, "El poblament ibèric a l'àrea ilergeta", *Protohistoria Catalana. 6e Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1984)*, Puigcerdà 1986, pp. 257-263; G. Fatás, "Apunt sobre els ilergets i llurs terres occidentals", *Fonaments*, 6 (1987), pp. 11-26.

²⁹⁵ En opinió de **J. Maluquer de Motes**, el jaciment ibèric de Tornabous (Baix Urgell), s'hauria d'identificar amb l'antiga capital dels ilergetes, *Atanagrum*, donada la seva monumentalitat i grandària. Veure: J. Maluquer de Motes, *Prehistòria i Edat Antiga (fins al segle III)*, *Història de Catalunya*, vol. I, P. Vilar (dir.), Edicions 62, Barcelona 1998, pp. 244-247 i 313.

20, 2).

Malgrat l'apurada situació d'Itàlia, la victòria de Cneu va motivar que el Senat enviés una important quantitat de provisions i un exèrcit de reforç integrat per vuit mil homes i trenta naus sota el comandament de Publi Corneli Escipió, al qual el Senat li havia prorrogat el seu *imperium* a *Hispania* i que arribà en condició de procònsol²⁹⁶. El nou contingent militar va desembarcar a *Tarraco*, on els romans havien ubicat la seva base més important a la Península Ibèrica i que, a més, es trobava habitada per una població indígena fidel a la causa romana, tal i com es desprèn de la cita de **Titus Livi**, en la qual els pobladors cètans són qualificats amb l'expressió "*socii*" (**Polibi**, *Hist.* III, 97, 1-4; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXII, 22, 1-2). Els reforços militars rebuts possibilitaren als romans l'avenç vers *Saguntum*, on, gràcies a la col·laboració d'un personatge pertanyent a l'èlite indígena anomenat *Abilyx*, aconseguiren fer-se amb els ostats ibèrics dels cartaginesos, els quals foren lliurats pel procònsol a les seves respectives famílies, un gest amb el que aconseguí guanyar-se una considerable adhesió a la seva causa (**Polibi**, *Hist.* III, 97, 5 i III, 99, 9; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXII, 22, 4-21; **Zonaras**, *Cron.* IX, 1).

Mentre que Itàlia, després de patir la quàdruple derrota de *Ticino* (218 a.C.), *Trebbia* (218 a.C.), *Trasimeno* (217 a.C.) i *Cannae* (216 a.C.), combatia a Hanníbal a la Campània, al mateix cor de la península (**Polibi**, *Hist.* III, 65-75; III, 84-85; i III, 107-118; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 39-59; XXII, 43-49; i XXIV, 12-20)²⁹⁷, i els fronts es multiplicaven a l'internacionalitzar-se el conflicte amb la participació del costat púnic de Siracusa²⁹⁸ i Macedònia²⁹⁹, els exèrcits dels germans Escipió, a la Península Ibèrica, compliren una acció efectiva, tot i que no brillant (**Polibi**, *Hist.* III, 99; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXIII, 32, 6; **Apià**, *Iber.* XV, 57-59), tot i les serioses dificultats econòmiques que patiren degut a la crisi financera generada per les contínues derrotes militars i que va acabar amb les reserves de l'erari de la mateixa ciutat de Roma, la qual cosa va impossibilitar, lògicament, el proveïment dels exèrcits que actuaven a la Península Ibèrica (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXIII, 48, 4-5)³⁰⁰.

Les informacions que tenim respecte a les activitats dels Escipions a *Hispania* al llarg del període comprès entre el 216 i el 213 a.C. són molt precàries i les poques dades atorgades per les fonts literàries antigues, especialment per **Titus Livi**, resulten confuses³⁰¹. És digne de

²⁹⁶ En opinió de **M. Salinas de Frías**, el fet que **Livi** parli d'*Hispania* com d'una sola província, fa pensar que l'*imperium* sobre ella fos ostentat únicament per Publi, mentre que Cneu continuaria sent legat del seu germà. Veure: **M. Salinas de Frías**, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, pp. 24-25.

²⁹⁷ **J. Maluquer de Motes**, *Prehistòria i Edat Antiga (fins al segle III)*, *Història de Catalunya*, vol. I, P. Vilar (dir.), Edicions 62, Barcelona 1998, pp. 309-312.

²⁹⁸ Sota el govern del rei Hieró II, la ciutat grega de Siracusa adoptà sempre una actitud filo-romana (**Polibi**, *Hist.* III, 75, 7; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXII, 37 i XXIII, 21, 5). L'any 227 a.C., moment en què foren enviats per primer cop pretors a Sicília i Sardenya, la seva independència fou respectada per Roma, quedant, per tant, al marge de l'àmbit provincial. L'aliança entre Roma i Hieró es trencaria amb la mort d'aquest l'any 215 a.C., doncs el seu successor, Jeroni, pactà amb els cartaginesos (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXIV, 4-7). La ciutat fou conquerida l'any 211 a.C. per Marc Claudi Marcel i va quedar incorporada a la província de Sicília (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXV, 23-31). La incorporació de l'illa com a província no va suposar l'eliminació del règim de la *decuma*. La *decuma* era un impost sobre les collites, que es pagava en espècies, però que l'Estat no rebia directament, sinó mitjançant els *decumani*, arrendataris que aconseguien l'adjudicació en subhastes públiques realitzades a l'illa. Durant el govern del pretor Verres (74 a.C.), tot el sistema de l'adjudicació estava corrupte, doncs es va separar de les subhastes a aquells que no agradaven al governador i s'adjudicà l'arrendament a gent, generalment de baixa extracció social, que treballava per ell. Aquests *decumani* escollits pel governador tenien l'obligació d'aconseguir dels contribuents el màxim benefici possible. Tota aquesta corrupció fou denunciada per **Ciceró** a les seves *Verrines*, que constitueix una font fonamental per a comprendre l'aparell fiscal implantat a Sicília i que presenta significatives dades sobre la fiscalitat d'altres províncies (**Ciceró**, *2 Verr.* 3, 6, 12). En el *De Frumento*, **Ciceró** ens parla dels agents de Verres que actuen a cadascuna de les ciutats sicilianes, sent habitual la presència d'esclaus.

²⁹⁹ El rei hel·lenístic Filip V de Macedònia, aliat de Hanníbal, va intentar aprofitar les dificultats romanes per a estendre la seva influència per *Iliria* (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXIV, 40). Però, Roma aconseguiria signar, l'any 211 a.C., un tractat amb els etolis, que proporcionà a la potència itàlica un aliat que va frenar les ambicions del macedoni (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVI, 24-26). Roma no acabaria definitivament amb l'amenaça macedònia fins a l'any 168 a.C., després de la definitiva batalla de *Pidna*, en la qual s'enfrontaren el macedoni Perseu i el romà Emili Paulus.

³⁰⁰ **T. Naco**, "La crisi financera romana dels anys 216/215 a.C. i els seus efectes en els mecanismes d'aprovisionament dels exèrcits escipionics a la Península Ibèrica durant la II Guerra Púnica", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVI (1996-1997), pp. 287-298.

³⁰¹ **J.S. Richardson**, *Hispaniae. Spain and the development of Roman imperialism, 218-82 B.C.*, Cambridge 1986, pp. 39-40; **M. Salinas de**

destacar que **Livi**, al referir-se al repartiment de les *prouvinciae* i de les legions de l'any 212 a.C., parli de la pròrroga dels comandaments dels dos germans Escipió sobre *Hispania* o, millor dit, sobre les *Hispaniae*, doncs la regió apareix referida significativament en plural («*Hispaniae P. et Cn. Corneliis*») (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXV, 3, 6), ja que aquest testimoni deixaria entreveure per primera vegada l'existència a la Península Ibèrica de dues províncies, evidentment no enteses encara com a circumscripcions territorials pròpiament dites, significat que el terme *prouvincia* assolirà més endavant, sinó com esferes de competències atorgades a determinats magistrats *cum imperio*³⁰². A més el fet que es tractés d'una pròrroga dels poders de Publi i de Cneu ens estaria indicant que ambdues províncies ja existien com a mínim des del 213 a.C. i que l'*imperium* de Cneu no era simplement una delegació del posseït pel seu germà Publi³⁰³.

L'any 211 a.C., Cneu i Publi Corneli Escipió, que des de la victòria de l'Ebre havien agafat la iniciativa en el conflicte i contaven amb el recolzament de la major part del pobles indígenes, els quals contribuï en a la causa romana amb contingents militars (**Polibi**, *Hist.* III, 99; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXIII, 32, 6), llançaren un atac al sud de la península per expulsar definitivament els cartaginesos de *Hispania*, i de fet Publi conquerí *Castulo* (Cazlona), mentre que Cneu es va apoderar d'*Orso* (probablement, *Urso*, Osuna) (**Apià**, *Iber.* XVI, 61). Però, malauradament per ells, van ser traïts per les tropes celtibèriques aliades, que haurien venut la seva neutralitat als cartaginesos, i acabaren sent derrotats a la Turdetània. Ambdós generals van caure durant els combats i els seus exèrcits no va tenir més remei que replegar-se novament cap al nord, vers el *Cis Hiberum*, significat l'enfonsament de totes els conquestes aconseguides per Roma més enllà del riu Ebre (**Polibi**, *Hist.* VIII, 38; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXV, 32, 1-36, 17; **Plini**, *N.H.* III, 9; **Apià**, *Iber.* XVI, 60-63)³⁰⁴. Luci Marci, un

Frías, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, p. 25.

³⁰² Per assegurar-se un rendiment econòmic als territoris conquerits, Roma facultava per al comandament a un magistrat judicial, un pretor, o bé, si la situació era de guerra, s'atorgava un comandament consolar. Ambdós actuaven com l'autoritat suprema del territori en qüestió amb un mandat anual que era prorrogat o ampliat a més d'una província si les circumstàncies ho feien necessari. La pròpia noció jurídica de província, al primer segle d'existència de les mateixes, quedava limitada tan sols a un comandament personal, a la «*esfera de competències conferidas a un magistrado (cum imperio) por el pueblo o el Senado romanos dentro o fuera de Italia*», és a dir, al desenvolupament d'una determinada responsabilitat, militar o civil, per part d'un magistrat sobre la qual aquest posseïa l'*imperium*, una *autoritas* absoluta. No seria fins al s. II a.C. quan el terme província passaria a designar una circumscripció territorial concreta, «*un territorio extrajudicial anexionado a Roma mediante la conquista (lo más frecuentemente) o por medios pacíficos, sujeto al poder exclusivo de un magistrado de rango proconsular o propretorio*». En paraules de **M. Salinas de Frías**, «*solamente la práctica, posibilitada por el desarrollo del imperialismo romano desde mediados del siglo III a.C., de asignar de forma estable un determinado territorio a un magistrado o promagistrado con imperio, permitió el cambio semántico por el cual la provincia pasó a ser el territorio sobre el que dicho magistrado ejercía su competencia y no la competencia misma recibida*» (p. 15). El terme *prouvincia* (etimològicament procedent dels verbs *prouincere*, «estendre els límits per la victòria» o *prouincire*, «mantenir en l'obediència als vençuts»), seguint a **Salinas de Frías**, que recull les idees apuntades per **E. Person** i **G.I. Luzzatto**, «*sólo adquirió un sentido territorial definitivo, como "circunscripción administrativa" con el establecimiento del Imperio. La organización definitiva de la Península, por consiguiente, no tuvo lugar sino hasta la época de Augusto con la conquista de los cántabros y astures y la división peninsular en tres provincias. El período tardorrepblicano, del 133 al 27 a.C., constituye no obstante un período de transición durante el cual, a causa de la extensión de los territorios provinciales, del cese de las guerras de expansión y de la progresiva colonización itálica, las provincias hispanas adquieren cada vez más ese carácter de división territorial que constituye el objeto del gobierno y la administración de un magistrado y que no es, solamente, un campo de batalla y de requisita de botín*» (p. 43). Respecte al terme *prouvincia* i el seu significat podeu consultar bàsicament: **E. Person**, *Essai sur l'administration des provinces romaines sous la République*, París 1878, pp. 3-8; **W.T. Arnold**, *The Roman system of provincial administration to the accession of Constantine the Great*, Roma 1968 (3^a ed.), pp. 8-9; **J.J. Sayas**, «La administración en el Alto Imperio», *Historia de España Antigua II. Hispania romana*, Càtedra, Madrid 1978, pp. 345-351; **C. Nicolet**, *Roma y la conquista del mundo mediterráneo (264-27 a. de J.C.)*, 2/ *La génesis de un imperio*, Nueva Clio, 8 bis, Labor, Barcelona 1984, p. 767; **G.I. Luzzatto**, *Roma e le province, 1° tomo: organizzazione, economia, società*, Bolònia 1985, pp. 25-26, 39-41 i 58-60; **N. Dupré**, «Front, frontière, frontières dans le nord-est de l'Espagne romaine», *Arqueología Espacial*, 13 (1989), pp. 173-187; **M. Salinas de Frías**, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, pp. 15, 23 i 43; **E. Hermon**, «Formes de domination et formes d'administration provinciale dans l'Empire romain républicain», *Pouvoir et Imperium (IIIe av. J.-C.-Ie ap. J.-C., Diaphora*, 6, Nàpols 1996, pp. 7-27.

³⁰³ **R.C. Knapp**, *Aspects of the Roman Experience in Iberia 206-100 B.C.*, *Anejos de Hispania Antiqua*, IX, Valladolid 1977, p. 87; **M. Salinas de Frías**, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, p. 25.

³⁰⁴ **Titus Livi** ens data la derrota i mort dels Escipions l'any 212 a.C. (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXV, 32, 1), però, tal i com observa **J.S. Richardson** i **M. Salinas de Frías**, l'historiador també diu que els fets esdevingueren «*anno octavo postquam in Hispania venerat Cn. Scipio*», quelcom que situaria la data vers el 211 a.C. L'arribada de l'exèrcit comandat per Marc Claudi Neró la tardor del 211 a.C. podria indicar que la caiguda dels dos imperatores, efectivament, esdevindria a començaments d'aquest any. En opinió d'**A. Schulten**, Publi va caure prop d'*Antorgis*, a la regió de *Castulo* (Cazlona), al curs alt del *Betis* (Guadalquivir), mentre que Cneu va morir a *Ilurci* (Lorca), doncs **Plini** diu del riu *Tader* (Segura) «*Ilorci refugit Scipionis rogam*» (**Plini**, *N.H.* III, 9), dos llocs que es troben a prop del passadís que

eques de l'exèrcit de Cneu, s'encarregà de reagrupar el que quedava dels dos exèrcits romans, fusionant les seves tropes amb les del *legatus* de Publi, Titus Fonteius, i d'organitzar mínimament la defensa dels territoris al nord de l'Ebre (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXV, 37, 1-39, 18). Marci fou escollit per l'assemblea dels soldats com a nou cap de l'exèrcit, quelcom que féu que es considerés com el successor de l'*imperium* de Cneu, tal i com es desprèn d'una carta que va escriure al Senat en la qual s'atorgava el títol de *propraetor*, una actitud que no va agradar al Senat, totalment contrari a que els generals foren escollits a les províncies pels mateixos exèrcits sense el seu consentiment (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVI, 2, 1-6)³⁰⁵.

Per aquesta raó, el Senat va decidir enviar, immediatament després de la presa de la ciutat de Càpua, una legió de reforç dirigida pel propietari Gai Claudi Neró, amb la missió de fer-se amb el control de la situació i frenar el retrocés de les forces romanes a *Hispania*. El nou contingent militar, procedent del port itàlic de *Puteoli* (Campània) i integrat per sis mil soldats i tres-cents genets, va arribar a *Tarraco* en breus jornades a través de la "ruta de les illes", la comunicació més ràpida entre Itàlia i Hispània, en relació amb la qual *Tarraco* estava perfectament ubicada (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVI, 17, 1-3; **Apià**, *Iber.* XVII, 64-67).

L'estiu del 210 a.C., el jove Publi Corneli Escipió, fill del procònsol Publi Corneli Escipió que havia caigut en combat a *Hispania* l'any anterior, i que, posteriorment, seria conegut amb el sobrenom de l'Africà, doncs fou el vencedor a la batalla de *Zama* que suposà la derrota final dels cartaginesos, va desembarcar a *Emporion*, al front d'un exèrcit consolar integrat per deu mil soldats, mil genets i trenta naus (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVI, 19, 10-11). Aquesta vegada es va seguir la ruta nord, per les costes itàliques i ligurs (**Polibi**, *Hist.* X, 7, 4). Publi, de vint-i-cinc anys i amb un incipient *cursus honorum* en el qual, fins aleshores, només destacava l'edilitat, havia estat escollit l'any 211 a.C., d'una manera excepcional, *imperator* per a *Hispania* i dotat d'un *imperium proconsulare* (**Polibi**, *Hist.* X, 6, 10; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVI, 18, 7-11; **Apià**, *Iber.* XVIII, 68-72)³⁰⁶. El nou procònsol romà, que va tenir com a propietari (*propraetor adiutor ad res gerendas*) al veterà i experimentat Marc Juni Silà, en substitució de Gai Claudi Neró (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVI, 20, 4)³⁰⁷, immediatament, es dirigí per terra cap a *Tarraco* on va reorganitzar les seves forces (**Polibi**, *Hist.* X, 7, 6) i convocà en assemblea als aliats, als "*socii*", amb la clara intenció de preparar l'atac definitiu contra la capital púnica a *Hispania*, *Carthago Nova* (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVI, 19, 12-14). Per als seus plans comptava amb els efectius que integraven l'exèrcit consolar que li havia estat assignat, amb el que quedava encara de les tropes del seu pare i del seu oncle, amb el contingent militar concedit a Gai Claudi Neró i amb aproximadament cinc mil hispànics, la qual cosa significa que el jove comandant tenia a la seva disposició uns vint-i-set mil infants i uns dos mil cent genets.

comunica el litoral llewantí, on els romans controlaven *Saguntum*, amb l'Alta Andalusia. Respecte a les causes de la derrota militar dels Escipions, mentre que **Richardson** creu en els testimonis que donen les fonts literàries antigues, que, fonamentalment, expliquen el desastre per la traïció de les tropes celtibèriques, **Salinas de Frías** opina que més aviat s'hauria d'atribuir a la decisió de dividir les forces romanes i d'actuar per separat contra els cartaginesos, que, sens dubte, hauria constituït un important error tàctic. Veure: A. Schulten, *Las Guerras del 237-154 a. de J.C.*, III, Barcelona 1935, p. 91; J.S. Richardson, *Hispaniae. Spain and the development of Roman imperialism, 218-82 B.C.*, Cambridge 1986, pp. 41-42; M. Salinas de Frías, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, pp. 25-26.

³⁰⁵ J.S. Richardson, *Hispaniae. Spain and the development of Roman imperialism, 218-82 B.C.*, Cambridge 1986, p. 44; M. Salinas de Frías, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, p. 26.

³⁰⁶ W.F. Jashemski, *The origins and history of the proconsular and the propraetorian imperium to 27 B.C.*, Roma 1966 (Chicago 1950) p. 29; R.C. Knapp, *Aspects of the Roman Experience in Iberia 206-100 B.C.*, *Anejos de Hispania Antiqua*, IX, Valladolid 1977, pp. 89-90; J.S. Richardson, *Hispaniae. Spain and the development of Roman imperialism, 218-82 B.C.*, Cambridge 1986, p. 45; M. Salinas de Frías, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, p. 27.

³⁰⁷ W.F. Jashemski, *The origins and history of the proconsular and the propraetorian imperium to 27 B.C.*, Roma 1966 (Chicago 1950), pp. 25-26; R.C. Knapp, *Aspects of the Roman Experience in Iberia 206-100 B.C.*, *Anejos de Hispania Antiqua*, IX, Valladolid 1977, pp. 88 i 91; M. Salinas de Frías, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, pp. 27-28.

A la primavera de l'any 209 a.C.³⁰⁸, Escipió, al que se li havia renovat el comandament provincial no per un any, com era habitual, sinó pel temps que el Senat considerés més apropiat³⁰⁹, es va dirigir vers *Carthago Nova*, amb Gai Leli i Luci Marci com a legats, deixant a Juni Silà amb tres mil legionaris i tres-cents o cinc-cents genets vigilant l'estratègica línia del riu Ebre. En un temps rècord, aproximadament en una dotzena de dies, Escipió es va situar davant les portes de la capital cartaginesa i va llançar un atac simultani per mar i per terra, que no va poder resistir el contingent militar púnic encarregat de la defensa de la ciutat, que es trobava en una ostensible inferioritat numèrica. D'aquesta manera, la base d'operacions més important dels cartaginesos a la Península Ibèrica caigué en mans del jove general romà amb tots els seus recursos (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVII, 47) i, a partir d'aleshores, va quedar sota la vigilància d'una guarnició romana (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVI, 51, 9; **Apià**, *Iber.* XXIV, 93). Tots aquests esdeveniments que culminaren amb la conquesta de *Carthago Nova* per Roma són relatats amb detall per diverses fonts literàries antigues (**Polibi**, *Hist.* X, 8-20; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVI, 41-50; **Apià**, *Iber.* XIX-XXIII, 73-92; **Florus**, *Epit.* I, 22, 38; **Dió Cassi**, *Hist. rom.* LVII, 42; **Frontí**, *Strateg.* II, 11, 5; **Corneli Nepote**, *De viri.* 49), les quals ens informen, per exemple, de com, durant el setge de *Carthago Nova*, els «*piscatores Tarraconenses*» amb les seves petites barques actuaren com exploradors al servei de Publi, quelcom que suposa un nou testimoni de l'actitud filo-romana de la població indígena de *Tarraco* (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVI, 45, 7), fidel a Roma des del començament de la guerra, que ja es qualificada per **Livi**, en referència a l'any 217 a.C., amb la significativa expressió “*socii*” (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXII, 22, 2)³¹⁰. En aquest sentit, hem d'assenyalar que els sistemes de dependència indígenes com la clientela o *fides* ibèrica³¹¹, la *devotio*³¹², l'*amicitia*³¹³ i l'*hospitium*³¹⁴, entre altres, basats en el parentesc, les qualitats

³⁰⁸ J.S. Richardson, *Hispaniae. Spain and the development of Roman imperialism, 218-82 B.C.*, Cambridge 1986, pp. 44-45.

³⁰⁹ Segons **J.S. Richardson**, que recull la idea suggerida per **R. Develin**, el fet que el Senat optés per prorrogar el comandament de Publi Corneli Escipió no per un any, sinó pel període que considerés més adequat, constituïria una prova de la desconfiança que la màxima institució republicana tenia respecte al jove i inexpert general, però **M. Salinas de Frías**, considera que amb aquesta disposició, amb la qual no es fixava el moment en què havien de finalitzar les competències de Publi i del seu experimentat propretor, Marc Juni Silà, el Senat pretenia, més aviat, consolidar la posició d'aquests, al considerar que seria contraproduent el tradicional canvi anual de magistrats, donades les característiques de la guerra a *Hispania*. Veure: R. Develin, “The Roman command structure in Spain”, *Klio*, 62 (1980), pp. 359-360; J.S. Richardson, *Hispaniae. Spain and the development of Roman imperialism, 218-82 B.C.*, Cambridge 1986, p. 46; M. Salinas de Frías, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, p. 28.

³¹⁰ J.M. Recasens, *La Ciutat de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, p. 102.

³¹¹ La clientela (*fides* ibèrica) fou una institució que tingué una enorme importància en l'evolució política i social de la Península Ibèrica i que va ser reforçada pels generals cartaginesos i romans, doncs clarament afavoria els seus objectius polítics. Fonamentalment, consistia en un contracte bilateral i voluntari amb un individu poderós i dotat de grans qualitats de comandament, sense que importara el seu origen i procedència, que s'establí per agraïment, necessitat de protecció o ambdues motivacions a l'hora. En opinió de **F. Presedo**, n'hi ha suficients dades a les fonts literàries per a intuir l'heretabilitat *de facto* de les clientele. Veure: F. Presedo, “Organización política y social de los iberos”, *Historia de España Antigua I. Protohistoria*, Càtedra, Madrid 1980, p. 200.

³¹² És especialment significatiu el cas de la *devotio* que suposa una intensificació de la *fides*. La *devotio* consistia en la consagració de la vida d'un home i la dels seus a perpetuïtat, al servei d'un individu, que, a la vegada, contraïa unes obligacions respecte al *devotus* o *soldarius*. La *devotio* ibèrica, concretament, suposava la consagració de la vida dels *devoti* a la salvació del que havien pres com a cap i, en conseqüència, fou particularment útil per a establir relacions clientelars. Les fonts literàries ens informen de com el cap tenia l'obligació d'alimentar i de vestir als seus *devoti*, i aquests la de combatre al seu costat i protegir-lo amb les seves armes i els seus cossos, fins i tot, a costa de les seves vides. Si el cap queia en combat, significava que els *devoti* no havien acomplert la seva funció i devien de pagar la seva responsabilitat amb la vida (sacrifici suprem o *katáspeisis*). Segons **R. Étienne**, la *fides* i la seva intensificació, la *devotio*, haurien constituït una de les arels del culte imperial que es desenvoluparia a partir d'època augustiana. Veure: R. Étienne, *Le Culte Impérial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste a Dioclétien*, París 1974, p. 367.

³¹³ L'*amicitia* pot ser amistat, però és sobretot una relació de dependència entre dos personatges d'un estatut similar, on un és més potent que l'altre, però sense el desequilibri tant fort de la clientela. Els autors llatins distingeixen *amicus* de *clients*, perquè no és el mateix, però tots dos termes impliquen una certa subordinació i relació de dependència. Algunes d'aquestes élites indígenes, van ser *amici* dels membres de l'oligarquia romana, normalment els governadors i els prefectes destacats a *Hispania*.

³¹⁴ L'*hospitium*, institució àmpliament difosa entre els pobles celtes, però que també els ibers practicaren, consistia, *grosso modo*, en que un individu d'una ciutat estrangera, mitjançant un pacte, passava a convertir-se en membre d'altra comunitat que l'acceptava com a nou ciutadà (*hospes*).

personals o la religió, foren utilitzats pels generals romans amb l'objectiu d'apropar les formes de relacions socials indígenes a les romanes³¹⁵. També la concessió de la valuosa ciutadania romana com a premi als serveis prestats fou un mitjà utilitzat pels generals per aconseguir el recolzament de molts hispànics, especialment dels nuclis dirigits, destacant en aquest sentit les actuacions d'Escipió, Semproni Grac, Pompeu, Sertori i Cèsar. Les relacions clientelars que s'establiren entre els generals romans i els indígenes es desenvoluparen al llarg de tot el període de conquesta i constituïren un element fonamental en aquesta societat i un mitjà de romanització molt eficaç³¹⁶.

La conquesta de *Carthago Nova* suposà, no només un dur cop moral pels púnics i un gran triomf militar dels exèrcits romans, també constituí un important èxit a nivell econòmic, donada la riquesa que canalitzava aquesta ciutat enclavada a una regió minera, i a nivell diplomàtic, doncs es van capturar tres-cents indígenes que asseguraven a *Carthago* la fidelitat dels seus pobles i que Publi Corneli Escipió se'n va emportar al retornar vers *Tarraco*, on tenia situat el seu campament d'hivern, i on va convocar una nova assemblea d'aliats (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVII, 51, 10-11). **Polibi**, que ens descriu aquests fets amb una major precisió, informa de com Escipió, amb la clara intenció d'aconseguir l'adhesió dels indígenes, va alliberar als ostatges que retenia i, per exemple, sabem que va rebre a Edecó, rei dels *edetani*³¹⁷, que, en efecte, va acabar per recolzar la causa romana a canvi de la seva dona i dels seus fills (**Polibi**, *Hist.* X, 34), una actitud que, possiblement, fou adoptada amb altres règuls hispànics que també tenien les seves respectives famílies retingudes pels romans³¹⁸. Sens dubte, aquesta política "reconciliadora" empresa per Escipió, de la que ens parlen les fonts literàries, va privar als púnics de gran part dels seus aliats. Entre els *populi* que acabaren

³¹⁵ L. Amela Valverde, *La Clientela de Cneo Pompeyo Magno en Hispania* (2 vols.), Barcelona 1999 (Tesi Doctoral), pp. 29-38.

³¹⁶ L'epigrafia i l'anàlisi prosopogràfica ens permeten observar la presència als epígrafs de personatges amb els mateixos *nomina* que alguns dels grans *imperatores* que actuaren a terres hispàniques al llarg del període tardo-republicà, quelcom que s'ha interpretat com indicis de la creació de xarxes clientelars que, de manera progressiva, foren utilitzades per romanitzar, en primera instància, a les élites i, en un segon moment, al conjunt de la comunitat. Sobre la creació de xarxes de tipus clientelar entorn als comandants militars i governadors provincials i la seva significació en el procés de Romanització d'*Hispania* podeu consultar: F. Adrados, "La Fides Ibérica", *Emerita*, 13 (1945), pp. 128-209; E. Badian, *Foreign clientelae (264-70 B.C.)*, Oxford 1958, pp. 255-257; J.M. Roldán Hervás, "El elemento indígena en las guerras civiles en Hispania: aspectos sociales", *Hispania Antiqua*, II (1972), pp. 77-123; *Idem*, "El ejército romano y la romanización de la Península Ibérica", *ibidem*, IV (1976), pp. 125-145; *Idem*, *Hispania y el ejército romano*, Salamanca 1974, pp. 23-47; *Idem*, "La romanización", *Historia de España Antigua II. Hispania Romana*, Cátedra, Madrid 1978, pp. 185-197; *Idem*, *Los hispanos en el ejército romano de época republicana*, Salamanca 1993, pp. 19-27; *Idem*, "El ejército romano en Hispania", *En el año de Trajano. Hispania el legado de Roma (La Lonja-Zaragoza, septiembre-noviembre de 1998)*, Saragossa 1998, pp. 65-71; R. Étienne, *Le Culte Impérial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste à Dioclétien*, París 1974, pp. 75-115; A. Prieto Arciniega, "La devotio ibérica como forma de dependencia en la Hispania prerromana", *Memorias de Historia Antigua*, II (1978), pp. 131-135; J. Mangas, "Clientela privada en la Hispania romana", *ibidem*, pp. 217-226; R.C. Knapp, "The origins of provincial prosopography in the West", *Ancient Society*, 9 (1978), pp. 187-222; F.J. Lomas, "Instituciones indoeuropeas", *Historia de España Antigua I. Protohistoria*, Cátedra, Madrid 1980, pp. 111-120; F. Presedo, "Organización política y social de los iberos", *ibidem*, pp. 197-200; S.L. Dyson, "The distribution of Roman Republican family names in the Iberian Peninsula", *Ancient Society*, 11/12 (1980-81), pp. 257-299; M. Salinas de Frías, "La función del Hospitium y la Clientela en la conquista y romanización de la Celtiberia", *Studia Historica (Historia Antigua)*, 1 (1983), pp. 21-42; *Idem*, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, pp. 87-89; J.-M. Roddaz, "Guerres civiles et romanisation dans la vallée de l'Èbre", *Revue des Études Anciennes*, LXXXVIII (1986), pp. 317-338; G. Freyburger, *Fides. Étude sémantique et religieuse depuis les origines jusqu'à l'époque augustéenne*, Les Belles Lettres, París 1986 (exhaustiu estudi dotat d'un interessant apartat bibliogràfic, pàgines 331-339); J.W. Rich, "Patronage and international relations in the Roman Republic", *Patronage in Ancient Society*, A. Wallace-Hadrill (ed.), Londres-Nova York 1989, pp. 117-135; M.D. Dopico Cañzos, "El hospitium celtibérico. Un mito que se desvanece", *Latomus*, 48 (1989), pp. 19-35; *Idem*, "La devotio ibérica: una revisión crítica", *Homenaje a José Mª Blázquez*, J. Mangas i J. Alvar (eds.), vol. II, Madrid 1993, pp. 181-193; M.L. Cortijo Cerezo, *El municipio romano de Ulia (Montemayor-Córdoba)*, Córdoba 1990, pp. 58 i 63; AA.VV., *Historia de España. La España romana i visigoda (siglos III a.C.-VII d.C.)*, vol. 2, Planeta, Barcelona 1993, p. 144; J.M. Abascal, *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Anejos de Antigüedad y Cristianismo, II, Murcia 1994; D. Nörr, *La Fides en el derecho internacional romano*, R. Domingo (trad.), Madrid 1996 (2^a ed.) (original en alemany, *Die Fides in römischen Völkerrecht*, Heidelberg 1991); L. Amela Valverde, *La Clientela de Cneo Pompeyo Magno en Hispania* (2 vols.), Barcelona 1999 (Tesi Doctoral).

³¹⁷ Edecó, rei dels edetans, poble que habitava al sud de l'Ebre, es citat per **Polibi**, però també per **Titus Livi**. Aquest darrer autor ens parla d'ell en una cita referida a l'any 209 a.C. i utilitza la grafia *Edescon*. Existeix una controvèrsia entorn a si aquest darrer personatge és en realitat cabdill dels sedetans, un poble de la Vall de l'Ebre, a l'alçada de Saragossa, molt diferent dels edetans, de la costa de València i de Sagunt, i vinculat racialment i geogràficament amb als ilergetes. Veure: R. Pita Merce, *Lérida Ilergete*, vol. I, Cultura llerdense, Lleida 1975, p. 133.

³¹⁸ E. García Riaza, "La función de los rehenes en la diplomacia hispano-republicana", *Memorias de Historia Antigua*, XVIII (1997), pp. 81-105.

per passar-se al bàndol romà hem de destacar els bel·licosos *ilergetes* d'Indíbil i Mandoni³¹⁹, cansats de les exigències cartagineses (**Polibi**, *Hist.* X, 35-38). Amb aquest tractat, els dos règuls ilergets reconegueren l'autoritat romana a canvi de l'obtenció de tot un seguit de beneficis, reflectint-se l'inici d'una política romana que es desenvoluparà a llarg de tota la conquesta d'*Hispania*, consistent en la potenciació d'una part de la societat ibèrica, fonamentalment les èlites locals, útil pels interessos romans i, també, per aquests elements preeminents de la societat autòctona (**Polibi**, *Hist.* XXI, 11; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXXVII, 25-29). Habitualment, aquests tipus de tractats entre Roma i els diferents pobles ibèrics implicaven el pagament d'un tribut per a l'aprovisionament de l'exèrcit (*stipendium*)³²⁰, la qual cosa queda àmpliament recollida a les fonts literàries antigues (**Polibi**, *Hist.* XI, 31-33; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVIII, 25, 9; **Apià**, *Iber.* XXXVII, 147-151). Malgrat el pacte signat, els problemes amb els *ilergetes* continuaren i, l'any 205 a.C., es tornaren a revoltar contra Roma, juntament amb els ausetans i els lacetans, una sublevació que finalitzà amb la mort d'Indíbil i la total derrota dels indígenes, que hagueren d'acceptar les penalitzacions derivades de la *deditio* que Roma els imposà, és a dir, el lliurament d'ostatges, entre ells Mandoni, el desarmament dels pobles implicats a la revolta, que foren sotmesos a una vigilància militar més intensa amb l'establiment de guarnicions als nuclis més importants, el pagament d'un doble *stipendium* i el subministrament de gra per sis mesos (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXIX, 3; **Apià**, *Iber.* XXXVIII, 152-157)³²¹.

Hem de destacar que amb la conquesta de *Carthago Nova* pels romans l'any 209 a.C., *Tarraco* hagué de compartir el seu paper de principal base d'operacions romana amb aquesta ciutat. Sens dubte, ambdues ciutats, molt semblants en alguns aspectes, foren els centres més importants del Llevant peninsular al llarg de l'època tardo-republicana i les fonts literàries antigues, que les comparen i posen en relació de manera reiterada, ens permeten perfectament intuir que entre ambdues va existir sempre un equilibri, una dualitat que no es va trencar, i només ho féu en part, fins a l'època augustiana, moment en què *Tarraco*, "centre político-administratiu de la província", es va convertir definitivament en capital provincial (**Titus**

³¹⁹ Entre els cabdills ilergetes hem de destacar, sens dubte, les figures d'Indíbil i Mandoni. De tota manera, hem de ressenyar el fet que **Titus Livi** digui que Mandoni era lacetà. De fet, aquesta dualitat en el comandament, podria simbolitzar, en opinió de **R. Pita Merce**, l'annexió o la unió d'ambdós pobles al llarg d'una part de la II Guerra Púnica a *Hispania*. **A. Schulten** suposa que Indíbil era el cabdill dels ilergetes mentre que Mandoni fou el dels seus associats, els ilurgavonenses o ilercavons, poble de la zona de Tortosa. D'altra banda, és molt possible que la forma indígena del nom Indíbil transmès per les fonts literàries antigues sigui *Andobeles* o *Indibeles* i que, per tant, els autors grecs, concretament **Polibi** i **Diodor Siculus**, donin una versió del nom més pròxima a l'antropònim original. És important assenyalar la troballa del nom *Endovelicus*, una divinitat lusitana testimoniada a l'epigrafia romana i que podria ser la versió lusitana tardana del nom personal d'Indíbil divinitzat, apoteosi que els romans degueren prohibir entre els ilergetes, però que permeteren a un poble tan allunyat de la zona del conflicte com eren els lusitans. Veure: **R. Pita Merce**, *Lérida Ilergete*, vol. I, Cultura Ilerdense, Lleida 1975, pp. 132-133.

³²⁰ Sobre el concepte de *stipendium militum* i la seva evolució al llarg del temps és interessant la consulta del següent article: **H.C. Boren**, "Studies relating to the stipendium militum", *Historia*, 32 (1983), pp. 427-460. Més informació sobre el pagament i el sistema d'avitallament de l'exèrcit romà d'època republicana a: **G.R. Watson**, "The Pay of the Roman Army", *Historia*, 5 (1956), pp. 332-340; *Idem*, "The Pay of the Roman Army. The Republic", *ibidem*, 7 (1958), pp. 113-120; *Idem*, "The Pay of the Roman Army. The Auxiliary Forces", *ibidem*, 8 (1959), pp. 372-378; **E. Gabba**, "Esercito e fiscalità a Roma in età repubblicana", *Armées et fiscalité dans le monde antique* (Paris, 14-16 octobre 1976), París 1977, pp. 13-34; **P. Marchetti**, "À propos du Tributum romain: impôt de quotité ou de répartition", *ibidem*, pp. 107-133; **C. Nicolet**, "Armée et fiscalité: pour un bilan de la conquête romaine", *ibidem*, pp. 435-454; **J. Muñoz**, "El abastecimiento al ejército romano durante la conquista de Hispania", *Habis*, 9 (1978), pp. 243-254; **A. Giovannini**, "La solde des troupes romaines à l'époque républicaine", *Museum Helveticum*, 35 (1978), pp. 258-263; **C. González Román**, "Imperialismo, ejército y circulación de riqueza en la Península Ibérica durante el s. II a. de C.", *Memorias de Historia Antigua*, III (1979), pp. 81-96; *Idem*, "Economía e imperialismo: a propósito de los *praeda-manubiae* en la Península Ibérica durante el s. II a. de C.", *ibidem*, IV (1980), pp. 139-149; **J.M. Roldán Hervás**, "La organización militar romana a mitad del siglo II: de la milicia ciudadana al ejército profesional", *Ejército y sociedad en la España romana*, Granada 1989, pp. 17-60; *Idem*, "Impulsos políticos de la conquista de Hispania en el siglo II a.C.", *Homenaje a Marcelo Vigil Pascual*, Salamanca 1989, pp. 61-89; *Idem*, *Los hispanos en el ejército romano de época republicana*, Salamanca 1993; **M. Campo**, "Els inicis de la conquesta d'Hispania: la moneda i el finançament de l'exèrcit romà", *Cicle de Conferències. Moneda i finances a l'antiga Mediterrània* (Barcelona, 23 de novembre-1 de desembre de 1993), Barcelona 1993, pp. 58-59; **P. Erdkamp**, "The Corn Supply of the Roman Armies during the Third and the Second Centuries B.C.", *Historia*, 44 (1995), pp. 168-191; **T. Nāco**, "Hospitium militare. L'hivern, les legions romanes i les ciutats peregrines durant els dos últims segles de la República", *Faventia*, 21/2 (1999) (en premsa).

³²¹ **E. Pitillas Salañer**, "Una aproximación a las reacciones indígenas frente al expansionismo romano en Hispania (205 al 133 a.n.e.)", *Memorias de Historia Antigua*, XVII (1996), pp. 133-155; **T. Nāco**, "La deditio ilergeta del 205 a.C. La solució militar en la gènesi de la política fiscal romana a Hispania", *Pyrenae*, 29 (1998), pp. 135-146.

Livi, *Ab Urb.* XXVIII, 17; **Estrabó**, *Geogr.* III, 4, 6-7 i III, 2, 20). Donada aquesta dualitat, la investigació s'ha hagut d'enfrontar amb la problemàtica entorn a quina fou la capital provincial de la *Hispania Citerior*, una vegada creades *de iure* les dues províncies hispàniques l'any 197 a.C. (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXXII, 28, 11). La teoria clàssica, que té les seves arrels als treballs d'**E. Hübner**³²² i que s'ha mantingut vigent a la historiografia fins fa ben poc³²³, afirmava que una vegada creades les dues províncies hispàniques, *Carthago Nova* fou designada com a la capital de la *Hispania Citerior* i que no seria fins a la reorganització augustiana quan *Tarraco* obtindria la capitalitat (**Dió Cassi**, *Hist. rom.* LIII, 12, 5). Aquesta teoria ha estat criticada per diversos autors, especialment per **J. Ruíz de Arbulo**, qui pensa que la capitalitat de la nova *provincia Hispania Citerior*, malgrat l'equilibri que degué existir entre *Tarraco* i *Carthago Nova* (**Estrabó**, *Geogr.* III, 4, 20), fou atorgada a *Tarraco*, que sempre es mantingué com la principal base d'operacions dels romans a causa de la seva gran importància estratègica, política i, en conseqüència, econòmica³²⁴. Nosaltres estem més en consonància amb la proposta de **Ruiz de Arbulo**, peròensem que és massa arriscat parlar de *Tarraco* com a capital de província amb les implicacions que aquesta denominació implica. Seria més adient parlar de la ciutat com a "centre polític-administratiu de la província", doncs hem de pensar que en aquests primerencs temps els romans encara no tenien massa experiència en l'organització i el control de territoris llunyans, és a dir, en la configuració de províncies, i, per tant, el significat dels termes "província" i "capital provincial" seria molt ambigu. En aquest sentit, és especialment significatiu el fet que **Estrabó** ens insinuï que *Tarraco* i *Carthago Nova* compartien un concepte molt lax de capitalitat com a residències temporals del governador provincial (**Estrabó**, *Geogr.* III, 4, 20)³²⁵. A tot això, hauríem d'afegir el fet que la permanència de Roma a la Península Ibèrica, després de la seva victòria sobre els cartaginesos, no va ser una acció premeditada, sinó que, més aviat, fou motivada per la conjuntura, la qual cosa ens explica el perquè del caràcter dubitatiu de l'actuació dels romans, els quals, en un principi, no intentaren uniformar la península creant una eficaç i estable organització dels territoris, i el seu propòsit es limità a obtenir la màxima rendibilitat

³²² E. Hübner, *Römische Herrschaft in Westeuropa*, Berlín 1890.

³²³ M. Marchetti, "Hispania", *Dizionario Epigrafico di antichità romane*, ed. E. de Ruggiero, III, 1906 (reed. 1962), p. 790; R. Menéndez Pidal (dir), *Historia de España*, vol. II, Madrid 1939, p. 375; T. Hauschild, *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, p. 66; G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, p. 25. **J. Roldán Hervás** ens presentava el següent panorama: «Las capitales de ambas provincias fueron, respectivamente en un principio Corduba para la Ulterior y Cartago Nova para la Citerior, aunque, dado lo elemental de la administración y el estado casi permanente de guerra de todo el período, sólo pueden considerarse como residencias habituales de los gobernadores en el intervalo de las campañas militares. Sin embargo, a partir de César, si bien Corduba continuó conservando su carácter de capitalidad, no ocurrió lo mismo con Cartago Nova que quedó desplazada frente a Tarraco, la cual será desde Augusto la capital de la Citerior, de donde el nombre de Tarraconensis que, en fuentes tardías, se le da a esta provincia para la época imperial». Veure: J.M. Roldán Hervás, "La romanización", *Historia de España Antigua II. Hispania romana*, Cátedra, Madrid 1978, p. 179.

³²⁴ J.M. Martínez Gázquez, "Tarragona y los inicios de la romanización en Hispania", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), p. 81; J. Ruíz de Arbulo, "Tarraco, Carthago Nova y el problema de la capitalidad en la Hispania Citerior Republicana", *Miscel·lània Arqueològica a J.M. Recasens*, Tarragona 1992, pp. 127-128; *Idem*, "Tarraco, escenografía del poder, administració i justícia en una capital provincial romana (s. II a.C.-II d.C.)", *Empúries*, 51 (1999), pp. 31-41.

³²⁵ L'elecció d'una ciutat concreta com a residència habitual del governador fou una norma general seguida a les diferents províncies. El concepte de "capital" per a les províncies hispàniques republicanes només es podria aplicar a aquells centres escollits pels governadors com residència habitual, on es situarien els arxius, l'arca i el tribunal. Però és difícil assegurar fins a quin punt existia realment una "residència habitual", ja que la gran activitat militar i la necessitat de viatge d'inspecció motivaven una gran mobilitat i que els *castra* fossin les veritables seus de l'administració. El pas del temps faria necessària, degut a la gran quantitat de documents jurídics i administratius generals, la custòdia de les còpies d'aquests en llocs fixes de la província, és a dir, la creació d'un *tabularium* provincial, un complement imprescindible de la documentació original emmagatzemada al *tabularium* de Roma. També hem de dir que, encara que els governadors estiguessen tot el seu mandat en operacions militars, aquestes s'interrompien a l'hivern i això motivava l'elecció d'un centre d'hivernada ben comunicat; aquestes funcions les compliren a la *Citerior* les ciutats de *Tarraco* i *Carthago Nova*. Per això, tot i que *Tarraco* fou el "centre polític-administratiu" de la província, *Carthago Nova* ocupà un lloc preminent i equiparable que es mantingué al llarg de tot el període romà, sent la capital de l'extensíssim *conuentus iuridicus Carthaginensis* i arribant, en temps de Dioclecià, a ser la capital de la nova província *Carthaginensis*. Veure: J. Muñiz Coello, "Elaboración, conservación y custodia de las fuentes documentales en la Roma antigua. Los Archivos (I)", *Hispania Antiqua*, XXI (1997), pp. 403-429; C. Moatti, *Archives et partage de la terre dans le monde romain (IIe siècle avant-Jérusalem après J.-C.)*, Collection École Française de Rome, 173, Roma-París 1993; J. Ruíz de Arbulo, "Tarraco. Escenografía del poder, administració i justícia en una capital provincial romana (s. II a.C.-II d.C.)", *Empúries*, 51 (1999), pp. 31-61.

de l'aprofitament econòmic d'aquests, reutilitzant, sempre que fou possible, les estructures indígenes prèvies³²⁶. Aquesta improvisació i ambigua voluntat de control, explica les irregularitats que es produïren a la gestió d'aquest territori durant els ss. II i I a.C. i la gran diversitat de comunitats existents, des de les que gaudiren d'un estatut privilegiat fins a les que foren conquerides per la força i sotmeses al poder romà sense condicions (*stipendiariae*). No començarem a veure canvis significatius en aquest sentit, fins a l'època cèsaro-augustiniana, un moment de reorganitzacions, de noves fundacions urbanes i de promocions de les antigues ciutats peregrines que passaren a convertir-se en colònies o municipis, categories jurídiques pròpiament romanes amb les quals es va acabar definitivament amb la diversitat d'estatuts existents fins aleshores³²⁷.

El conflicte bèl·lic romano-cartaginès finalitzaria, a terres hispàniques, l'any 206 a.C., després de les desfetes cartagineses de *Baecula* (prop de Bailén) i d'*Ilipa* (Alcalá del Río), els anys 208 i 207 a.C. respectivament (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVII, 17-18 i XXVIII, 14-15; **Apià**, *Iber.* XXIV, 95 i XXV-XXVII, 96-109), que motivaren la rendició de l'últim bastió púnic a la península, *Gadir*, i la consegüent retirada de les darreres tropes cartagineses (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVIII, 35-37; **Ciceró**, *Pro Balb.* 15, 34; **Apià**, *Iber.* XXXVIII, 152)³²⁸. Escipió tornaria a *Tarraco* per embarcar seguidament cap a Roma, on li va ser denegat el triomf amb el pretext de que era un *privatus* i no un autèntic magistrat amb *imperium* (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVIII, 38, 3-4; **Dió Cassi**, *Hist. rom.* XVII, 56)³²⁹, i els territoris hispànics conquerits passaren a estar, provisionalment, sota el control dels seus lloctinents, Marc Juni Silà i Luci Marci (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVIII, 34, 12). Pel que fa a aquests moments, *Tarraco* és citada contínuament a les fonts literàries antigues, donada la seva rellevància, en relació amb les activitats dels generals i dels exèrcits romans (**Titus Livi**, *Ab Urb.* XXVI, 41,

³²⁶ Durant tot el s. II a.C., l'experiència romana d'ocupació de nous territoris transformats en províncies fou un procés d'improvisació i d'adaptació de les realitats existents a les terres conquerides, més que una voluntat explícita de desenvolupar un programa coherent de govern i administració. A *Hispania*, el fet d'haver de controlar territoris molt extensos i heterogenis, féu que Roma es recolzés en determinades institucions indígenes i procurés fixar als nuclis urbans, allà on era possible, a les èlites indígenes, tendents a la negociació amb els romans i capaces d'exercir un control més efectiu sobre la resta de la població. Des del punt de vista fiscal, Roma també es va adaptar a les realitats prèviament existents a cada territori i, per aquesta raó, els sistemes de recaptació foren diferents a cada província. Per exemple, mentre que a Sicília es va trobar un acurat sistema hel·lenístic de recaptació del delme agrari implantat pel rei Hieró de Siracusa (**Ciceró**, *Verr.* II, 13), a la Península Ibèrica no va trobar regnes que amb anterioritat hagueren desenvolupat sistemes fiscals similars i, per tant, la implantació d'un sistema fiscal regular, lògicament, fou molt més complexa i progressiva. Veure: C. Nicolet, *Roma y la conquista del mundo mediterráneo (264-27 a. de J.C.)*. 2/ *La génesis de un imperio*, Nueva Clío, 8 bis, Labor, Barcelona 1984, pp. 766-776; J. Ruiz de Arbulo, "Tarraco, Carthago Nova y el problema de la capitalidad en la Hispania Citerior Republicana", *Miscel·lània Arqueològica a J.M. Recasens*, Tarragona 1992, pp. 121-124; J. Principal, "Els inicis del procés imperialista romà a Catalunya. La Hispania Citerior (-205/-197)", *Fonaments*, 9 (1996), pp. 203-216; J. Sanmartí, "El món ibèric de la plenitud a la dissolució (segles II-I aC)", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998)*, Barcelona 1998, pp. 10-13.

³²⁷ A. Montenegro, "Augusto en Hispania", *Historia de España Antigua II. Hispania romana*, Cátedra, Madrid 1978, pp. 266-267; J.J. Sayas, "La administración en el Alto Imperio", *ibidem*, pp. 359-366; *Idem*, "Colonización y municipalización bajo César y Augusto: Bética y Lusitania", *Aspectos de la colonización y municipalización de Hispania*, Mérida 1989, pp. 33-69; J.M. Roldán Hervás, "Colonización y municipalización durante la República (de la IIª Guerra Púnica hasta César)", *ibidem*, pp. 11-31; J.M. Solana Sáinz, "Colonización y municipalización bajo César y Augusto: Hispania Citerior", *ibidem*, pp. 71-106; J.M. Abascal i U. Espinosa, *La ciudad hispano-romana: privilegio y poder*, Logroño 1989, pp. 23-26, 40-44 i 59-67; S.J. Keay, *Hispania Romana*, Barcelona 1992, pp. 58-63; AA.VV., *La España romana y visigoda (siglos III a.C.-VII d.C.)*, *Historia de España*, A. Domínguez Ortiz (dir.), vol. 2, Planeta, Barcelona 1993, pp. 192-222; A. Prieto Arciniega, "L'espace social du pouvoir en Hispanie romaine", *Pouvoir et Imperium (IIIe av. J.-C.-Ie ap. J.-C., Diaphora*, 6, Nàpols 1996, pp. 213-226; M. Bendala, "La Paz Augustea y la Romanización", *En el año de Trajano. Hispania el legado de Roma (La Lonja-Zaragoza, septiembre-noviembre de 1998)*, Saragossa 1998, pp. 127-137; J.F. Rodríguez Neila, "Provincia y municipio", *ibidem*, pp. 175-179; J.C. Olivares Pedreño, *Conflicto político y promoción jurídica de comunidades en el Occidente romano (133 a.C.-174 d.C.)*, Textos Universitaris, Alacant 1998 (especialment caps. I i II); J. Santos Yanguas, "Comunidades indígenes y centros urbanos en Hispania en el proceso de conquista y organización de los territorio conquistados", *El proceso de municipalización en la Hispania romana*, L. Hernández Guerra i L. Sagredo (eds.), Valladolid 1998, pp. 11-38.

³²⁸ H.H. Scullard, "A Note on the Battle of Ilipa", *Journal of Roman Studies*, XXVI (1936), pp. 19-23; R.C. Knapp, *Aspects of the Roman experience in Iberia, 206-100 B.C.*, Anejos de Hispania Antiqua, IX, Valladolid 1977, p. 41; M.A. Marín Díaz, *Emigración, colonización y municipalización en la Hispania Republicana*, Granada 1988, pp. 13-15 i 30-31; J.L. López Castro, "El *Foedus* de *Gadir* del 206 a.C.: una revisión", *Florentia Iliberritana*, 2 (1991), pp. 269-280; M. Salinas de Frías, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, p. 29.

³²⁹ W.F. Jashemski, *The origins and history of the proconsular and the propraetorian imperium to 27 B.C.*, Roma 1966 (Chicago 1950) p. 30; R.C. Knapp, *Aspects of the Roman Experience in Iberia 206-100 B.C.*, Anejos de Hispania Antiqua, IX, Valladolid 1977, p. 91.

2; XXVI, 20, 4; XXVII, 17, 8; XXVIII, 4, 4; XXVIII, 16, 10; XXVIII, 19, 4; i XXVIII, 34, 12). Des de Roma, Escipió, que es preparava per a les eleccions consulars de l'any 205 a.C., que acabaria guanyant, utilitzà la seva influència per a que fossin destinats a *Hispania*, l'any 206 a.C., dos individus de la seva confiança, Luci Corneli Lèntul, que exerciria la seva *potestas* sobre els territoris més septentrionals d'*Hispania*, els més pròxims a l'*Urbs*, i Publi Manli Acidí, que s'encarregaria dels territoris peninsulars més meridionals sota control romà, dels quals desconeixem com foren escollits i el seu *imperium* (Titus Livi, *Ab Urb.* XXVIII, 38, 1)³³⁰. Sí sabem, gràcies a les informacions aportades especialment per Livi, que, l'any 204 a.C., el Senat va delegar la repartició de les províncies, mitjançant els tribuns de la plebs, als *concilia plebis*, que optaren per prorrogar el comandament de Corneli Lentulus i de Manli Acidí, els quals foren dotats d'un *imperium* procònsolar (Titus Livi, *Ab Urb.* XXIX, 13, 7) i que, l'any 203 a.C., fou el mateix Senat qui els va mantenir al comandament de les *Hispaniae* (Titus Livi, *Ab Urb.* XXX, 2, 7). Les fonts literàries ens permeten saber que ambdós magistrats exerciren l'*imperium* sobre els territoris hispànics fins a l'any 201 a.C. (Titus Livi, *Ab Urb.* XXX, 41, 4), moment en el qual, a causa de la fi de la II Guerra Púnica³³¹, es va decidir, d'una banda, reduir el nombre de tropes romanes a *Hispania* i, d'altra banda, concentrar el comandament d'*Hispania* en mans d'un únic procònsol, responsabilitat que, en aquest cas, va recaure sobre Gai Corneli Cetego, qui fou escollit pels *concilia plebis*, doncs el Senat, novament, els havia delegat aquesta important decisió. Corneli Lèntul retornaria vers Roma l'any 200 a.C., amb una part de les tropes, mentre que Manli Acidí ho faria el 199 a.C., al costat del procònsol Corneli Cetego, que havia estat escollit edil curul de l'any 199 a.C., els quals també portarien amb ells, segurament, nous veterans. A l'igual que Publi Corneli Escipió Africà, cap d'aquests generals van poder celebrar a la seva tornada a Roma un *triumphus*, doncs eren *privati cum imperio proconsulare*, i es van haver de conformar amb una *ovatio*, una forma disminuïda de triomf (Titus Livi, *Ab Urb.* XXXI, 20, 1-2; XXXI, 50, 11; i XXXIII, 27, 1-4). L'any 199 a.C., es va optar per enviar una nova parella de procònsols a *Hispania*, Cneu Corneli Blasi i Luci Stertini, els últims abans de la creació oficial de les dues províncies hispàniques, el 197 a.C. (Titus Livi, *Ab Urb.* XXXII, 28, 11), als quals se'ls va prorrogar el seu *imperium* per l'any següent (Titus Livi, *Ab Urb.* XXX, 50, 6)³³².

³³⁰ En opinió d'E. Badian, els Escipions van desenvolupar a la Península Ibèrica una política amb la que pretenien crear estrets vincles amb els caps indígenes mitjançant pactes i juraments. El fet que entre el 206 i el 197 a.C., tres dels cinc procònsols enviats a *Hispania*, Luci Corneli Lèntul, Gai Corneli Cetego i Cneu Corneli Blasi, pertanyin a la gens *Cornelia*, indica clarament que, en efecte, Publi Corneli Escipió va utilitzar el llarg comandament que va exercir sobre terres hispàniques per a crear una extensa xarxa clientelar, quelcom que es fa especialment patent a l'episodi de l'ambaixada que la ciutat de *Saguntum* va enviar a Roma per a felicitar a Escipió, guanyador de les eleccions consulars de l'any 205 a.C. (Titus Livi, *Ab Urb.* XXVIII, 39, 1-22), i que, sens dubte, va fer servir el seu prestigi polític i la seva influència a Roma per aconseguir que membres de la seva gens aconseguissin un proconsolat a *Hispania*, encara que, tal i com ens diu J.S. Richardson, no es pugui parlar d'una "dynastic succession", doncs l'elecció dels magistrats i la repartició de les províncies es feia mitjançant un sistema que impossibilitava l'hegemonia d'una determinada gens sobre un territori concret durant un prolongat període de temps. És evident que Escipió va obtenir una àmplia diversitat de beneficis de la seva antiga província, fins i tot, d'índole econòmica. Sens dubte, el fet que el *nomen Cornelius* sigui un dels més abundants a l'epigrafia hispànica indica el gran abast de les xarxes clientelars desenvolupades pels Escipions a *Hispania*. Veure: E. Badian, *Foreign clientelae (264-70 B.C.)*, Oxford 1958, p. 117; J.S. Richardson, *Hispaniae. Spain and the development of Roman imperialism, 218-82 B.C.*, Cambridge 1986, p. 73; J.M. Abascal, *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Anejos de Antigüedad y Cristianismo, II, Murcia 1994, pp. 29-30 i 116-125; M. Salinas de Frías, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, pp. 33 i 48-56; L. Amela Valverde, *La Clientela de Cneo Pompeyo Magno en Hispania* (2 vols.), Barcelona 1999 (Tesi Doctoral), pp. 29-38.

³³¹ A partir de l'any 206 a.C., les operacions militars romano-cartagineses tingueren com a escenari el nord d'Àfrica i la guerra no acabaria definitivament fins al 202 a.C., amb la total desfeta cartaginesa a la batalla de *Zama* (Titus Livi, *Ab Urb.* XXX, 29-35), que comportà la signatura d'un tractat de pau l'any 201 a.C., totalment favorable a Roma i que significà la definitiva davallada de l'Imperi púnic (Titus Livi, *Ab Urb.* XXX, 36-37). Veure: H.H. Scullard, "The site of the battle of Zama", *Polis and Imperium. Studies in Honour of Edward Togo Salmon*, J.A.S. Evans (ed.), Hakkert-Toronto 1974, pp. 225-311; M.J. Moscovich, "Hostage regulations in the Treaty of Zama", *Historia*, 23 (1974), pp. 417-427.

³³² E. Person, *Essai sur l'administration des provinces romaines sous la République*, París 1878, p. 245; A. Schulten, *Las Guerras del 237-154 a. de J.C.*, III, Barcelona 1935, p. 162; T.R.S. Broughton, *The magistrates of the Roman Republic*, I, Nova York 1951-52, 210, 324, 326 i 327; W.F. Jashemski, *The origins and history of the proconsular and the propraetorian imperium to 27 B.C.*, Roma 1966 (Chicago 1950), pp. 30-32; R.C. Knapp, *Aspects of the Roman Experience in Iberia 206-100 B.C.*, Anejos de Hispania Antiqua, IX, Valladolid 1977, pp. 91-92; J.S. Richardson, *Hispaniae. Spain and the development of Roman imperialism, 218-82 B.C.*, Cambridge 1986, pp. 64-70; M. Salinas de Frías, *El gobierno de las provincias hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Salamanca 1995, pp. 30-33.